

НАСТАВА МОДЕРНЕ ИСТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Д о д а т н и н а с т а в н и м а т е р и ј а л и

ИСТОРИЈСКА ЧИТАНКА 3

Балкански ратови

НАСТАВА МОДЕРНЕ ИСТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Додатни наставни материјали

Балкански ратови

Издавачи: Дан Граф д.о.о, Београд и Центар за демократију и помирење у југоисточној Европи, Солун

За издаваче: Душан Митровић и Ненад Шебек

Наслов оригинала: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials, The Balkan Wars, Thessaloniki 2009

Превод са енглеског: Хелена Козул

Консултант: Биљана Ступар

Припрема за штампу и штампа: Цицерио, Београд

Тираж: 1000 примерака

Ово издање финансира је ЕУ

The European Union's Instrument for Pre-accession Assistance (IPA).

Ставови у овој публикацији су искључива одговорност аутора и ни на који начин не изражавају став Европске уније нити издавача. The contents of this publication are the sole responsibility of the author and can in no way be taken to reflect the views of the European Union or the publishers.

За CDRSEE:

Председник Управног одбора CDRSEE: др Ерхард Бусек

Известилац Управног одбора CDRSEE за пројекат Настава модерне историје југоисточне Европе: Коста Карас

Извршни директор CDRSEE: Ненад Шебек

Директор програма: Корина Ноак-Аетопулос

Пројектни тим: Андонис Хадзијанакис, Џени Деметриу, Сузан Надо Бустаманте и Звездана Ковач

THE PUBLICATIONS AND TEACHER TRAINING ACTIVITIES OF THE JOINT HISTORY PROJECT HAVE BEEN MADE POSSIBLE THROUGH THE KIND FINANCIAL BACKING OF THE FOLLOWING:

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)

Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece

Tel.: +30 2310 960820-1; Fax: +30 2310 960822

e-mail: info@cdrsee.org, web: www.cdrsee.org

ISBN: 978-86-83517-66-4

НАСТАВА МОДЕРНЕ ИСТОРИЈЕ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
Д о д а т н и н а с т а в н и м а т е р и ј а л и

ИСТОРИЈСКА ЧИТАНКА 3

Балкански ратови

Уредници: ВАЛЕРИЈ КОЛЕВ и КРИСТИНА КУЛУРИ

Уредница серије: КРИСТИНА КУЛУРИ

Уредница издања на српском језику: ДУБРАВКА СТОЈАНОВИЋ

ТРЕЋЕ ИЗДАЊЕ

DAW GRAF

Београд 2012

Садржај

Увод	13
Хронологија	17
Прво поглавље: Економије и друштва	23
Ia. Људи	24
Табела 1: <i>Пораст балканског становништва, 1878-1912</i>	24
Сл. 1. Монастир/ Битољ	24
Табела 2: <i>Становништво у градовима и престоницама балканских националних држава, 1860-1910</i>	25
Сл. 2. Жене у Касторији, с почетка XX века	25
Табела 3: <i>Процена броја становника у европским покрајинама Османског царства за 1911. годину</i>	26
Сл. 3. Свакодневни живот на улицама пијачног дела града Солуна	26
Сл. 4. Пијаца оваца у Цариграду	27
Табела 4: <i>Етничка подела становника Цариграда, 1897.</i>	27
Сл. 5. Пастери у Епиру, 1912.	28
Табела 5: <i>Прекоморске миграције из балканских националних држава, 1876-1915</i>	28
I-1. Грчки досељеник у САД Стив Хадзис прича о свом животу	29
Iб. Економија	30
Табела 6: <i>Буџети балканских држава, 1898-1912</i>	30
Табела 7: <i>Структура државних трошкова по глави становника у 1911.</i>	30
I-2. Пољопривреда у османској Македонији, прва деценија XX века	31
Сл. 6. Предионица браће Сајас у Солуну	31
Табела 8а: <i>Балкански извоз, 1901-1911</i>	32
Табела 8б: <i>Балкански увоз, 1901-1911</i>	32
Сл. 7. Превозна средства у Албанији почетком XX века	33
Табела 9: <i>Балканске железничке пруге у употреби, 1870-1912</i>	34
I-3. Анализа бугарске железнице начелника генералштаба бугарске војске, генерала Фичева	34
Табела 10: <i>Телеграфи 1910. године</i>	35
Сл. 8. Вила Алатини у Солуну, 1913.	35
Iв. Култура	36
Сл. 9. Час историје у женској гимназији, Атина 1911.	36
I-4. Јеврејски дечак описује своје школовање у Солуну 1904.	37
Табела 11: <i>Неписменост почетком XX века (процент неписмених)</i>	38
Табела 12: <i>Основне школе и ученици (крајем XIX и почетком XX века)</i>	38
Сл. 10. Јеврејске жене плешу, Солун	39
Сл. 11. Ткаље, Авдела 1907 – први балкански филм	39

Друго поглавље: Политика	40
IIa. Покретачке идеологије	41
Мапа 1: <i>Националне аспирације балканских земаља</i>	41
Сл. 12. Румунски ђон – румунска карикатура, 1913.	41
Табела 13: <i>Супарничке статистике о Македонији</i>	42
II-1. Очекивања једног српског војника	43
II-2. Идеологија жртве, румунски војник	43
II-3. Турци и османски наднационални концепт	43
II-4. Осећања хришћанских сељака према Младотурцима у османској Македонији	44
Сл. 13. Комите у области Касторија, почетак XX века	45
II-5. Идеја о балканском савезу Ивана Вазова, бугарског песника	45
II-6. Балкански савез према Српској социјалдемократској партији	46
А. Из говора вође Српске социјалдемократске партије Димитрија Туцовића на антиратном протесту 1912. године	
Б. Из говора члана Српске социјалдемократске партије	
Д. Лапчевића у Народној скупштини 7. (20) октобра 1912. године	
II-7. Извештај Централног комитета Бугарске лабуристичке социјалдемократске партије (лево крило) МСБ-у, 1912.	46
II-8. Извештај Социјалистичке федерације Солуна послат МСБ-у, 1913.	47
Табела 14. <i>Људски ресурси за време балканских ратова 1912-1913</i>	48
II-9. Црногорске новине о циљевима рата, 1912.	48
II-10. Новине владајуће партије у Бугарској о српско-бугарском сукобу око Македоније 1913.	49
Сл. 14. Албанија брани Скадар и Јањину од мајмуна-Црне Горе, тигра-Грчке и змије-Србије	49
Сл. 15. Румунија под теретом мандата европске цивилизације	50
II-11. Тумачење румунских интереса од стране једног професионалног историчара непосредно после балканских ратова	51
IIб. „Источно питање“	51
II-12. Приказ „источног питања“ једног француског историчара, 1898.	51
А. Ислам против хришћанства	
Б. Османско царство и балкански народи	
В. Европски концепт	
Сл. 16. <i>Дивно страшило за птице</i> , карикатура	
Е. Муановића (Београд, 1912)	53
Сл. 17. <i>Крава музара</i> (османска карикатура, 1909)	54
II-13. Улога великих сила, према опису македонског револуционара из Велеса	54
II-14. Циркуларно писмо руског министра иностраних послова Сазонова руским дипломатским представницима у иностранству, 18. октобар 1912.	54
II-15. „Добри монарх“	55
II-16. Чланак у румунским новинама од 16. јуна 1913. – дана кад је Бугарска напала Србију	55
II-17. Одломак из књиге једног румунског политичара	55
II-18. Подела ратног плена	56
Сл. 18. <i>Европа и бесна деца</i> (румунска карикатура, 1913)	56

IIв. Очекивање и објава рата	57
II-19. Неочекивање рата у Османском царству	57
II-20. Саопштење Ђорђа I, краља Грчке, о објави рата Османском царству, 5. октобар 1912.	57
II-21. Бугарски цар Фердинанд о објављује рат Османском царству, 5. октобар 1912.	57
Сл. 19. <i>Путовање из задовољства</i> (османска карикатура, 5. октобар 1912)	58
II-22. Проглас команданта Источне турске армије Абдулах-паше војницима, 8. октобар 1912.	58
Сл. 20. <i>Балкан против тиранина</i> , 5. октобар 1912. (грчка литографија)	59
II-23. Очекивање рата у Србији, 8. октобар 1912.	59
II-24. Један Бугарин описује народно расположење пред рат	60
II-25. Одломци из двеју новина изданих на албанском језику у иностранству који износе два различита става о Првом балканском рату	60
А. Из новина издатих у Бостону	
Б. Из новина издатих у Софији	
Сл. 21. Испраћај – у Софији и у Цариграду	61
II-26. Делови споразума о савезу између Краљевине Грчке и Краљевине Србије, потписаног 19. маја (1. јуна) 1913.	62
Сл. 22. Црногорци се радују објави рата, 1912.	62
II-27. Прокламација црногорског краља Николе, 27. јула 1913.	62
II-28. Прокламација грчког краља Константина, 21. јуна 1913.	62
II-29. Новине и јавно мњење у Румунији непосредно пред румунску инвазију на Бугарску у Другом балканском рату	63
А. <i>Хоћемо рат</i>	
Б. <i>Гомила је била огромна</i>	
Сл. 23. <i>Хора</i> – традиционално румунско коло које играју румунски војници на путу за Бугарску	64
II-30. Чланак у румунским новинама којим се желе објаснити разлози и циљеви румунске инвазије на Бугарску	64
II-31. Изјава бугарског премијера Ст. Данева о румунској инвазији на Бугарску	64
Треће поглавље: Друштва у рату	66
IIIа. Ратни фронтови	67
Сл. 24. Бугарска војска	67
III-1. Опис победе српске војске код Куманова	68
Сл. 25. Последњи поздрав (Кумановска битка)	68
III-2. Грчка војска заузима Солун	68
Сл. 26. Престолонаследник Грчке улази у Солун	69
Сл. 27. Предаја турске заставе краљу Николи по уласку црногорских трупа у Скадар, април 1913.	70
Сл. 28. Бугарски цар Фердинанд на рушевинама тврђаве у Кавали	70
Сл. 29. <i>Грчко-бугарско „братство“</i> , румунска карикатура	71
III-3. Српски војник помаже турској деци	71
Сл. 30. Турска деца поздрављају српске војнике, 1912.	72
III-4. Риза Нур објашњава узроке османског пораза	72
III-5. Мајор Милован Гавриловић описује како је заробио Шукри-пашу	73

III-6. Извештај француског војног аташеа у Софији о томе како је утврђење Једрене заузела бугарска војска	74
III-7. <i>Једрене је пало!</i> – чланак у румунским новинама	74
Сл. 31. Намирење турско-бугарског сукоба, румунска карикатура 1913.	75
IIIБ. Живот на фронту	76
III-8. <i>Од планине Старац до Битоља</i> : Дневник једног обвезника Дунавске санитетске колоне (Кумановска битка), који илуструје ситуацију у српској војсци	76
III-9. Пађење коња, по причи турског поручника	76
Сл. 32. Транспорт рањених војника из солунске луке	77
III-10. Стање бугарске војске у Тракији према опису једног Француза	77
Сл. 33. Чешки лекар др Јан Левит у болници Српских сестара	77
III-11. Хрватски лекар износи своја осећања после посете бојишту код реке Марице	78
III-12. Изет-Фуад-паша описује оскудицу у хлебу у турској војсци	79
III-13. Одломци из сећања једног румунског војника	79
Сл. 34. Грчки логор код Ксантија	80
III-14. Одломак из дневника Василиса Сурапаса, грчког добровољца	80
III-15. Морал у бугарској војсци, према анализи бугарског начелника генералштаба много година после рата	80
III-16. Из сећања једног румунског официра о преласку специјалног понтонског моста на Дунаву код Корабије	81
III-17. Сусрет турских и црногорских војника у Скадру после предаје града	81
IIIв. Паралелни рат	82
III-18. Писмо Ипократа Папавасилијуа својој жени Александри	82
III-19. Карнегијева фондација за међународни мир коментарише „паралелне“ губитке после спаљивања села и егзодуса људи	83
Сл. 35. Рушевине Сера	83
III-20. Борба муслимана, октобар 1912.	84
III-21. Бугарска егзархија покушава да преобрати муслимане који говоре бугарски у хришћанство	84
Сл. 36. Бугарски конвој Црвеног крста	84
III-22. Проглас о покрштавању муслимана у Црној Гори из Реферата црногорске Ислједне комисије за утврђивање злоупотреба органа власти на простору Пећи, Рожаја и Ђаковице 1913. године	85
III-23. Званична осуда насилничког поступања бугарског генералштаба	86
III-24. Разарања узрокована ратом у селима око Скадра и агонија становништва које покушава да нађе „ваљан“ разлог за своју патњу - приказ Мери Едит Дарам	86
Сл. 37. Гладна сиротиња која је запосела башту италијанског конзулата, Скадар (средина јануара 1913)	87
Сл. 38. Бугари деле хлеб гладним становницима Једрена, април 1913.	87
IIIг. Иза линије фронта	87
III-25. Опис Београда једног хрватског дописника	87
III-26. Опис Цариграда једног француског новинара А. Новембар 1912. Б. Март 1913.	89

Сл. 39. Дељење помоћи породицама војника мобилисаних у румунско-бугарском рату, 1913.	90
III-27. Ситуација у Скадру за време опсаде града, према опису једног италијанског новинара	91
Сл. 40. На Цетињу – жене, деца и рањени војници	91
III-28. Српска жена	92
III-29. Једна Гркиња из више класе нуди своју помоћ као болничарка и говори и својим искуствима	92
Сл. 41. Српкиње вежбају гађање из пушке, 1912.	93
Сл. 42. Болничарке с пацијентима, 1913.	93
Сл. 43. Туркиње нуде своју помоћ као болничарке у Цариграду, 1912.	93
III-30. Инцидент између бугарских грађана и румунских војника у бугарској крчми, по причи једног румунског официра	93
III-31. Турци и Јевреји у Београду за време Првог балканског рата	94
III-32. Деца се играју рата у Београду	94
Сл. 44. Деца се играју рата у Врању, Србија	95
Сл. 45. Деца као болничари и болничарке у Подгорици	96
Сл. 46. Српски женски комитет Црвеног крста у Њујорку, организован ради сакупљања помоћи за рањенике	96
III-33. Акције за прикупљање новца за „јужнословенску браћу“ у Хрватској	97
Сл. 47. Кипарски добровољац у балканским ратовима	97
III-34. Добровољци и новчана помоћ са Кипра	97
III-35. Бугарске млекације у Цариграду	98
Сл. 48. Реклама за млеко у Грчкој	99

Четврто поглавље: Ратишта и посматрачи 100

IVa. Балканске покрајине Османског царства 100

IV-1. Одлуке о ставу Албаније у случају балканског рата – Скопље, 14 . октобар 1912.	100
IV-2. Херберт Адамс Гибонс, студент историје који је у време балканских ратова путовао Балканом и радио за Црвени крст, пише о албанској одбрани Скадра	101
Сл. 49. Пре напуштања Скадра: црногорска мајка са сином на гробу свог мужа и његовог оца, мај 1913.	101
IV-3. Телеграм председника албанске привремене владе министрима иностраних послова Црне Горе, Србије, Бугарске и Грчке, 29. новембра 1912.	102
Сл. 50. Албански устаници из Мирдите спремни да крену у рат против турске војске, 1912. (пре Балканског рата)	102
IV-4. Званична порука аустроугарског конзула послата министарству спољних послова Аустроугарског царства, Валона, 30. новембра 1912.	102
IV-5. Опасности од албанског разграничења по светски мир - француско виђење	103
IV-6. Меморандум групе македонских интелектуалаца који живе у Санкт Петербургу, од јуна 1913, упућен „владама и друштвима савезничких балканских држава“	103
Сл. 51. Грчки и српски дипломати и војни представници на Кајмакчалану где треба да расправљају о одређивању граница после поделе Македоније	104
IV-7. Идеју о аутономији Македоније доводи у питање један француски новинар, август 1912.	104

IVб. Територије Аустроугарске	105
IV-8. „Рат на Балкану 1912-13“, књига објављена 1914. представља дубоку анализу народа уплетених у рат, узрока и последица тог рата	105
IV-9. Словеначко виђење ситуације у Македонији	106
IV-10. „Обзор“, загребачки дневни лист, 10. октобар 1912.	106
Сл. 52. Хрватска карикатура, 1912.	107
IV-11. Покрајинске хабзбуршке власти уводе посебне мере у Босни и Херцеговини	107
IV-12. Ограничавање добровољачког покрета у Босни и Херцеговини	108
IV-13. Српски добровољци у Босни и Херцеговини	108
Пето поглавље: После рата	110
Vа. Политичке последице	110
Табела 15: <i>Подручје и популација балканских држава пре и после рата</i>	110
Мапе 2 и 3: <i>Територијалне измене на Балкану</i>	
<i>Лондонски мировни споразум и Букурештански мировни споразум</i>	111
V-1. <i>Finis Turquiae?</i> (Да ли је Турска готова) – коментар француског новинара, фебруара 1913.	112
V-2. Одломак из чланка у бугарским новинама, 26. јул 1913.	112
V-3. Из говора Јована Скерлића, писца и народног посланика у Народној скупштини Србије 18. октобар 1913.	112
Сл. 53. <i>Ослобођење поробљене Грчке</i> (грчка литографија)	113
Сл. 54. <i>Букурештанска мировна конференција</i> – румунска карикатура	114
V-4. Како последице балканских ратова по Румунију види румунски историчар Константин Кирицеску	114
Сл. 55. Заставе великих сила на скадарској тврђави, мај 1913.	114
Сл. 56. Српска војска у Битољу	115
V-5. Мартулковљева сећања о првом сусрету између српске војске и грађана његовог родног града Велеса, јесен 1912.	115
Сл. 57. Промена назива Ускуба у Скопље	115
V-6. Српски краљ Петар обећава једнака права за све народе различитог етничког порекла који живе на територијама припојеним Србији	116
V-7. Из прокламације црногорског краља Николе након закључења уговора мира у Лондону, 21. новембра 1913.	116
V-8. Чланак у румунским новинама о реакцијама народа у недавно припојеној јужној Добруци, као резултат Другог балканског рата	116
V-9. Бугарски национални интереси	117
Vб. Социјално-економски резултати	118
Табела 16: <i>Губици у балканском рату</i>	118
Сл. 58. <i>Величање Балканског рата</i> – румунска карикатура	118
V-10. Губици српске војске у балканским ратовима	119
V-11. Први светски рат: другачији рат	119
V-12. Нови крајеви – резултати пописа становништва у областима припојеним Србији	120
Сл. 59. и сл. 60. Избеглице	120

V-13. Број и смештај избеглица у Бугарској, према извештају премијера В. Радославова на 17. седници Народне скупштине	120
V-14. Муслиманске избеглице у Солуну	121
Табела 17: <i>Балкански досељеници у Турску</i>	121
V-15. Економске последице по Солун, према опису Социјалистичке федерације Солуна, 1913.	121
Vв. Идеолошке последице	122
V-16. Из читанке за пети разред основне школе, 1914.	122
Сл. 61. Насловна страна читанке за пети разред основне школе	123
V-17. Критички коментар и извештаји педагога и заговорника народног (говорног) језика Д. Глиноса о грчким уџбеницима, написан 1926. године	123
V-18. Чланак из црногорске штампе о предаји Скадра Великим силама	124
V-19. Радикализација националних осећања у Бугарској, после поезије Ивана Вазова	124
V-20. Одломак из сећања Михаила Мађарова, бугарског политичара из Народне партије, у коме изражава свој бол због синовљеве смрти	125
V-21. Познати хрватски писац Антун Густав Матош је на почетку Првог рата написао коментар у ком је бол за изгубљеним српским пријатељима, који су погинули у рату, помешан са изразито идеолошким погледима	126
V-22. Резултати ратова, како их види Међународна комисија за истраживање узрока и вођења балканских ратова	127
V-23. Област Килкис после балканских ратова А. Мишљење Турчина Ибош-аге Б. Сусрет с једним Бугарином	127
V-24. „Страх“, роман Некатија Кумалија о наслеђу балканских ратова	128
Мапа 4: <i>Југоисточна Европа после балканских ратова</i>	130
Библиографија	131

Балкански ратови 1912-1913 имају изузетан значај за историју југоисточне Европе XX века. Њихове дугорочне последице деценијама су се осећале у политичком, социјално-економском и културном развоју, а неке су и данас предмет научних, па и јавних расправа. Историографије земаља учесница у тим ратовима нуде нам противречна тумачења која су различита не само између тих земаља већ и унутар њих самих. У земљама као што су Бугарска и Турска, траума пораза покренула је трагање за „одговорностима“, а идентификација „узрока“ рата имала је политички циљ. У Србији и Грчкој, ратним „победницама“, балкански ратови су из различитих разлога били део једног ширег оквира у који је спадао и Први светски рат за Србију, а за Грчку рат у Малој Азији.

Корени балканских ратова леже у последицама руско-турског рата 1877-1878 који је обељежио крај „источне кризе“ 1875-1878, једне од највећих криза у историји такозваног „источног питања“. То питање састојало се од три главна елемента: дипломатске борбе између великих сила око утицаја над османским територијама, постепене пропасти султановог царства и националних ослободилачких покрета балканских народа за успостављање националних држава. Кризу између 1875-1878 решиле су велике силе на Берлинском конгресу прогласивши независност Црне Горе, Румуније и Србије које су све, као и Грчка, добиле нове територије и створивши кнежевину Бугарску и аутономну покрајину Источну Румелију. Реформе и аутономија морале су бити спроведене и у другим европским земљама Високе порте: у Албанији, Македонији, Епиру итд. Кипар је био препуштен британској администрацији док је Аустроугарска окупирала Босну и Херцеговину и Нови Пазар.

Међутим, Берлински мировни споразум је довео до низа сукоба и напетости међу балканским народима, јер се при стварању нових граница није држао етничких принципа. На многим местима где су вековима живели људи различитих националности, тај споразум је био неспроводив. Ниједна балканска земља није постигла национално уједињење унутар своје државе, а оно је постало главни циљ спољне политике сваке од њих. Последице тог настојања биле су следеће кризе: уједињење Источне Румелије и Бугарске и као његова последица српско-бугарски рат 1855, грчко-турски рат 1897, устанак у Македонији 1903, анексија Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске и проглашење независности Бугарске 1908, Албански устанак 1910-1912, и још неке мање тензије.

Ипак је главна тенденција у историји балканских земаља била миран развој и модернизација. Улагани су напори у успостављање модерних либералних уставних институција и политичких система, у ширење комуникационих мрежа са нагласком на железницу и изградњу путева, у развој индустрије и активирање унутрашњих и спољашњих трговачких веза. Балканске земље су се у сваком погледу суочавале са интеграцијом у Европу. То је створило дух надметања и прогреса. Национална култура била је једна од главних области модернизације и надметања и ту је држава деловала као кључни градитељ националног идентитета. Како су балканске земље градиле своје националне државе, дошло је време да консолидују своје нације. Средства коришћена у ту сврху била су народно образовање, национални празници и прославе, војна служба, националне цркве. Дух национализма доминирао је сваким догађајем и процесом.

Истовремено, све балканске земље су се трудиле да осигурају своју егзистенцију стварајући перспективу за даље ширење својих територија на рачун суседа, а највише на рачун Османског царства. Мотивација за ово варирала је од етнографских, геополитичких и економских реалности до историјских и културних права. Најефикаснији инструменти ове политике државног национализма биле су милетске школе, комуналне структуре у османским покрајинама у Европи и сукоб између Васељенске патријаршије и Бугарске егзархије. Њих су подржавали сви грађански и иредентистички покретачи.

Током прве деценије XX века ситуација у Европи доприносила је оваквом развоју догађаја. Систем два антагонистичка војна блока, Антанта и Централне силе, снажно је утицао на међубалканске везе. Трка у наоружавању и милитаризам постали су главна одлика и друштва југоисточне Европе. Ратни буџети влада земаља југоисточне Европе износили су трећину државног буџета. Удвостручиле су своје војске и набавиле ново наоружање из Европе. Све је било спремно за рат. Под сталним притиском Антанте, а највише Русије, постала је врло популарна идеја о стварању балканског савеза који би решио заједничке проблеме свих балканских земаља. Италијанско-турски рат 1911-1912, који се завршио италијанским заузећем Либије и Додеканеза, и перманентна нестабилност у европским османским територијама још више су пожуривали балканске политичаре.

Распад Османског царства убрзан је после Младотурске револуције 1908. године. Турски национализам организације „Јединство и напредак“ ојачао је хришћанско непријатељство, удаљујући од себе једини народ традиционално лојалан режиму, Албанце. Албански устанак 1911, предсказао је радикалну промену у равнотежи сила на Балкану. Велике силе, нарочито Италија и Аустроугарска, биле су забринуте за судбину Албаније док су суседне балканске земље имале друге амбиције у истој регији. Пре кошмарне поделе међу суседима - што је била могућа перспектива и за Албанију после османског пораза у италијанско-турском рату - албанске вође су се одлучиле на велики устанак ради обезбеђивања свог аутономног положаја. Средином јула 1912, албански устаници су поразили турску војску а 30. јула су захтевали распуштање османског парламента у року од 48 сати.

Фебруара 1912. године потписан је пакт о савезништву између Србије и Бугарске, а маја исте године сличан пакт између Грчке и Бугарске. Августа 1912. постигнут је усмени договор између Бугарске и Црне Горе. Покушаји да се Румунија укључи у Балкански савез остали су неуспешни. Савез је склопљен под строгим надзором Антанте, с идејом да се искористи у предстојећем светском рату. Међутим, интереси балканских савезника осујетили су тај план. Преузели су иницијативу и затражили реформе од османске владе као и аутономију у Албанији и Македонији. Кад је Порта то одбила, почетком октобра 1912, почео је рат упркос напорима великих сила да га одложе.

До почетка новембра, до краја прве фазе рата, балкански савезници су побеђивали. Бугарска војска се приближила Цариграду и Солуну, грчка војска је ушла у Солун и држала под контролом Епир и део Македоније, српска војска је заузела Косово, Нови Пазар, северну Албанију и део Македоније. Црногорска војска заузела је део Санџака и Метохију. Грчка ратна морнарица је паралисала османске комуникације у Егејском мору, док је Бугарска ратна морнарица урадила исто у Црном мору. Крајем новембра потписано је примирје, али без Грчке, која је наставила рат заузимајући острва Лемнос, Лезбос, Хиос и Самос у источном Егеју, и даље напредујући према јужној Албанији.

Мировни преговори започети су у децембру 1912. у Лондону, где су амбасадори великих сила заседали разрађујући услове мира. Балкански савезници су покушали да добију све европске османске територије западно од линије Енос - Мидија, као и егејска острва заједно са Критом. Порта је предложила да Македонија и Албанија добију аутономију, али да она

сама не изгуби ниједну територију. Споразум који су предложиле велике силе био је сличан предлогу савезника. То је довело до државног удара у Цариграду и влада је средином јануара 1913. прекинула преговоре и обновила непријатељства.

Друга фаза рата трајала је готово три месеца. Османске противнападе у источној Тракији одбила је бугарска војска; црногорска војска је заузела утврђење Скадар, а грчка утврђење Јањину, док је бугарска војска запосела Једрене.

Мировни преговори у Лондону су обновљени и 17. маја 1913. године потписан је мир. Савезници су добили све османске територије у Европи западно од линије Енос-Мидија и острво Крит. Подела добитка међу државама постала је велики проблем који је довео до распада Балканског савеза. Румунија је захтевала надокнаду у јужној Добруци. Бугарска је у почетку то одбијала, али је касније, априла 1913, на конференцији у Санкт Петербургу пристала да уступи град Силистрију. А права подела ратног плена тек је предстојала.

Сви балкански државници, наоружани свим могућим аргументима, захтевали су све више територија. „Јабука раздора“ била је Македонија, где се територијално разграничење показало готово нерешивим проблемом. Док је подела између Србије и Грчке била лакша, аспирације Бугарске биле су хоризонталне, пресецајући грчке и српске окупационе зоне. У балканским државама опозиционе партије биле су екстремно радикалне и захтевале су нови рат, овог пута против бивших савезника.

Грчка и Србија су 19. маја 1913. године потписале пакт о савезништву и постигле опсежан територијални споразум. Покушај Русије да се одржи још једна конференција балканских председника влада у Санкт Петербургу у циљу решења територијалних спорова био је закаснио и безуспешан. Бугарски цар Фердинанд је 16. јуна 1913. наредио генералу Савову да нападне српске и грчке линије фронта у Македонији. Почео је Други балкански рат. Грчка, Србија и Црна Гора објавиле су рат Бугарској, а Румунија их је подржала. И Османско царство је подигло војску против Бугарске. После више од месец дана жестоких борби, велике силе су опет интервенисале и зауставиле војна дејства. Мировни уговори потписани у Букурешту и Цариграду донели су нови територијални споразум у југоисточној Европи. Румунија је узела јужну Добруцу, Србија Косово, Нови Пазар и вардарску Македонију. Грчка је добила Епир, егејску Македонију и Крит. Црна Гора је добила градове: Пљевља, Бијело Поље, Беране, Рожаје, Плав, Пећ и Ђаковицу. Бугарска је узела пиринску Македонију и западну Тракију. Османско царство је повратило источну Тракију. Албанија је проглашена независном државом.

Балкански ратови су створили нову ситуацију на полуострву. Ниједна земља није била потпуно задовољна новим границама, мада је у Османском царству, у Бугарској и у Албанији незадовољство било највеће. Грчка је захтевала острва у Егејском мору, Србија излаз на море и Босну и Херцеговину; Црна Гора је хтела Скадар, а Румунија је била заинтересована за Трансилванију и Бесарабију. Ове аспирације су обликовале политику балканских држава у време избијања Првог светског рата који је почео на Балкану и који су многи савремени историчари сматрали новим балканским ратом у који су се овог пута умешале и велике силе.

Истовремено, балкански ратови су собом донели мржњу, сумњу и страх међу балканске народе. Народне приче су избрисале лична сећања и осећање заједништва међу суседним земљама, стварајући непријатељску слику. Психолошка траума ратова који су у свакој од зараћених земаља трајали дуго, сјединила се са новом траумом коју је изазвао Први светски рат и која је била посебно изражена у Османском царству и у Бугарској. Деценијама су је преносиле избегличке породице и тако утицале на заједничко сећање свих балканских народа. Ратови су на том темељу развијали национално осећање и национални идентитет,

јачајући идеју националне солидарности и заједничке судбине.

Циљ ове историјске читанке је раскид са традиционалним начином презентовања балканских ратова у школама и на универзитетима као претежно политичких догађаја у којима су главне фигуре краљеви, министри и генерали. Наравно, они су играли значајне улоге, али у војним операцијама су учествовали ниже рангирани људи, људи који су у свакодневном животу били цивили, а ратови су утицали на свакодневни живот целог друштва. Уобичајена представа да рат представљају само бојишта, победе и поразе има мало везе са реалношћу, јер су и обични људи у позадини живели тешко и у сталном страху да ће изгубити своје најмилије. У тим тешким временима било је много окрутности и зверстава, али и много хуманости и солидарности. Чак и у рововима под унакрсном ватром људи су у заједничкој патњи успостављали везе преко борбених линија.

Наша идеја је да покажемо разне видове рата и начин на који су их доживљавале различите групе људи широм југоисточне Европе. Тај упоредни приступ ће нам помоћи да разумемо различито гледање на историјске процесе, узимајући у обзир не само другачије позиције држава и народа већ и различите трендове унутар једног друштва које се, по дефиницији, сматра „хомогеним“. Упоредивањем различитих савремених и модерних становишта избећи ћемо илузију „монолитне“ историје у којој се релативност „истине“ види као препрека за разумевање прошлости.

Ову историјску читанку треба читати упоредо и паралелно са осталим трима. Прво, она је додатак Историјској читанци 1 која описује почетак распада Османског царства. Друго, она се преклапа са Историјском читанком 2 која прати процес стварања држава у југоисточној Европи. Балкански ратови су били важна епизода у консолидовању балканских националних држава и у кулминацији супротстављених национализама. И најзад, Историјска читанка 4 која покрива Други светски рат, може се користити као тачка упућивања на остале три ради бољег разумевања феномена рата и ратног искуства у XX веку.

Хронологија

Год.	Месец	Догађај
1911.	лето	Оживљавање албанског националног покрета
	средина јула	Напад Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО) у Штипу, Македонија. Османске противмере подстичу почетне разговоре између Бугарске и Србије
	16. септембар	Италија објављује рат Османском царству због припајања Либије
1912.	29. фебруар	Потписан српско-бугарски уговор о одбрамбеном савезу
	16. мај	Тајни бугарско-грчки мировни споразум о одбрамбеном савезу
	21–27. мај	Италија преузима острва Додеканез
	19. јул	Напад ВМРО-а у Козани, Македонија. Османске противмере разјарују балканске хришћанске државе
	30. јул	Албански побуњеници захтевају распуштање Османског парламента у року од 48 сати и урочују захтев за аутономију (да вилајети Скадар, Косово, Јањина и Битољ буду уједињени у једну покрајину; да албански војници служе само у тој покрајини; да албански буде језик администрације и образовања; да сви Албанци имају право да носе оружје)
	15. август (око)	Усмени споразум између Бугарске, Србије и Црне Горе: Бугарска даје војни зајам Црној Гори и плаћа црногорску војску у време рата. Црна Гора пристаје да зарати против Порте без провокације
	15. септембар	Српска влада издаје тајно упутство број 5669 својим амбасадама да делују у циљу припајања Охрида и Прилепа Србији
	17. септембар	Ултиматум Балканског савеза (Бугарска, Грчка, Србија) Порти: неодложна аутономија Македоније према Берлинском мировном споразуму. Ванредно стање и општа мобилизација објављена у Турској и у балканским земљама (18. септембар)
	18. септембар	Оснивање 70 малих група активиста ВМРО-а у Софији за извиђање и саботаже у Македонији и Тракији
	22. септембар	Тајна конвенција између Бугарске и Грчке
	23. септембар	Оснивање Македонско-једренског ВАД-а (добровољачког одреда) од избеглица генерала Петра Дарвингова – око 14.600 учесника
26. септембар	Црногорска војска започиње ратна дејства против Порте	
28. септембар	Црногорска армија ослободила Бијело Поље	
	2. октобар	Мировни споразум између Италије и Османског царства потписан у Ушију

1912.	3. октобар	Порта одбацује ултиматум и прекида дипломатске односе са Србијом, Бугарском и Црном Гором, али покушава да поправи односе са Грчком
	4. октобар	Османско царство објављује рат савезницима. Следећег дана Бугарска, Грчка, Црна Гора и Србија (7. октобра) објављују рат Порти. Почетак војних дејстава. Румунија објављује неутралност
	7–15. октобар	Бугарска војска заузима Источне Родопе и зауставља османску контраофанзиву (15-25. октобар)
	8–13. октобар	Прва и Трећа бугарска армија пробијају први османски одбрамбени фронт Ескиполос - Петра, заузимају Лозенград, а Друга бугарска армија опкољава Једрене. 13. октобра српска војска заузима Скопље, Куманово, Велес и Штип у Македонији.
	9–10. октобар	Грчка војска добија битку код Сарантапороса
	15. октобар	Увођење српског административног система на новим територијама у Македонији и на Косову. Црногорска армија узима Пљевља
	16. октобар	Прво бомбардовање из авиона у историји ратовања у Европи – бугарска авијација бомбардује једренско утврђење
	17. октобар	Црногорска армија ослободила Пећ
	17–20. октобар	Прва и Трећа бугарска армија пробијају други османски одбрамбени фронт код Лиле Бургас - Бунархисара
	19–20. октобар	Грчка војска добија битку код Јанице
	27. октобар	У Румунији формирана нова влада на челу са Титу Мајорескуом
	28. октобар	Грчка војска улази у Солун (предат 27. октобра) ујутро, а бугарска Рилска дивизија по подне. Почетак спора око Солуна
	29. октобар	Порта тражи примирје у Софији, али краљ Фердинанд I приморава бугарску владу да занемари тај предлог и прикрије га од савезника
	1. новембар	Почетак покрштавања Помака у Родопима. Мисија званичне бугарске цркве послата у децембру
	4–5. новембар	Прва и Трећа бугарска армија врше неуспешан напад на османски одбрамбени фронт код Чаталџе
	4–9. новембар	Декларације Централног комитета ВМРО-а против српских и грчких активности у Македонији
	9. новембар	Увођење бугарске администрације на новим територијама
	14. новембар	Македонско-једренски добровољачки одреди поразили османске снаге у западној Тракији
	18. новембар	Македонско-румунско друштво врши притисак на владу да нешто предузме

1912.	20. новембар	Примирје између савезника и Порте. Грчка одбацује примирје и наставља војна дејства у северном Епиру
	20–21. новембар	Први сукоби између бугарске и грчке војске недалеко од Солуна, изглађени крајем месеца
	28. новембар	Национални конгрес у Валони проглашава независност Албаније
	3. децембар	Грчко-турска поморска битка код острва Ели
	3–24. децембар	Лондонска мировна конференција. Савезници траже османске покрајине у Европи западно од линије Енос - Мидија и острво Крит. Порта предлаже да се да аутономија Македонији и одбија да преда територије. На дан Божића Порта се повлачи из преговора, велике силе врше притисак (нота од 4. јануара 1913) и предлог савезника бива прихваћен. Лондонска конференција амбасадора најављује да Албанија треба да постане независна држава (20. децембар)
	8–17. децембар	Пропала бугарска тајна мисија у Цариграду ради сепаратног мира са Османским царством
1913.	5. јануар	Грчко-турска поморска битка код Лемноса
	16. јануар	Бугарско-румунски протокол у Лондону за кориговање територија у Добруџи. Под притиском Русије, Софија је спремна да коригује границу
	21. јануар	Порта осуђује примирје и креће у непријатељства са покличем „Софија или смрт!“
	26–28. јануар	Османске контранападе у Галипољу и Чаталци и искрцавање у Шаркеју одбија бугарска војска
	30. јан–2. феб.	Безуспешни бугарско-румунски преговори о Добруџи у Софији
	5. фебруар	Обнавља се тајни мировни споразум између Румуније и Аустро-угарске
	21. фебруар	Грчка војска заузима Јањину. Бугарско-грчки инциденти код Нигрите
	5. март	Убиство грчког краља Ђорђа I у Солуну
	2. и 11–13. март	Бугарска војска заузима Једрене
	18. март–26. април	Конференција великих сила у Санкт Петербургу о спору око Добруџе. Бугарска предаје Силистрију Румунији и гарантује права Влаха у Македонији, али тензије не престају
	11. април	Црногорска војска заузела Скадар
	13. април	Примирје између Порте и Балканског савеза
	22. април	Потписан грчко-српски протокол, а за њим и војни пакт (1. мај 1913)

1913.	1. мај	Под ултиматумом Црна Гора предала Скадар трупамa Великих сила
	19–21. мај	На састанцима бугарско-грчке комисије о разграничењу у Солуну постигнут споразум. До краја месеца разграничења су, са неколико изузетака, довршена
	17. мај	Лондонски мировни споразум
	19. мај	Грчко-српски споразум у Солуну
	26. мај	Црна Гора стала на страну Србије у рату против Бугарске и послала Србији у помоћ одред од 12.000 војника
	30. мај	Србија прекида железничке везе са Бугарском
	1. јун	Бугарски председник владе Иван Гешов даје оставку а смењује га Стојан Данев. Н. Пашић подноси оставку у Београду. Обема оставкама врши се притисак на Русију у вези са нагодбом о арбитражи
	5–13. јун	Бугарско-српски војни сукоби око Злетова
	15. јун	Тиквешки устанак ВМРО-а у позадини српске војске уз пристанак бугарске команде
	16. јун	По тајној команди цара Фердинанда I, бугарска војска напада српску како би помогла побуњеницима. Други део бугарске војске заузима луку Лефтера и гранатира грчке крстарице. Почетак Другог балканског рата
	18. јун	Бугарска влада одлаже сва војна дејства, смењује главно-командујућег бугарске војске и поставља на то место проруски оријентисаног генерала Радка Димитријева. Руска влада предлаже конференцију
	19–21. јун	Бугарско-грчка битка код Килкиса
	21. јун–11. јул	Грчка офанзива у источној Македонији стиже до Симитлија (13. јул), где је зауставља бугарска војска. 15. јула грчка војска заузима западну Тракију
	22–28. јун	Бугарска војска заузима Пирот у Србији
	28. јун	Румунија објављује рат Бугарској и до 5. јула без отпора заузима северну Бугарску. 11. јула Аустроугарска зауставља напредовање Румуније
	30. јун	Порта почиње напредовање у источној Тракији и заузима Једрене (10. јул)
	3. јул	Румунска војска окупира Варну у Бугарској 6. јула. Румунски коњички одред стиже у Софију
	4. јул	Основана нова проаустријска бугарска влада на челу са Василиом Радославовим

1913.	13. јул	Муслимански устанак у западној Тракији против повлачења бугарске војске и грчког напредовања – „република Ђумурђина/Комотини“
	15–17. јул	Бугарска контраофанзива против грчке војске код Кресне
	29. јул	Конференција амбасадора одлучује да Албанија треба да буде „независна, суверена кнежевина“. Велике силе бирају принца Вилхелма фон Вида, 35-годишњег немачког капетана у војсци, за владара Албаније. 3. септембра 1914. принц Вилхелм бежи из земље
	17. јул–16. август	Конференција мира у Букурешту; 18. јула примирје
	25. јул–15. август	Евакуација румунске војске из Бугарске
	16. септембар	Цариградски мировни споразум између Бугарске и Порте. Ова друга поново узима источну Тракију са кориговањем границе у корист Бугарске која узима западну Тракију
	1. новембар	Мировни споразум између Грчке и Порте потписан у Атини
	19. децембар	Фирентински протокол. Гранична комисија коју је поставила Лондонска конференција амбасадора одређује албанску јужну границу и Албанији додељује Корчу и Ђирокастру које је окупирала Грчка
1914.	13. фебруар	Грчка добија сва острва у источном Егеју осим Ивроса, Тенедоса и Кастелориза и повлачи војску са територија додељених Албанији
	28. фебруар	Грци из јужне Албаније (коју они зову северни Епир) проглашавају независност под вођством Г. Ц. Зографоса, бившег министра иностраних послова Грчке
	28. јул	Атентат на престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву, Босна. Почетак „јулске кризе“
	1. август	Аустроугарска објављује рат Србији – избија Први светски рат. Све друге балканске земље остају неутралне.

ПРВО ПОГЛАВЉЕ

Економије и друштва

Иако су ратови с почетка XX века (балкански ратови и Први светски рат) углавном тумачени у светлу растућег национализма у Европи, они се не могу у потпуности разумети ослањајући се искључиво на политику и идеологије. Неопходно је дубље разумевање економских и друштвених промена, и на глобалном и на локалном плану, да бисмо проблематизовали наше виђење рата који је изменио мапу југоисточне Европе.

Крајем XIX и почетком XX века све балканске државе су, упркос међусобним разликама у организацији друштва, економији и политичком систему, биле пример брзог друштвено-економског развоја. Пораст становништва и развој градова, импресивна изградња, индустријски развој, активне трговачке везе и ширење образовања били су најважнији правци у процесу модернизације. Та тенденција ишла је раме уз раме са развојем војске и ратне морнарице и са правом трком у наоружавању у деценијама пре балканских ратова.

Друга страна привредног раста били су све већи владини зајмови и дуговања балканских земаља. Тако су националне економије дошле под страну контролу или да би избегле банкрот или као последица банкрота (случај Грчке 1893). И Османско царство и балканске државе били су изложени снажном продору западне економије - према речима Л. С. Ставрианоса - „у време империјализма и капитализма“, које је карактерисала „трка за колоније“ и потрага за страним тржиштима од стране индустријализованог Запада.

Владини зајмови су се највише користили за градњу железница што је задовољавало економске и политичке интересе Запада у југоисточној Европи. Британски интереси су давали предност железничким пругама од поморских лука ка унутрашњости Балкана јер би то олакшало британску трговину са полуострвом. Аустрија је, пак, била заинтересована за градњу пруге од севера ка југу кроз Босну и Србују према Солуну. После Кримског рата на Балкану је почела изградња железница што је одсликавало изразито западњачки модел привредног развоја али и сукобљене економске и политичке интересе великих сила.

Осим тога, појава тржишне економије и прелазак са традиционалне на новчану економију, као и пренасељеност, неповољно су утицали на балканске сељаке који су остали без земље и били приморани на емиграцију. Индустријски развој је био прилично спор и све балканске земље остале су претежно пољопривредне.

Међутим, урбанизација, појава нових технологија, нов начин транспорта и масовно основно школовање, знатно су утицали на живот људи не само у градовима већ и у селима. Нове идеје у свакодневном животу и промене у начину живота су заједно са успостављањем модерне бирократске државе подривале традиционално друштво.

Ово поглавље даје општи преглед предратних балканских друштава у поређењу са паралелним променама у западној, централној и јужној Европи. Први део је фокусиран на демографске и друштвене проблеме, на људе који живе у традиционалним мултиетничким градовима као што је Солун - типична полиглотска османска лука - на људе који одлазе у Америку следећи свој сан о бољем животу, на сељаке који обрађују земљу или гаје овце. У другом делу, привредни развој се документује кроз различите аспекте као што су државни буџети, трговински односи, пољопривреда, индустрија и изградња железница. И на крају, у трећем делу, бележимо културне и технолошке промене које су знатно утицале на живот људи. Школовање и писменост, биоскоп и телеграф, бицикли и нове разоноде само су део оног што ће нам помоћи да боље разумемо деценију пре балканских ратова.

Ia. Људи

ТАБЕЛА 1
Пораст балканског становништва, 1878-1912.

	Румунија	Бугарска	Србија	Грчка
Датум пописа	(у хиљадама)			
1878-79.	4.836			1.679
1880.		2.823		
1884.			1.902	
1887.		3.154		
1889-90.	5.038		2.162	2.187 ¹
1892.		3.311		
1894.	5.406			
1895-96.			2.312	2.434
1899-1900.	5.957	3.744	2.494	
1905.		4.036	2.689	
1907.				2.632
1910.		4.338	2.912	
1912.	7.235			

Извор: Jackson-Lampe, стр. 166

❓ Израчунај стопу пораста у свакој земљи. Упореди своје резултате и покушај да објасниш разлике између земаља. Који фактори су утицали на пораст становништва у балканским земљама?

► **Сл. 1. Монастир/Битољ**

Национални историјски музеј, Атина, К2 1581.

❓ Којим религијама припадају људи који живе у овом граду?

¹ Грчка је припојила покрајине Тесалију и Арту 1881, што објашњава њен пораст становништва. Генерално гледано, треба узети у обзир измене у границама између држава у том периоду како бисмо боље оценили демографске промене.

ТАБЕЛА 2

Становништво у градовима и престоницама балканских националних држава, 1860-1910.

	Румунија		Бугарска		Србија		Грчка	
	укупно стан. (у хиљадама)	урбано %	укуп. стан.	урбано %	укуп. стан.	урбано %	укуп. стан.	урбано %
1860-61.	3.918	12						
1874.					1.354	11		
1877-79.	4.486				1.700		1.654	18
1884.	4.862		3.024	18	1.902	12		
1889-90.	5.318	17	3.232	19	2.162	13	2.187	
1895-96.	5.710		3.441		2.312	14	2.434	
1899-1900.	5.957	19	3.716	19	1.493	14		
1907.	6.684						2.632	24
1910.	6.996	18	4.306	19	2.912	14		
	урб. ст.	Букурешт	урб. ст.	Софија	урб. ст.	Београд	урб. ст.	Атина
1860-61.	313	122						41
1874.					174	27		
1877-79.		177	543	20			293	63
1884.					236	35		
1889-90.		220	610	45	286	54	465	108
1895-96.					319	59	526	
1899-1900.	1.120	276	700	67	351	70		111
1907.							628	167
1910.	1.195	341	829	103	483	90		

Напомена: (а) Минимум од 2.000 људи.

Извор: Jackson-Lampe, стр. 240

❓ Прокоментариши пораст урбаног становништва у поређењу са порастом балканског становништва у целини. Зашто је број становника у престоницама растао брже него у осталим градовима?

Упореди ове податке са данашњим: који је проценат урбаног становништва данас?

► **Сл. 2. Жене у Касторији, с почетка XX века**

❓ Како су ове жене обучене? Шта можеш да закључиш из истовременог традиционалног и западњачког начина одевања?

Paпazoglou², стр. 51

² Фотограф Леонидас Папазоглу (1872-1918) живео је и радио у Касторији. Као младић се заједно са родитељима и млађим братом Пантелисом преселио у Цариград где су браћа учила фотографски занат. Почели су каријеру фотографа у Касторији 1898. или 1899. и успели да у целој регији остану једини фотографи.

ТАБЕЛА 3

Процена броја становника у европским покрајинама Османског царства 1911. год.

Покрајине	Мусл.	Грци	Бугари	Јермени	Катол.	Јевр.	Остали	Укупно
Једрене	795.706	395.872	171.055	33.650	12.783	9.034	44.552	1.426.632
Солун	604.780	397.795	271.359	87		62.290	11.604	1.347.915
Јањина	244.638	311.032				3.990	1.175	560.835
Монастир (Битољ)	455.720	349.541	246.344	9		10.651	2.614	1.064.789
Скадар	218.089	10.755			120.611			349.455
Косово	959.175	92.541	531.453		14.887	3.287	1.606	1.602.949
Укупно	3.242.108	1.557.536	1.220.211	33.746	148.281	89.162	61.531	6.352.575

Извор: Сем Беџар, стр. 54

🔑 Етнолингвистичке категорије које су измислили османски званичници готово су се изједначиле са верским поделама које су изникле после распада класичног система милетских школа. Сви муслимани су убрајани у једну хомогену групу упркос етничким и језичким разликама међу њима. Тенденција је била да се на православне хришћане гледа или као на Грке, јер су подржавали Васељенску патријаршију, или као на Бугаре привржене Егзархији. Ово објашњава зашто, на пример, на табели нема Албанаца или Срба (који би били бројани према вери или црквеној јурисдикцији, а не према националности). Поред тога, бројно стање неких група, као што су жене, било је умањено. Последњи османски попис вршен је 1905/6 године. Питање поузданости османских пописа предмет је опсежних расправа. Све у свему, треба бити врло обазрив са употребом података из тог периода чак и кад нису намерно искривљени из политичких разлога (као што је случај са табелом 13).

► **Сл. 3. Свакодневни живот на улицама пијачног дела града Солуна**

❓ Пажљиво погледај како су одевени људи на улицама. Којој националности мислиш да припадају? Да ли знаш који народи су живели заједно у османском Солуну пре балканских ратова? Да ли те ова слика подсећа на нека места на којима си био/била?

Megas, *Souvenir*, стр. 50

► Сл. 4. Пијаца оваца у Цариграду

Историјско и етнолошко друштво Грчке, Атина

ТАБЕЛА 4
Етничка подела становника Цариграда, 1897.

Етничка група	Број
Турци	597.000
Албанци	10.000
Курди	5.000
Грци	236.000
Јермени	162.000
Јевреји	47.000
Срби	1.000
Хришћански Арапи	1.000
Укупно	1.059.000

Извор: Karpat, стр. 104

► Сл. 5. Пастири у Епиру, 1912.

Boissonas, *L'image de la Grece...* Женева 1913, у Hadjiiosif, том. А1, стр. 57

ТАБЕЛА 5
Прекоморске миграције из балканских националних држава, 1876-1915.

У регије изван Европе ^а	РУМУНИЈА бруто		БУГАРСКА бруто		СРБИЈА бруто	ГРЧКА бруто	
1876-85.	1.224					530	
1886-90.	5.224					1.881	
1891-95.	2.211					4.790	
1896-1900.	10.541		160			11.189	
1901-05.	37.225		6.661		42	51.479	
1906-10.	20.707		37.643		228	122.275	
1911-15.	15.295		35.836		1.117	127.811	
	РУМУНИЈА		БУГАРСКА		СРБИЈА ^б	ГРЧКА	
Само у САД	бруто	нето ^в	бруто	нето ^в	бруто	бруто	нето ^в
1876-85.	1.224				530		
1886-90.	5.135				1.881		
1891-95.	2.209				4.790		
1896-1900.	10.541		160		11.189		
1901-05.	35.181		6.661	42	49.962		
1906-10.	17.823	14.239	32.643	21.889	228	117.557	84.355
1911-15.	11.187	9.057	21.487	1.575	1.052	118.916	46.577

Извор: Jackson-Lampe, стр. 196

а) укључује Канаду, Аустралију, Нови Зеланд, Аргентину, Бразил и САД; б) Србија и Црна Гора заједно; в) У САД је од 1903. до 1914. радило између 20.000 и 25.000 становника Црне Горе, Пејовић, стр. 376.

❓ Какве миграције познајеш? Како би окарактерисао/окарактерисала прекоморске миграције? На пример: из економских, културних, етничких, религиозних разлога или нежељене/присилне (нпр. ратне избеглице, или због промена граница) или због нечег другог? Како пораст становништва или урбанизација утичу на емиграцију? Који економски фактори утичу на емиграцију?

I-1 Грчки досељеник у САД Стив Хадзис³ прича о свом животу

Прво су моја два брата дошла у САД и почела да раде у Чикагу. Било нас је шесторица браће. Ова двојица у Чикагу нису слала новац којим би породица у Грчкој отплатила дугове, како је било договорено. Онда се отац разболео и писао синовима у Чикагу да дођу и виде га последњи пут. Само један од њих, Перикле, који је био већи трошација, позајмио је новац и дошао у Грчку. Кад је стигао, мој отац се потпуно опоравио. После недељу дана отац је хтео да купи врећу брашна. Упитао је мог брата из Америке: „Перикле, имаш ли да ми позајмиш мало пара да купим џак брашна?“ Иако је дошао из Америке, мој брат није имао ни паре. Отац је морао да позајми од стрица. По селу је убрзо почело да се прича како Хадзисов син из Америке нема пара. Кад је чуо шапутања сељака, Перикле се посрамио и рекао нашој мајци: „Поћи ћете са мном у Америку да зарадимо новац и покажемо овим будалама колико вредимо.“ Тако смо сви одлучили да емигрирамо. [...]

Пре него што сам отишао из Грчке, Америка ми је изгледала као шарена слика из калеидоскопа, као земља пуна пара. Никад нисам мислио да ћу живети овде. Само смо знали да овде има свега и свачега.

Vlachos, стр.122

Око 1890. године емиграција је у Грчкој постала масовна појава а највише емиграната отишло је у САД. Иако тај егзодус никад није достигао ниво неких других европских земаља, процењује се да је током последњих деценија XIX века све до 1924. године око 500.000 Грка емигрирало у САД. Разлози који су натерали Грке у емиграцију слични су онима који су у том истом периоду отерали и друге европске народе у САД: могућност да се нађе посао и побољша економска ситуација у пуном јеку америчке индустријализације, као и социјално-економска ситуација у отаџбини. Због увођења тржишних правила у традиционални систем малих компанија, пољопривреда Пелопонеза је, посебно у областима које су производиле суво грожђе, после периода просперитета запала у тешку кризу, па многи сељаци нису могли да плате порез због високих камата и повећаних цена рада и производње. Све ово, и чињеница да Грчка није створила индустријски сектор, као и приче о богатству у Америци, боље транспортне могућности за емиграцију, били су главни разлози да Грци напусте своја села и оду у далеко иностранство. Углавном су то били мушкарци који су се запошљавали у фабрикама, у разним предузећима, у рудницама и на железници. Међутим, знатан број првих досељеника је, задовољавајући потребе нарастајућег урбаног становништва, отварао продавнице.

³ Стив Хадзис је био грчки емигрант са Пелопонеза који је отишао у Америку почетком XX века. Он је био један од Грка који се, после неколико година проведених у САД населио у Андерсону, у Индијани, привучен могућношћу да отвори малу продавницу која би помогла да се у граду увећа радно становништво.

❓ Погледај одломке из филма „Америка, Америка“ Е. Казана; разговарај о „америчком сну“ и о начину на који се ширио по свим крајевима балканских земаља, о његовој улози у мотивисању миграција и о томе како је помагао исељеницима да превазиђу своје страхове. Покушај да дођеш до информација о животу емиграната који су почетком XX века из твоје земље отишли у Америку и упореди њихова очекивања са њиховим искуствима током првих година живота тамо. Прочитај документе III-19, III-20, V-11 и V-12 и упореди искуства људи који су били приморани да емигрирају са искуствима описаним у тим документима.

❓ **Општа питања за поглавље Ia**
Уради истраживања о свом граду почетком XX века: да ли је то био османски град или град националне државе? Знаш ли неке романе који описују градски живот тог периода?
Упореди мултиетничке градове (као што је Солун или Цариград) са престоницама или урбаним центрима националних држава: има ли разлика у архитектури, свакодневном животу, начину забаве или било чему другом? Комбиновањем различитих докумената из других поглавља, заједно са горњим табелама, покушај да категоризиш кретање становништва југоисточне Европе пре и за време балканских ратова.

16. Економија

ТАБЕЛА 6
Буџети балканских држава, 1898-1912.⁴

	Румунија	Бугарска	Србија	Грчка	Црна Гора
	Прих. Рас. П-Р	Прих. Рас. П-Р	Прих. Рас. П-Р	Прих. Рас. П-Р	Прих. Рас. П-Р
1900.	210 237 -27	81 96 -15	75 84 -9	120 109 +11	
1905.	308 263 +45	128 125 +3	95 87 +8	130 116 +14	3.4 2.74 + 0.66
1910.	583 525 +58	81 198 -17	126 128 -2	175 141+34	5.3 5.4 - 0.1
1911.	644 533 +111	199 181+18	140 125+15	240 181 +59	5.6 5.75 - 0.15

Извор: Jackson-Lampe, стр. 234; Ђуровић, стр. 316–318 (само за Црну Гору).

❓ Упореди бројке за пет земаља. Шта примећујеш?

ТАБЕЛА 7
Структура државних трошкова по глави становника у 1911.⁵

Трошкови	Укупно	Јавни дуг	Војни	Инфраструктура	Образовање	Пољоп. и Инд.
Румунија	75	13	12	13	7	1
Србија	43	12	10	5	3	1
Бугарска	9	9	10	5	2	
Грчка	67	28	11		2	
Аустроугарска	62	10			2	
Немачка	55	5	16			
Француска	114	32	25		8	
Велика Британија	126	19	11		1	

Извор: Jackson-Lampe, стр. 234

⁴ У милионима леја, лева, динара, драхми и перпера.

⁵ У францима.

❓ Упореди и прокоментариши разлике у трошковима између држава. Како се тенденције у трошковима балканских земаља подударају са онима великих сила?
Зашто су војни трошкови тако високи?

1.2. Пољопривреда у османској Македонији, прва деценија XX века

Са правног гледишта, пољопривредници су:

1. Земљопоседници
2. Чивчије (наполичари)
3. Радници и послуга у кући

Прва група су муслимански бегови који су господари чивчија; друга група су хришћански сељаци.

Има и хришћанских земљопоседника, али су њихова имања мала, не прелазе 200 дунума (један дунум је око 1.200 квадрата); већа су углавном у рукама бегова. Мања имања преовлађују у планинским крајевима, а велика у равницама. Велики хришћански земљопоседници су ретки и то су углавном Грци са пространим имањима у областима Сер, Драма и Солун.

[...] Наполичарство је један од главних узрока страшне беде хришћанског сеоског становништва јер им бег, од ког не могу да се заштите, стално пресуђује и кињи их. Теоријски, читлуци функционишу овако: бег, који је власник земље, даје им део земље на обраду према броју породица у читлуку, 60-100 дунума по породици, у зависности од броја њених чланова. Бег обезбеђује и семе и бесплатан смештај. Производ се, после одбијања десетка, дели на једнаке делове између власника и наполичара. Оваква подела може да донесе власнику добитак од 18% до 25% од његовог капитала. Али, најчешће незадовољан овом поделом, земљопоседник као апсолутни господар судбине његових хришћанских наполичара, чији рад искоришћава како му се свиди, углавном успева да им отме, претњама или силом, најбољи део који иначе следује њима.

[...] Хришћански земљопоседници су често Бугари. Као што смо већ рекли, њихова имања ретко заузимају више од 200 дунума.

Они сами обрађују земљу и могли би да уживају у извесном благостању да су порези правичније разрезани и поштеније распоређени и да животи и имања хришћана нису у сталној опасности.

Draganof, *La Macedoine et les Reformes* (Paris 1906) стр. 43-53 y Issawi, стр. 225-7

❓ Какав је био положај хришћанских сељака у османској Македонији?

► Сл. 6. Предоница браће Сајас у Солуну

Megas, *Souvenir*, стр. 86, сл. 92

🔑 Предоница браће Сајас основана је 1873. године. Запошљавала је око 470 радника, од тога 350 младих јеврејских девојака, старих између 14 и 18 година. 1902. године, фабрика је била оштећена у земљотресу који је погодио град, а потпуно је уништена у пожару 1917.

❓ Зашто је толико младих девојака радило у овој фабрици? Знаш ли какви су били услови рада? Како би теби било да радиш у предоници уместо што идеш у школу?

ТАБЕЛА 8а
Балкански извоз, 1901-1911.

	Просечни извоз	% у Аустроугарску	% у Немачку	% у Франц.	% у Вел. Бр.	% у Белг.	% у Осм. цар.
Румунија	(мил. леја)						
1901-05.	361	13	7	3	9	29	
1906-10.	501	10	6	7	10	30	
1911.	692	9	5	7	8	28	
Бугарска	(мил. лева)						
1901-05.	120	10	9	6		16	19
1906-10.	119	8	12	6	12	18	27
1911.	185	6	12	6	13	28	16
Србија	(мил. дин)						
1901-05.	66	86	5	1			6
1906-10.	84	28	25	1			10
1911.	117	41	25	1			8
Грчка	(мил. драх)						
1901-05.	87	14	8	10	27		6
1906-10.	120	10	10	8	26		11
1911.	141	10	11	10	24		4

Извор: Jackson-Lampe, стр. 174

ТАБЕЛА 8б
Балкански увоз, 1901-1911.

	Просечни увоз	% из Аустроугарске	% из Немачке	% из Франц.	% из Вел. Брит.	% из Осм. цар.
Румунија	(мил. леја)					
1901-05.	299	27	28	6	17	
1906-10.	409	25	34	5	15	
1911.	570	24	32	6	15	
Бугарска	(мил. лева)					
1901-05.	95	27	15	6	17	14
1906-10.	140	27	17	6	16	14
1911.	199	24	20	13	15	8
Србија	(мил. дин)					
1901-05.	53	58	13		9	
1906-10.	70	33	33		12	
1911.	115	41	27		8	
Грчка	(мил. драх)					
1901-05.	140	14	9	8	21	10
1906-10.	149	14	9	7	22	9
1911.	174	17	9	8	4	5

Извор: Jackson-Lampe, стр. 181

❓ Који су трендови у трговини са иностранством у балканским земљама? Прокоментариши разлике.⁶

Зашто су, у поређењу с Бугарском, Румунија и Србија имале тако ограничене трговачке односе са Османским царством? Како је трговина са иностранством утицала на раст привреде?

⁶ Узми у обзир могућност да је Грчка можда већ имала суфицит због поморског саобраћаја.

► Сл. 7. Превозна средства у Албанији почетком XX века

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, стр. 60

ТАБЕЛА 9
Балканске железничке пруге⁷ у употреби, 1870-1912.

	РУМУНИЈА	БУГАРСКА	СРБИЈА	ГРЧКА
1870.	248	221	0	12
1880.	921	224	0	12
1885.	1.356	224	253	222
1890.	2.424	803	540	697
1895.	2.534	861	540	916
1900.	3.100	1.566	571	1.033
1905.	3.179	1.567	707	1.351
1910.	3.437	1.897	892	1.573
1912.	3.532	2.109	976	1.584

Извор: Jackson-Lampe, стр. 211

❓ Да ли је железница сматрана средством или доказом привредног раста и зашто?
 Да ли је било могуће да се њена изградња не везује за привредне разлоге?

I-3. Анализа бугарске железнице начелника генералштаба бугарске војске, генерала Фичева⁸

Оперативни пројекти у 1911. и 1912. години

Недавно истраживање је показало да наше железнице неће бити у стању да одговоре војним потребама у случају рата. Значи, наши оперативни пројекти би тешко могли да задовоље кад се узму у обзир потребе превоза за време мобилизације и концентрације војске на терену.

Због врло кратког постојања бугарског краљевства, железница није могла да достигне свој пуни развој и тако постане поуздано средство у одбрани државе.

Две теретне железничке пруге које су пролазиле кроз северну и јужну Бугарску и трансбалканска пруга - Горња Ораховица, Трново, Стара Загора, постале су најваж -

није пруге за војни транспорт у време мобилизације.

Технички гледано, наше железничке пруге које су грађене искључиво за потребе трговине, имале су много мана: оштар нагиб, мали радијус, мали број скучених железничких станица, нису имале платформе за утовар за војне возове, незадовољавајуће залихе воде у већини железничких станица и врло мало окретница.

Фичев, Изабрани произведенија

❓ Који војни проблеми су искрсли због ситуације у бугарској железници описане у овом чланку?
 На који начин су железнице повезане са могућностима успешног ратовања?
 Како се може надокнадити неподесност железнице?

⁷ У километрима.

⁸ Генерал Иван Фичев (1860-1931) био је начелник генералштаба бугарске војске 1910. године. Разрадио је нови план за рат против Турске. Противио се почетку Другог балканског рата. Био је члан бугарске делегације на мировним преговорима у Букурешту јула 1913. године.

ТАБЕЛА 10
Телеграфи 1910. године

Земља	Телегр. централе	Телегр. мрежа	
		Дужина линија у км	Дужина жица у км
Србија	208	4.350	8.289
Бугарска	350	5.935	12.760
Румунија	3.127	7.321	20.641
Русија	8.423	199.502	705.752
Шведска	2.849	9.317	32.220
Данска	559	3.644	12.842
Холандија	1.393	7.526	36.884
Белгија	1.634	7.880	41.858
Велика Брит. и Ирска	13.959	98.625	931.532
Француска	20.303	182.794	690.636
Шпанија	1.902	42.935	92.109
Италија	7.664	49.443	203.711
Швајцарска	2.361	3.614	26.021
Немачка	45.116	274.593	2.050.332
Аустрија	6.970	46.952	235.493
Мађарска	4.592	23.068	144.124
Босна и Херцеговина	173	3.231	7.374
Црна Гора	25	607	900

Извор: *Sundhaussen*, стр. 523; Педесет година на престолу Црне Горе 1860–1910, Подгорица 1998, стр. 246. (за Црну Гору)

❓ Знаш ли неки други технолошки изум који је променио начин комуникације у животу Европе крајем XIX и почетком XX века? Кад се у твојој земљи појавио први телефон? Шта мислиш, какве су биле реакције људи на ове иновације?

► **Сл. 8. Вила Алатини у Солуну, 1913.**

Megas, *Souvenir*, стр. 107, сл. 120

Кључ Вилу Алатини је 1895. године изградио Карло Алатини као приватну резиденцију по нацрту италијанског архитекте Виталијана Позелија. 1909. године купљена је за потребе Трећег корпуса османске војске, а 1912. године заузела ју је грчка војска. Абдул Хамид II је после неуспеха контрареволуције и његовог обарања с престола априла 1909, по одлуци власти живео у вили Алатини. Октобра 1912, кад је грчка војска почела да се приближава, био је враћен у Цариград. Јеврејска породица Алатини била је једна од најбогатијих у Солуну и била је власник две највеће фабрике у граду (циглане Алатини и млинова Алатини, основаних 1880. и 1882).

? Кога видиш на слици? Како су обучени? Да ли је бицикл био уобичајена појава у југоисточној Европи у то време? За шта се користио - за рекреацију или за превоз? Знаш ли како се гледало на жене које возе бицикл?

? Општа питања за поглавље I6

Напиши хронологију и опиши технолошке промене у твојој земљи крајем XIX и почетком XX века: електрична струја, аутомобил, бензин, телефон итд. Распитај се о превозним средствима у твојој земљи крајем XIX и почетком XX века.

Iв. Култура

► Сл. 9. Час историје у женској гимназији, Атина 1911.

*Statistiki tis Dimosias
ekpaideuseos,
Атина 1912. у Koulouri,
Историја, стр. 12*

? Како су ученице обучене? Да ли знаш је ли било одвојених школа за девојчице и дечаке у твојој земљи? Да ли твоја учионица изгледа као ова на слици? Шта је на зидовима?

I-4. Јеврејски дечак⁹ описује своје школовање у Солуну 1904.

Le Petit Lycee Francais (Мали француски лицеј) је отворио своја врата 1904. године. Био је смештен на нижем спрату скромне мале куће у Кампанији на источном ободу града.

Деца у два почетна разреда представљала су пресек хетерогеног становништва Солуна. Нижу групу у коју сам ја био смештен, чинили су три мала Француза, један Грк, четири шпанска Јеврејина, један Србин, један Мамин¹⁰, један Јерменин, један Турчин и један Црногорац који је дошао право са Цетиња.

Иако смо сви течно говорили француски, дошли смо из државних школа или од приватних учитеља и нико од нас није имао неки ближи контакт са децом друге националности. А овде смо, први пут, седећи један поред другог у клупама, гледајући у таблу на трonoшцу, заједно слушали М. Тијерија (Thierry), директора црвеног лица, плавих очију и плавих бркова, како нам говори о школским предметима. [...]

Његово искрено занимање за обичаје у нашим земљама ослободио је и оне најстидљивије и најповученије међу нама. Убрзо се Мехмед, турски дечак, сам јавио да нам објасни обред Курбан-бајрама, празника који следи после Рамадана. Јовановић, рођак црногорског краља Николе, слободно

је причао о свом народу и својим планинама. Од Папопулоса смо сазнали да су многи грчки обичаји исти као српски кад нам је Иван, конзулов син, испричао како се у Србији слави Ускрс. Отворено и слободно разговарајући и играјући се међу собом, склапајући пријатељства и одлазећи једни другима у куће, стичући међусобно поверење, боље смо упознали једни друге и сазнали много тога што би, гледано споља, изгледало чудно и бесмислено.

Sciaky, стр. 152, 153, 154

 1908. године у Солуну је било 48 јеврејских школа, 32 турске, 20 грчких православних школа, 7 француских и разне италијанске, бугарске, српске и румунске институције. Школе на француском језику биле су *Alliance Israelite Universelle*, *Mission Laïque*, *Lycee* и Браћа и сестре св. Винцента де Пола. Већина јеврејске градске деце стицала је образовање у институцијама које су биле ван контроле њихових верских власти.

 Какав је био етнички састав Солуна почетком XX века? Да ли су ученици били под утицајем својих школа и како? Какав је етнички састав твог разреда? Имаш ли другове и другарице других националности?

⁹ Leon Sciaky, аутор овог одломка, рођен је у Солуну 1893. године. Његова породица потиче од Јевреја протераних из Шпаније 1492, из Италије 1493. и из Португала 1497. године. Леон је 1915. године емигрирао у Њујорк а његова породица убрзо за њим (отац Саломон, мајка Палома, сестре Елда и Лора и брат Морис). Намеравали су да се врате кад се ситуација у Турској смири, али се то није десило. Леон је студирао машинство на Институту Прат у Бруклину. 1922. оженио се са Франсис Хилман из Литваније. Умро је у Мексико Ситију 1958. Први пут је објавио своја сећања о детињству у Солуну 1946. године.

¹⁰ Следбеници Сабетаја Зевеја који су прешли у ислам.

ТАБЕЛА 11
Неписменост почетком XX века (процент неписмених)

Земља*	Укупно	Мушкарци	Жене	Деца ^ч
Француска (1901)	17,4	14,8	19,8	16,9
Аустрија (1900)	23,8	22,1	25,5	31,3 ^б
Мађарска (1900)	40,7	34,4	49,6	36,2
Грчка (1907)	60,8	41,8	79,8	55,0
Бугарска (1900)	72,1	57,9	86,9	68,4
Евр. део Русије (1897)	73,0	62,5	83,1	77,5
Румунија (1899)	78,0		70,6	
Србија (1900)	79,7	67,3	92,9	78,3
Босна и Херцеговина	87,8	82,9	93,4	87,3 ^в

* Година школовања

а Школског узраста – обично од 4 до 14 година

б Од 6 до 10 година

в Од 7 до 20 година

Извор: Mayer, стр.102

❓ Зашто мислиш да постоји толика разлика између мушкараца и жена кад је реч о писмености?

ТАБЕЛА 12
Основне школе и ученици у Европи (крајем XIX и почетком XX века)

Земља*	Школе	Ученици на 1000 становника	Ученици на 1000 стан. (од 5–15 год)
Србија (1904)	1.267	46	175
Грчка (1902)	3.263	81	376
Бугарска (1898)	4.686	96	436
Румунија (1903)	4.207	75	351
Русија (1903)	84.500	44	187
Белгија (1905)	7.144	121	608
Француска (1903)	85.437	155	899
Португал (1890)	5.339	47	238
Шпанија (1901)	33.763	105	525
Италија (1901)	61.777	84	393
Аустрија (1903)	21.292	146	670
Мађарска (1905)	18.976	133	598
Босна и Херцеговина (1899)	293	18	76

* Година школовања

Извор: Sundhousen, стр. 555

❓ Упореди табеле 11 и 12: можеш ли да откријеш везу између школовања и писмености? Упореди податке из западних, јужних и југоисточних земаља: да ли се школовање подудара са овом категоризацијом?

► Сл. 10. Јеврејске жене плешу, Солун

Megas, *Souvenir*, стр. 27

У Солуну је било много група професионалних певача које су наступале на свадбама, обрезивањима и другим друштвеним скуповима. Јеврејски музичари су се звали „чалгиџис“. Пред балканске ратове у Солуну је живело око 60.000 Јевреја, од укупно 150.000 становника.

► Сл. 11. Ткаље, Авдела 1907. – први балкански филм

Chr. K. Christodoulou, стр. 39

Браћа Јанис (1878-1945) и Милтијадис (1883-1964) Манаки, влашког порекла, рођени су у Авдели (област Гревена) а живели су у Монастиру (Битољ) до 1905. године. Снимали су многе догађаје, људе, обичаје у ослабљеном Османском царству и сматрају се очевима филмске уметности на Балкану. Године 1921/22. отворили су прву сталну биоскопску салу у Монастиру. Филм „Ткаље“ (1907) сматра се првим филмом снимљеним на Балкану.

Упореди слике 2, 10 и 11. Покушај да саставиш два питања која се односе на све три слике.

Општа питања за поглавље IV

Нађи податке о образовном систему у твојој земљи око 1900. год: основне и средње школе, наставни планови, похађање наставе, уџбеници итд. Нађи неки уџбеник с почетка XX века и упореди га са неким својим уџбеником. Откриј разлике и сличности.

ДРУГО ПОГЛАВЉЕ

Политика

Ратови су углавном резултат политике одређене државе или групе држава са заједничким интересима. Балкански ратови нису били изузетак од овог правила. После Берлинског споразума у јулу 1878, главни проблем за државе у југоисточној Европи био је национално уједињење или „национално питање“, како се то тад звало. Идеја живота у хомогеној једнонационалној држави, која је морала да обухвата све територије за које се из историјских или демографских разлога сматрало да припадају једном народу, доминирала је колективним мишљењем. Зато су територијална разграничења одређивана мировним споразумима сматрана неприхватљивим или привременим. Велики део Балканског полуострва остао је под владавином султана и суседне земље су га сматрале територијом за освајање. Политику супарништва у регији покренуле су велике силе, које су желеле да ојачају свој утицај на полуострву у случају дипломатског или војног сукоба.

Такозвано „источно питање“ било је све од почетка XIX века на самом врху дипломатског дневног реда, из страха од неког европског рата и због решености да се одржи статус кво. Напор да се помире распад Османског царства и европска равнотежа снага генерисао је безброј планова за могуће решење. Двема алтернативама – даље опстајање Османског царства или његова подела између великих сила – успротивиле су се нове балканске државе које су националну интеграцију замишљале кроз територијалну експанзију. После Берлинског конгреса велике силе су биле приморане да интегришу будућност балканских држава у своју политику кроз сфере интереса.

Политике балканских влада које су водиле у рат, оспоравали су само појединци и мале политичке групе у балканским друштвима. Социјалдемократи су били једина добро организована политичка група која се противила ратној политици. Креирали су идеју о балканској федерацији која би била једно опште решење за све политичке и друштвене проблеме јужноевропских земаља. Међутим, утицај ових група био је безначајан и оне нису представљале праву алтернативу доминантној политици.

Од XIX века османски наднационални концепт је обећавао мирну коезистенцију свих народа унутар модернизованог царства. Међутим, аутократски режим Абдула Хамида, који је 1877. распустио први османски парламент, изазивао је противљење и завере и хришћанских и муслиманских поданика. После 30 година аутократије, Младотурска револуција довела је и до избора и до појаве турског национализма. Уместо да помири немуслиманске поданике са османском влашћу, она је допринела распаду царства. Балкански иредентизам суочио се са турским национализмом Комитета за јединство и напредак. Трајнија последица османског пораза у балканским ратовима заправо је било напуштање османског наднационалног концепта у корист агресивног национализма.

Покретачке идеологије се могу наћи не само у супротстављеним национализмима већ и у идеолошким променама широм Европе на преласку из XIX у XX век. Култ младости, потрага за „новим човеком“, нови идеал милитантне мушкости, друштвени дарвинизам и, најзад, позитивна слика рата били су идеолошки трендови који су припремили европска друштва за рат који се предвиђао и очекивао.

Извори у овом поглављу не документују детаљно многе видове унутрашње политике балканских земаља и њихову спољну политику у контексту „истоног питања“. Они не теже да забележе различите идеолошке трендове који су се у регији проширили крајем XIX и почетком XX века, али нам помажу да схватимо сложеност политичких и идеолошких фактора који су балканске народе увукли у међусобни рат.

IIa. Покретачке идеологије

Мапа 1: Националне аспирације балканских земаља

Carnegie, стр.38

► Сл. 12. Румунски њон – румунска карикатура, 1913.

Furnica, IX, бр. 20, 17. јан. 1913.

Текст карикатуре:

- Газда Кароле, зашто је узалуд по-прављате кад нећете да закрпите и њон?
- Какав њон?
- Ђон државе. Зар не видите у каквом је стању?

ТАБЕЛА 13
Супарничке статистике о Македонији

БУГАРСКА СТАТИСТИКА (Канчев, 1900)	
Турци	499.204
Бугари	1.181.336
Грци	228.702
Албанци	128.711
Власи	80.767
Јевреји	67.840
Роми	54.557
Срби	700
Остали	16.407
УКУПНО	2.258.224

СРПСКА СТАТИСТИКА (Гопчевић, 1889)	
Турци	231.400
Бугари	57.600
Грци	201.140
Албанци	165.620
Власи	69.665
Јевреји	64.645
Роми	28.730
Срби	2.048.320
Остали	3.500
УКУПНО	2.870.620

ГРЧКА СТАТИСТИКА (Делијани, 1904) (без Косовског вилајета)	
Турци	634.017
Бугари	332.162
Грци	652.795
Албанци	-
Власи	25.101
Јевреји	53.147
Роми	8.911
Срби	-
Остали	18.685
УКУПНО	1.724.818

*Carnegie*¹¹, стр. 28, 30

Није постојала османска административна област по имену Македонија па су зато супарничке статистике засноване на различитим дефиницијама географских регија које сачињавају „Македонију“. Обично се сматрало да се Македонија састоји од вилајета Солун, Косово и Битољ.

Покушај да објасниш зашто према бугарској статистици Бугари чине већину становништва, Грци према грчкој, а Срби према српској статистици.

На мапи 1 идентификуј територије где се интереси балканских земаља преклапају.

Упореди ову табелу са табелом 3 без покрајина Једрене и Скадар.

¹¹ *Карнегијев комитет*: послат од стране Фондације Карнеги да истражи злочине почињена за време балканских ратова. Фондацију је основао Ендру Карнеги, амерички индустријалац и филантроп. Чланови Балканске истражне комисије: др Јозеф Редлих, професор јавног права на Бечком универзитету (Аустрија), барон Детурнел де Констан, сенатор (Француска), Жастен Годар, правник и посланик у доњем дому парламента (Француска), др Валтер Шукинг, професор права на Универзитету у Марбургу (Немачка), Франсис Херст, издавач „Економиста“ (Велика Британија), др Н. Х. Брејлсфорд, новинар (Велика Британија), професор Павле Милиуков, члан Руске думе, др. Семјуел Датон, професор на Тичерс колеџу, на Универзитету Колумбија (САД).

II-1. Очекивања једног српског војника

Српски војник је, попут грчког, чврсто веровао да ће у Македонији наћи сународнике, људе који говоре његов језик и који ће га поздрављати са „живео“. Али нашао је људе који су говорили другачијим језиком, који су узвикивали „ура“! Или је погрешно схватао или ништа није схватао. Теорија о постојању српске Македоније и грчке Македоније коју је научио у младости била је погрешна. Али његово патриотско уверење да Македонија мора постати грчка или српска, ако већ није, остало је нетакнуто. Несумњиво да је Македонија за њега била онаква каква је била у време Душана Силног или у време византијских царева. Бугарски агитатори и активисти су становништву усађивали идеју да су Бугари. Али агитаторе треба протерати из земље и она ће постати оно што је увек била, српска или грчка.

Ко су били ти агитатори који су приморали народ да заборави српски и грчки језик? Прво, то су били свештеници, затим учитељи и, најзад, револуционарни елементи који су под старим режимом основали једну „организацију“, затим предводници банди и њихови чланови, сељаци који су их снабдевали храном и новцем – једном речју целокупно мушко становништво у зависности од тога колико је било образовано и информисано.

Carnegie, стр. 51, 52

❓ Како су војници били обучавани? Покушај да разумеш зашто су били обучавани на тај начин. На који начин је овај текст повезан са статистикама приказаним у горњим табелама? Можеш ли наћи било какав доказ у овој читанци, или негде друго, који би оспорио тумачење изнето у тексту?

II-2. Идеологија жртве, румунски војник

Млади човек који не оклевајући оде у борбу добро знајући да тамо може и да погине, који се одриче најснажнијег инстинкта за самоодржањем и мирно иде пред цев пушке, мора да испуњава неке моралне услове, мора да буде уверен да ће својом жртвом ослободити свој народ од угњетавања, или да ће, иако ни он ни његова воља неће победити, то крвопролиће бити од користи његовој земљи и људима уопште. Та морална црта захтева одређено материјално стање, одређен степен културе, одређена грађанска права и таква војска ће или бити непобедива, или ће веома скупо платити свој пораз.

Popescu, стр. 5, 6

❓ Који мушки идеал је представљен у овом документу? Да ли ти мислиш да су регрути ишли у борбу „не оклевајући“?

II-3. Турци и османски наднационални концепт

Предговор

Написао сам овај кратак роман пре пет година. Мој циљ није био да створим књижевно дело. Само сам желео да упоредим чудне идеје нашег просвећеног народа са друштвеним реалностима. Упознао сам многе наше велике људе читајући устав. Готово све њихове идеје могу да се саберу у следеће: „Бити Османин је заједничка ознака националне припадности. Бити Османин не значи само бити Турчин или муслиман. Сваки појединац под османском јурисдикцијом припада османској нацији (*Osmanli millet*) без обзира на етничку или верску припадност (*bila tefrik i cins-u mezheb*)“. Међутим, ова идеја била је обична илузија у оним умовима који су били продукт ненаци-

оналног образовног система танзимата. Није постојала могућност формирања заједничке нације од појединаца другачијег језика, вере, морала, историје и културе, појединаца који су се поносили различитим стварима. Да ли је „османски“ значио још нешто осим имена наше државе? Немце који су живели у Аустрији нисте могли звати Аустријанцима или Хабзбурговцима. Немац је Немац где год да живи. Тако је и са нама, народом који говоримо турски, народом са хиљадугодишњом историјом и још старијом митологијом. Ми смо били Турци било да смо живели у Османском царству, на Кавказу, у Азербејџану, у Туркистану, у Бухари, у Кашгару или било где другде. С друге стране, наша интелигенција је, дајући мистично значење термину „османски“, имала тако бесмислене политичке погледе и друштвене циљеве, да се човек заплаче!

Omer Seyfeddin, *Ashab-Kehfimiz*

Омер Сејфедин (1884-1920) – писац кратких прича, пропагандиста, заговорник говорног (или народног) турског језика, ватрени модерниста-националиста. Творац је консолидоване демонологије. У већини његових романа најчешће теме су национализам и мањине. Неки су о балканским ратовима и о бугарским зверствима. Његов роман „Наших седам спавача“ писан је у виду дневника измишљеног Јерменина, бившег револуционара, по имену Хајкијан. У предговору из 1918. године, мало пре његове смрти, Сејфедин тврди да је роман написао 1913. године. Али према Халилу Берктеју, роман је написан 1918, као директно извињење или одбрана од оптужбе за ратне злочине на суђењу које је почело у окупираном Цариграду.

Каква је била идеологија османског наднационалног концепта? Зашто Сејфедин мисли да је његова идеја била „илузија“?

II-4. Осећања хришћанских сељака према Младотурцима у османској Македонији

Сељак који је живео у колиби од блата у свом удаљеном сеоцету није нимало марио за интегритет Османског царства. Све што је знао о царству била је долина у којој је живео. Рекли су му да ће бити другачије сад кад је проглашен *hurriet*¹². А он се надао да то значи крај изнудама порезника, беговој ароганцији, бруталности војника. Надао се да ће сад без страха моћи да обрађује своју њиву. Можда ће му остати више хране коју су он и његова породица тешком муком произвели. Тако је он схватао *hurriet*. Своје волове, неколико ствари у колиби, своју њиву и своју цркву – то је било све од царства што је желео да сачува.

Али није било тако. Изненада су дошли и рекли да његов син мора у војску, у војску с Турцима. А онда су једног дана анадолски војници опколили сеоце. Упадали су у куће, отварају сандуке и цепали сламарице. Траже пушке, рекли су. Претукли су га и извређали његову жену кад је рекао да нема пушку.

„Каурине“¹³, рекли су, „дај пушку или ћемо те убити.“ Срећа што је имао нешто пара да им да.

Свештеник његове цркве у селу иза планине био је ухапшен. Оковали су га и одвели у *Конак*.¹⁴ Нико није знао за шта је оптужен.

Не, Турцима се није могло веровати. Стари Турци, Младотурци, *hurriet* или не, сви су били исти. Хтели су да им се хришћани клањају, да падају на колена.

1911. године Младотурска партија и њен нови режим постали су права мора. Узалуд је покушавала да поврати поверење народа које је имала на почетку кад је у Солун

¹² Слобода.

¹³ Погрдни турски назив за хришћане. Значи „неверник“.

¹⁴ Велика зграда, палата. У Солуну зграда владе.

довела новог султана¹⁵ и приказала га на паради у Албанији.

Sciaky, стр. 248

► **Сл. 13. Комите у области Касторија, почетак XX века**

Parazoglou, стр. 106

🔑 Десно је војвода (вођа) Марко Иванов из Каилара (данас Фоуфа у области Касторија) рођен 1877, а умро у Софији 1933. године. У средини војвода Манол Розов из Бобишта (данас Верга у области Касторија), рођен 1878, убијен 3. септембра 1903. Фотографија је вероватно снимљена пред сам Илинденски устанак.

II-5. Идеја о балканском савезу Ивана Вазова, бугарског песника

Пре осам година, кад су учестали братски састанци српске и бугарске академске младежи и културних радника, наш уредник је замолио многе славне бугарске политичаре, писце, јавне личности да дају своје мишљење о балканском савезу који је у то време био само сан патриота на обема странама. Ево шта је највећи живи бугарски песник Иван Вазов, одговарајући на наш захтев, рекао о балканском савезу:

„Балкански савез су две речи којима од свег срца желим да добију тело и крв и да што пре постану стварност. А зашто још нису постале стварност? За то има много разлога: *грешке из наше историје* (и српске и бугарске), *наша прошлост, и даља и ближа*, недостатак зреле политичке мисли међу онима који управљају судбином или нашим двома државама, *склоност ка међусобним сукобима и супарништво типично само за Словене*. Као што се види, има много препрека реализацији ове идеје.

Треба да се наоружамо храброшћу за међусобне уступке; треба нам храброст да заборавимо све себичне националне интересе и да мислимо само на једно: да ће и бугарски и српски народ бити слободан, моћан само у братском маршу напред и у чврстом политичком савезу.“

Балкански рат у слици и речи, бр. 6, 24. феб. (9. март) 1913.

❓ Покушај да објасниш зашто је, по Вазову, балканским народима било врло тешко да се уједине. Мислиш ли да је почетком XX века суседним земљама било могуће „да забораве своје себичне националне интересе“? Да ли је то могуће данас?

¹⁵ Мехмед V Ресат (1911-18), 35. султан и син Абдулмецида. Наследио старијег брата Абдулахамида (1909). Предао сву власт ЦУП-у и политичарима. Умро пре краја Првог светског рата.

II-6. Балкански савез, према Српској социјалдемократској партији

А. Из говора вође Српске социјалдемократске партије Димитрија Туцовића на антиратном протесту 1912. године

Ми социјалдемократи се у погледу на националну слободу разликујемо од буржоазије. Јер буржоазија хоће слободу за свој народ по цену уништења слободе других народа. Ако би се Македонија присјединила Бугарској, онда би на сваког једног Бугарина који би био ослобођен, долазио по један или више поробљених Срба, Грка, Румуна, Турака итд. Ако би се Стара Србија придружила Србији, онда би опет на једнога слободног Србина долазила по два поробљена Арнаутина, Турчина, итд. Ми хоћемо слободу свог народа не уништавајући слободу других.

Овај циљ се може постићи једино стварањем на Балкану једне политичке целине у којој би сви народи били потпуно равноправни: и Срби, и Бугари, и Грци, и Румуни, и Црногорци и Цигани, без обзира на то у којој је области пре неколико векова који владар владао.

Б. Из говора члана Српске социјалдемократске партије Д. Лапчевића у Народној скупштини, 7. (20) октобра 1912. године

Ми смо, господо, противници *status quo*, ми нисмо за одржање феудалног и кастинског царства турског, као што нисмо за одржање царстава и краљевстава других; ми смо за укидање *status quo* на целом Балканском полуострву и за једну демократску револуцију, која би била једина гаранција не само за наше ослобађање и за давање отпора капиталистичким

земљама европским, него, ако хоћете, једини пут за наше национално уједињење и национално уједињење свих балканских народа. [...]

Подела Балкана у засебне мале земље ствараће разлог за нова трвења међу балканским народима и државицама. Онда ће Срби кренути да ослободе Србе под бугарском владавином, а Бугари да ослободе Бугаре под српском владавином. То ће изазвати бескрајне сукобе, ослабљени балкански народи ће страдати и Балкан ће полако, као зрела крушка, пасти у руке похлепних европских капиталиста са империјалистичким апетитима и колонијалном жеђи. [...]

Ми смо, господо, против рата између балканских народа не само зато што би он био крвав и страشان и што би нас понизио и уништио, него би и његове последице биле ужасне, осим ако се европске силе већ нису договориле да одмах и директно поделе Балкан.

Лапчевић, *Рат и српска социјална демократија*, стр. 61-66

II-7. Извештај Централног комитета Бугарске лабуристичке социјалдемократске партије (лево крило) МСБ-у¹⁶

Софија, 13. новембар 1912.

Савез балканских земаља који су донедавно буржоаске вође сматрале утопијом, данас је *fait accompli*. У ствари, ми смо прилично далеко од оног економског, политичког и културног савеза који је циљ балканских социјалдемократа. Али споразум који су постигле балканске владе обесхрабрује противнике идеје Балканског савеза. Ако тај споразум буде на снази и пошто ове земље потпуно поразе заједничког непријатеља, ово ће бити одлучујући корак према

¹⁶ Међународни социјалистички биро – одељак Друге интернационале – међународног савеза социјалистичких партија, установљен 1889. у Паризу. После Првог светског рата се распао.

чвршћем и јачем савезу балканских народа, према балканској федерацији.

Наша је тежња да и Турска уђе у Балкански савез јер без Турске као независне државе не може бити ни правог ни коначног савеза балканских народа пошто 4-5 милиона Турака живи на Балкану. Међутим, буржоазија и владајуће династије у чијим рукама је данас моћ на Балкану, преферирале су хришћански савез балканских земаља против Турске.

D. Blagoev¹⁷, *Bulletin*, бр. 9

❓ Шта је, према социјалистичким партијама Бугарске и Србије, алтернатива подели и анексији Македоније? Упореди документе II-6 и II-7. Видиш ли неке разлике? Ако видиш, покушај да их објасниш. Дај свој коментар о идеји балканске федерације. Да ли је она била остварива у оно време?

II-8. Извештај Социјалистичке федерације Солуна, послат МСБ-у 1913.

Засновано на реалности чињеница, подржавамо идеју да се, да је народима који живе на овим просторима остављено да слободно показују своје тежње и изражавају своју вољу, они никад не би борили једни против других; сви би се борили против ауторитарног режима, уједињени и заједно са турским становништвом. Борба између њих била је безуспешна јер ниједан народ не остварује своје интересе намећући се другима, већ напротив, чврстим савезништвом и сарадњом. Балкански народи су толико измешани унутар једне територије да би интереси сваког од њих били задовољени једино у режиму потпуне националне равноправности. [...]

Неостварива подела

И тако, свако решење питања Македоније и Тракије које би имало за циљ поделу ових покрајина између старих и нових балканских савезника, Бугарске, Грчке, Србије и Црне Горе, чак и само између последња три, уместо да донесе задовољство, уместо да људима који су се толико мучили донесе олакшање, само би отворило ново раздобље патњи за њих. А Балкан би се, више него сад, претворио и поље анархије и супарништва. Ако би старе покрајине европске Турске биле раздвојене, Балкан би био стална претња европском миру.

Elefantis, стр. 44, 48

Социјалистичка федерација Солуна основана је 1909. и опстала је до 1918. године кад је, заједно са другим социјалистичким организацијама, постала Лабуристичко-социјалистичка партија Грчке. Њени чланови су углавном били Јевреји, али је било и Бугара и нешто Грка и муслимана. Док су бугарски социјалисти следили немачки модел Карла Кауцког (захтевајући принцип националне независности), Федерација је, као и српски социјалисти, следила аустријски модел Карла Ренера и Ота Банера који су одвајали појам националности од националне територије. Федерација је била против поделе османских територија у Европи а за укидање османског апсолутизма и за успоставу социјализма. То је разлог што је она, за разлику од осталих балканских социјалиста (нпр. Бугара) подржала Младотурску револуцију очекујући од СУР-а (Комитет за јединство и напредак) политичку и друштвену модернизацију Османског царства. После Првог балканског рата и пре Букурештанског мировног споразума, Федерација је ревидирала своје позиције, овог пута подржавајући аутономију Македоније (и Тракије). Ова нова позиција понавља се у извештају послатом МСБ-у под насловом „Решење балканског питања“ и анонимно потписаном са „Балканац“.

¹⁷ Димитар Благоев (1856-1924) био је оснивач Бугарског социјалистичког покрета 1891. и вођа БЛСДП-а (лево крило). БЛСДП се 1903. поделио на два дела. 1919. назван је Бугарска комунистичка партија.

❓ Користећи текстове II-6, II-7 и II-8 опиши два решења која су предложили балкански социјалисти о будућности целог Балкана, а посебно Македоније. Направи два списка аргумената.

❓ **Опште питање**
Упореди османски наднационални концепт, идеју о аутономној Македонији и идеју о балканској федерацији: можеш ли препознати заједничке елементе и разлике?

ТАБЕЛА 14
Људски ресурси за време балканских ратова 1912-1913

Земља	Становништво (у хиљадама)	Мушкарци (у хиљадама)	Општа мобилизација (у хиљадама)	Макс. снага оружаних сила (у хиљадама)
1. Бугарска	4.430	2.253	800	67
2. Србија	2.910	1.500	530	175
3. Грчка	2.630	1.350	480	90
4. Црна Гора	247	127	60	30
Укупно	10.217	5.230	1,870	902
5. Турска	23.000	12.000	4,200	400

Г. Георгиев, *Људски ресурси земаља које су учествовале у Балканском рату 1912–1913*

❓ Упореди бројке и напиши закључак о војном потенцијалу земаља у рату.

II-9. Црногорске новине о циљевима рата, 1912.

Идеали првих људи словенског хришћанства од Солуна до Београда, од Цетиња до Варне примичу се остварењу. Руше се темељи под теретима неправде и страдања. Заблуде, разочарања и кобна подвојеност уступају мјесто здравим мислима, тврдим надама и међусобној љубави. Једна мисао, једна жеља, једна и иста одлучна воља, да се изгине за неослобођену браћу, везала је у чврсту заједницу балканске хришћанске краљевине, које

изненадише свијет својом свијешћу, својом присебношћу, својом увиђавношћу и још више брзином акције. Растурише се куле у ваздуху што су их стари освајачи с истока градили на балканском раздору, на балканској неподобности, да балканске државе саме, својом сложном снагом себе бране и стварају основе својој самосталности... Оне свему овоме, што се сада збива, нијесу криве. Не траже ништа друго, до поправку стања балканских хришћана. То је њихова дужност. Не само њихова, него све цивилизоване Европе. Ако вршење такве узвишене, такве цивилизаторске

дужности – значи исто што и нарушење мира, онда је боље да тога мира и нема... Нарушити такав мир, под чијим се мртвилком плоде црви трулежи, који расточише здраво стабло балканског хришћанства, не само да је право, већ је и дужност свакоме, ко има срца, ко има љубави према напретку рода људског... Црна Гора ће и сада извршити своју дужност, као што ју је у оваквим приликама, вазда вршила.

Цетињски вјесник, број 76, 22. IX 1912, стр. 1

Цетињски вјесник, лист који је излазио на Цетињу од 1908. до 1915. године. Лист је, формално, био независан, али је иза њега стајала црногорска влада. Финансиран је тајно из фонда Министарства иностраних дјела Црне Горе.

Упореди овај документ са документом III-32. Које заједничке идеолошке елементе можеш наћи?

II-10. Новине владајуће партије у Бугарској о српско-бугарском сукобу око Македоније 1913. године

Од почетка до краја овај величанствени еп је у вези са судбином Македоније. Да Бугарска у почетку није преузела обавезу према Србији да територије у Македонији треба поделити према уговору, она не би *никад, ни под којим условима*, ратовала против Србије. Да је у питању било цепање и уступање бугарских територија, Бугарска би одавно нашла друге савезнике уз чију помоћ би и Србија могла бити подељена.

Веровали смо Србији на реч коју су са сузама у очима дали њени знанични представници. Бугарска је потписала мировни споразум са Србијом који ће, кад буде објављен, показати да она више брине о добробити Србије него о ослобађању хришћана под турским јармом.

Мир, 3887, 17. мај 1913. у Кишкилова, Балканските војни

„Мир“ је био орган Народне партије, владајуће партије за време Балканског рата; русофил.

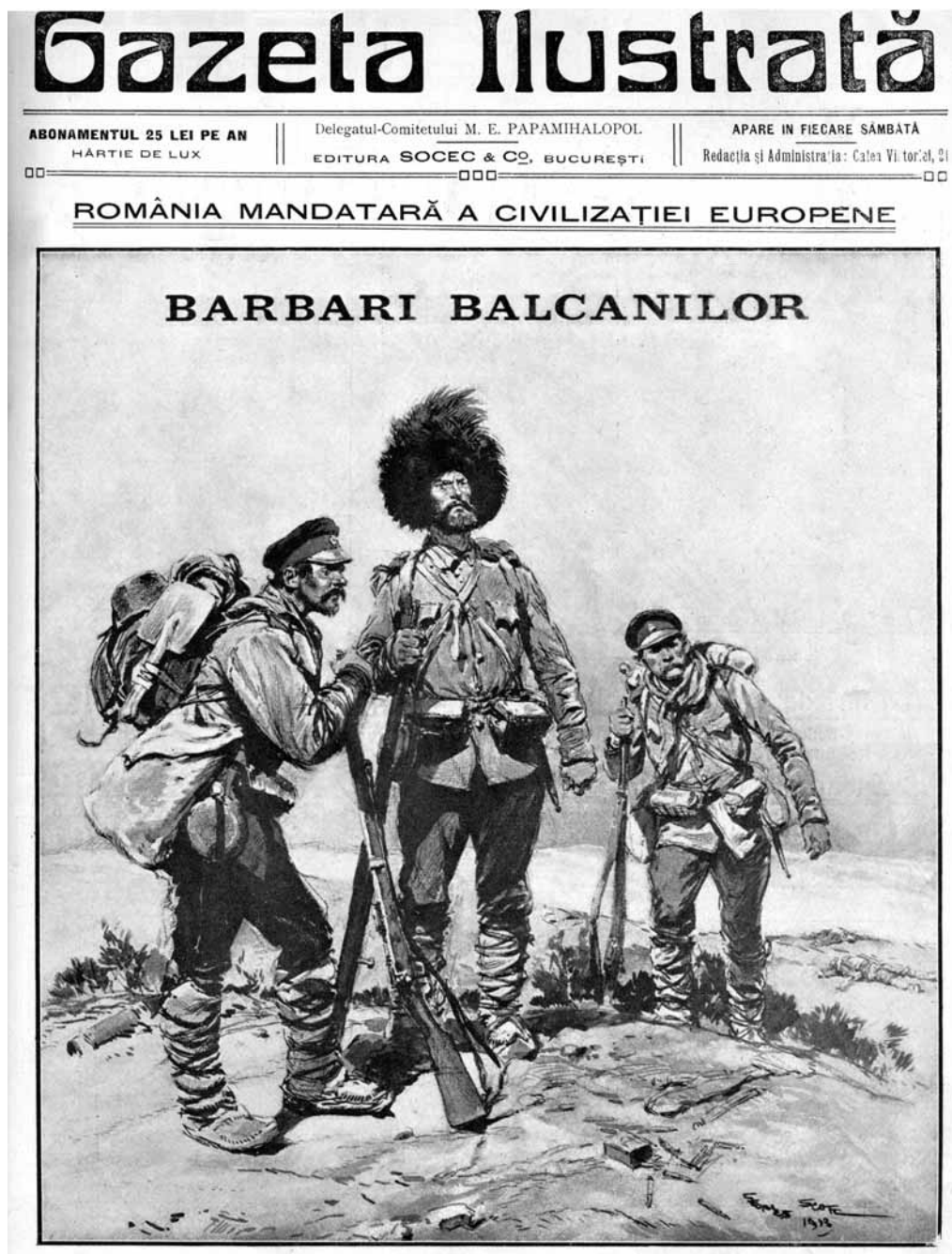
► Сл. 14. Албанија брани Скадар и Јањину од мајмуна-Црне Горе, тигра-Грчке и змије-Србије

Dielli (Сунце), 13. фебруар 1913, стр. 3.

Текст карикатуре:
„Бежите од мене! Крвопије!“

► Сл. 15. Румунија под теретом мандата европске цивилизације

Gazeta Ilustrata II,
6. јул 1913, стр. 1

🔑 Превод:
Румунија заступа европску цивилизацију;
Бугари – варвари са Балкана.

❓ Опиши симболичке фигуре на сликама 14 и 15. Како су представљени суседи ових земаља?

II-11. Тумачење румунских интереса од стране једног професионалног историчара непосредно после балканских ратова

Операција названа „Војна акција Румуније“ била је заснована на трима тачкама важним за остваривање виталних румунских интереса на Балканском полуострву:

1. Напори да се глас Румуније чује у одлучујућим тренуцима на Балканском полуострву,
2. Политичке и организационе државне тенденције Румуније која као сусед балканских савезника има друштвене и економске интересе у одржавању сталне равнотеже,
3. Национално питање представљено:
 - a. осигурањем територије Добруџе

б. регулацијом статуса сународника из Македоније

Grunberg, стр. 7

❓ Који су били витални интереси Румуније пред сам рат? У којој мери се они разликују од интереса других балканских зараћених земаља?

Има ли сличности у држању Румуна према Бугарској и држању других балканских народа према Османском царству? Да ли су румунски интереси могли бити наметнути у ратној ситуацији а да не воде у рат?

❓ Општа питања за поглавље IIa

Истражи постојеће документе о ентузијазму регрута за рат (a) на почетку балканских ратова и (б) на почетку Првог светског рата. Упореди документацију Балкана и ону Западне Европе и покушај да препознаш заједничке елементе.

Симулирани дијалог

Поделите се у две групе и користећи документа из овог поглавља покушајте да дате аргументе (a) за рат и (б) против рата.

IIb. „Источно питање“

II-12. Приказ „источног питања“ једног француског историчара, 1898.

A. Ислам против хришћанства

„Источно питање“ је дуго било ограничено на односе између Османског царства и хришћанских европских земаља. И није могло бити другачије пошто су једини проблеми са којима су се европски политичари суочавали били независност дунавских кнежевина¹⁸ или независност Грчке, рат између Русије и Турске око премоћи на Црном мору, аутономија Египта, унутрашња организација и административне реформе Османског царства под европским

утицајем, дипломатски односи између хришћанских сила и султана [...]. Али термин „источно питање“ треба да има шире значење. Најбољи начин да се бавимо проблемима које сам навео јесте да их сместимо у контекст историје целог исламског света. Сви политички (и друштвени) проблеми нашег доба више се не представљају као ствар Европе већ као глобални проблеми у које су Пекинг, Кејптаун и Њујорк уплетени исто колико и Париз, Лондон или Берлин. Ми морамо да се суочавамо са политичким проблемима у складу са њиховим значајем за глобални развој.

Треба дати јасну и кратку скицу „источног

¹⁸ Влашка и Молдавија.

питања“ у ширем смислу, као историју односа између ислама и хришћанског света. Ислам се од 7. до 17. века, у периоду од хиљаду година, проширио на целу западну и јужну Азију, на северну Африку и јужну Европу намећући своју религиозну и политичку владавину. У средњем веку су само Шпанија и нека медитеранска острва успели да му се одупру. Напори хришћанске Европе да се крсташким ратовима одупре исламу били су слаби па су хришћанске земље у Османском царству потражиле савезника. Али од 17. века Османско царство је почело да слаби због злоупотребе сопствене снаге и напретка, а још више због своје неспособности да асимилује подјармљене народе, да их сједини с Турцима који су остали освајачи на непријатељским територијама.

Б. Османско царство и балкански народи

Што се европске Турске тиче, борбене тежње Бугара, Срба, Грка и Аустрије онемогућују било какво разумевање међу овим силама. У једном периоду су, међу свим турским непријатељима, Грци сматрани природним наследницима тих европских области. А Грци су сањали о томе да Цариград опет постане грчки. Али њихови снови су осујећени и, да су Турци умели да организују добру администрацију, многи Грци би прихватили турску хегемонију само због мржње према хришћанским супарницима. Данас су Бугари најборбенији народ на Балкану, земља се најбрже развија и има најстабилнију и најактивнију владу. Већ су заузели велики део Тракије, а циљ им је да заузму и целу Македонију. Међу тим, овај највећим делом сељачки народ који нема трговину ни индустрију, врло је сиромашан. Они нису у стању да предузимају војне операције и задовољавају се тиме да од султана извлаче сталне концесије, претећи му нападом који никад нису извели. Бугарска заједно са Румунијом

блокира Русију тако да ова више не може да дође до Цариграда копненим путем. Русија би то могла преко Мале Азије, али она никад не би дозволила Бугарима да се сместе на Босфор. Амбиције Бугара према Македонији нису толико у супротности са Србијом, која изгледа није у стању да створи велику Србију својих снова, колико са Аустријом која је, због окупације Босне, приморана да гледа према Солуну. У том случају би Македонија била потпуно одвојена од Бугарске и подељена између Црне Горе, Албаније и Грчке.

В. Европски концерт

И тако се током последњих зачкољица Истока, француско-руски савез видео само као диригент европског концерта, концерта на коме су инструменти били усаглашени једино кад се не чују. На крају крајева, ако егоистички следимо своје интересе, ова политика статуса кво је за нас коначно решење. Једино она неће довести до опасности од изненадног избијања европског рата чији обим, трајање и резултат нико не може да предвиди.

Driault, стр. 66, 67, 72, 73, 75

Овај текст је одломак из предговора Габријела Моноа у књизи његовог студента Едуара Дриоа о „источном питању“. Габријел Моно (1844-1912), професор у Ecole Pratique des Hautes Etudes (Школа практичних студија) и на College de France (Француски колеџ), био је оснивач позитивистичке историје у Француској. Едуар Дрио (1864-1947) био је професор историје и географије на Сорбони.

Шта је суштина „источног питања“ по Габријелу Моноу? Како је „источно питање“ представљено у твојим уџбеницима?

► Сл. 16. Дивно страшило за птице, карикатура Е. Муановића (Београд, 1912)

Објављена у руским новинама *Искр* 45, 1912.

🔑 Текст карикатуре:
Аустријанац: „Стражар! Пљачка!“

► **Сл. 17. Крава музара (османска карикатура, 1909)**

Kalem, 22. јул 1909, у Brummett, стр.172

🔑 Текст карикатуре - Турски војник: „Доста сте узели. Оставите мало и за газду“.

❓ Погледај обе карикатуре: кога представљају фигуре на њима? Како је представљена политика великих сила према Османском царству?

II-13. Улога великих сила, према опису македонског револуционара из Велеса

Изгледало је да су сви полудели. Нису могли да замисле да победничка бугарска војска може да буде поражена и чврсто су веровали у њену победу. Истицао сам им да ће Бугарска против себе имати велике силе Антанте које су тада доминирале Европом. Покушавао сам да докажем да те исте велике силе – у случају победе Бугарске – неће дозволити да интереси Србије и Грчке буду угрожени.

Напротив, они су тврдили да је у интересу великих сила да Бугарска победи јер би у том случају она преузела доминантан положај на Балкану и могла би да сачува мир у том делу Европе. Само после тога Балкан више не би био извор ратова и немира. Нисам могао да замислим већу будалаштину од подржавања тог става.

Мартушков, стр. 275

❓ Која је била улога великих сила у балканској политици, према овом аутору?

II-14. Циркуларно писмо руског министра иностраних послова Сазонова руским дипломатским представницима у иностранству, 18. октобар 1912.

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА
ЦИРКУЛАРНО ПИСМО РУСКИМ ДИПЛОМАТСКИМ
ПРЕДСТАВНИЦИМА У ИНОСТРАНСТВУ

Санкт Петербург, 18. октобар 1912.

Од почетка погоршања кризе на Балкану следеће две тачке јасно су предочене царском министарству:

1. Да је избијање рата на Балкану готово неизбежно и
2. Како је неопходно учинити све за мир у региону, треба истовремено предузети мере за локализацију рата у случају његовог избијања.

Тек кад се постигну ова два циља, може да се обезбеди директан контакт са бечким кабинетом. [...]

Ако и даље наставимо да оцењујемо значење ових акција, прво морамо да укажемо на декларацију о неповредивости територијалног статуса кво и друго, морамо бити свесни следећих фактора:

Опште је познато да је ова декларација била нераскидиво повезана са још једним фактором – да ће и велике силе преузети одговорност за успех реформи. А ко их је

спречио у томе? Балканске земље? Не, оне су само спровеле истраживање о значају уговорених гаранција. Заправо је било потпуно обрнуто. Велике силе нису тражиле од Турске такву декларацију и Турска је одговорила да неће дозволити страну интервенцију и да ће сама спровести неопходне реформе. Тако је друго питање које се односи на декларацију – спровођење реформи од стране великих сила – остало нерешено због Турске, која није дозволила страну интервенцију. Ово, по нашем мишљењу поништава декларацију о неповредивости територијалног статуса кво. Упркос томе ми нећемо бити препрека балканским земљама по овом питању.

Ако размишљајући на овакав начин питање статуса кво није за нас од пресудног значаја, у случају његовог кршења треба истаћи следеће:

1. Недостатак интересовања великих сила за територијална ширења и
2. Као компензација, принцип „равнотеже“ између балканских земаља заснован на уговорима који су претходили њиховом савезу.

У потпису: Сазонов

Балкански рат или Руска наранџаста књига, стр. 19-21

II-15. „Добри монарх“

У овој кризи цар се добро држи, боље него сви ми. [...] Миран је, решава проблеме савесно и брижно, како му и приличи. Његова способност да у осамдесет трећој години доноси одлуке је за дивљење. Цар жели мир. [...] Жели да превазиђе спор са Србијом и да оправда свој надимак Цар мира који му је Европа наденула. Али, буде ли неопходно, овај старац не би оклевао да [...].

Hrvatski pokret, 2. децембар 1912.¹⁹

❓ Да ли знаш какав је стварно био став цара Франца Јозефа за време балканске кризе?

Је ли био одлучан или је оклевао? Да ли се слажеш са описом аустријског монарха у овом тексту?

II-16. Чланак у румунским новинама од 16. јуна 1913. – дана кад је Бугарска напала Србију

Српско-бугарски сукоб

Што се Аустрије тиче, она подржава Бугаре јер је њен интерес да Србија не ојача. Србија је нека врста иредентистичког анекса Хабзбуршке монархије. Српско становништво у Мађарској се очајнички бори против идеје мађарске државе. Аустрија је анексијом Босне и Херцеговине ојачала српски иредентизам и то је разлог што подржава Бугаре са којима није ни у каквом етничком сукобу.

Vitorul, VI, бр. 1921, 16/29 јун 1913, стр. 1

II-17. Одломак из књиге једног румунског политичара

Рат између балканских савезника сигурно је припреман у Бечу. Аустроугарска је на све начине хтела да спречи јачање Србије. Гроф Берхтолд се надао подршци бугарског цара Фердинанда и румунског Карола I. Пошто се Фердинандово наређење војсци да нападне Србе подударило са бечким чврстим обећањем да ће му помоћи Румуни [...].

Diaconescu, стр. 34-35

¹⁹ Чланак је изашао у једним аустријским новинама а онда и у *Хрватском покрету*.

❓ Зашто је аустроугарска политика била важна за балканске земље? Која је била улога Аустроугарске у међубалканским односима у време балканских ратова?

II-18. Подела ратног плена

Коначни пораз Турске неће бити крај балканске трагедије. То је ван сваке сумње. Државе које су основале Балкански савез почеле су освајачки рат за територије. И сасвим је природно, кад се узме у обзир световно ривалство између ових народа и њихов ограничени менталитет, да ће најкритичнији тренутак у развоју догађаја јужно од Дунава бити тренутак кад савезници буду морали да поделе ратни плен. [...] Под рушевинама европске Турске остао је нови вулкан који ће заувек трести европски мир. Оваква ситуација се не може излечити полумерама и платонским интервенцијама. Европа има моралну обавезу да покаже огромну снагу како би на време спречила надметања и борбе које разарају балкански свет.

Miscarea, Букурешт, 20. март/ 2. април 1913.

► Сл. 18. Европа и бесна деца (румунска карикатура, 1913)

Furnica, IX бр. 20, 17. јануар 1913, стр. 9

🔑 Текст карикатуре:
Европа и бесна деца: Зашто ташта није ништа рекла о Балканском рату?

❓ Општа питања за поглавље IIБ

Како су балкански народи схватили улогу европских сила у балканским сукобима? Каква је била политика европских земаља на Балкану?

Симулирани дијалог

Поделите се у групе које представљају европске силе. Покушајте да представите интерес сваке европске земље на Балканском полуострву и њен положај у „источном питању“.

IIв. Очекивање и објава рата

II-19. Неочекивање рата у Османском царству

Нико из нашег окружења није веровао да ће бити рата са Бугарском, а још мање са остале четири балканске земље. Сви и свуда су говорили: „То је блеф.“ Ипак, већ дуго је било очигледно да ове мале земље, заједно са Русијом и Аустријом, нису смеле да нам дају времена да једног дана постајемо веома моћни. Да је режим Абдула Хамида опстао, до рата не би дошло јер су политичари тих малих и великих сила добро знали да би нас тај режим врло брзо довео до резултата који су они сањали.

Izzet-Fuad pasha²⁰, стр. 33

❓ У којим околностима не би дошло до рата према Изет-Фуад-паши? Кога он криви за рат?

II-20. Саопштење Ђорђа I,²¹ краља Грчке, о објави рата Османском царству, 5. октобар 1912.²²

МОМ НАРОДУ

Наша света обавеза према нашој вољеној земљи, нашој поробљеној браћи и целом човечанству захтева да држава, после неуспешних покушаја да обезбеди људска права хришћана под турском владавином, оружаном побуном прекине патње које они вековима трпе.

Грчка заједно са својим савезницима које надахњују иста осећања и везују исте обавезе, предузима свету борбу за правду и

слободу потлачених народа Оријента.

Наша војска и ратна морнарица, потпуно свесне својих обавеза према држави и хришћанству, пуне обзира према националној традицији и поносне на своју моралну супериорност и вредност, улазе у битку с вером и са спремношћу да пролију своју часну крв у циљу враћања слободе потлаченима.

Грчка ће заједно са својим савезницима истрајати у овој светој борби по сваку цену. Усрдно молећи за Божју помоћ у овој потпуно оправданој цивилизацијској борби, узвикујемо: „Живела Грчка! Живео наш народ!“

Gardika-Katsiadaki, Margaritis *Ерејски архипелаг*

II-21. Бугарски цар Фердинанд објављује рат Османском царству, 5. октобар 1912.

Манифест бугарском народу

5. октобар 1912.

Током 25 година моје владавине увек сам мирно радио за напредак, срећу и славу Бугарске. То је био правац којим сам желео да и бугарски народ иде.

Али судбина је другачије одлучила. Дошло је време да бугарски народ прекине свој миран живот и да са оружјем у рукама изврши свој славни задатак. Иза Риле и Родопских планина наша браћа по крви и вери још немају ту срећу да живе достојанствено, чак ни сад, 35 година после ослобођења.

Сви напори да се достигне тај циљ, не само од стране великих сила већ и бугарских влада, нису створили услове да ови хришћани стекну људска права и слободу.

Дошао је крај нашем мирном животу. Да

²⁰ Изет-Фуад-паша је био генерални инспектор османске коњице и бивши командант Треће армије Тракије.

²¹ Ђорђе I, „краљ Хелена“ (1863-1913), био је други син данског краља Кристијана IX. Рођен је у Копенхагену 1845, а 5. марта 1913. убио га је неки лудак у Солуну.

²² Оригинални документ који је потписао краљ Ђорђе, Е. Вензелос и чланови кабинета.

бисмо помогли потлаченим хришћанима у Турској, не преостаје нам ништа друго него да се латимо оружја. Сасвим је очигледно да је то једини начин да тим људима сачувамо животе и иметак. Нашој земљи прети и анархија у Турској. После масакра у Штипу и у Кочанима, уместо да том јадном народу испуни његове захтеве, што смо и ми тражили, турска влада је наредила мобилизацију. Тад је дошао крај нашем дуго-трајном стрпљењу.

Хумано хришћанско осећање, света дужност да се помогне браћи кад им је угрожена сама егзистенција, част и достојанство Бугарске намећу ми дужност да позовем под заставу синове земље који су спремни да је бране.

► **Сл. 19. Путовање из задовољства (османска карикатура, 5. октобар 1912)**

Cem 41, 5. октобар 1912, стр. 8, у Heinzelmann, стр. 221.

Наш повод је исправан, славан и свет. С понизном вером у заштиту и помоћ свемогућег Бога, оглашавам бугарском народу да је рат за људска права хришћана у Турској објављен.

Наређујем храброј бугарској војсци да нападне територију Турске! Против нашег заједничког непријатеља и са истим циљем, заједно са нама ће се борити војске наших савезника – Србије, Грчке и Црне Горе. И у тој борби крста против полумесеца, слободе против тираније, придобићемо симпатије свих правдољубивих и напредних народа.

Фердинанд²³

Кишкилова, *Балканските војни*

Недељни часопис *Цем* (*Cem*) се сматра конкурентом и наследником часописа *Калем* (оловка). Као и *Калем*, *Цем* је излазио делом на турском, а делом на француском. Назив *Цем* долази од презимена издавача Мехмеда Цемила. Први број је изашао 10. новембра 1910.

Превод:

Путовање из задовољства!

- Дајте ми карте за кружно путовање Софија - Београд - Цетиње - Атина, повратак необавезан.
- Колико карата?
- За сада 700.000 или 800.000.

II-22. Проглас команданта Источне турске армије Абдулах-паше²⁴ војницима

8. октобар 1912.

Браћо по оружју и земљаци, одлучили смо да поразимо непријатеља који гази по светој земљи наше отаџбине. Су-трашњи и прексутрашњи дан биће најсвети-

²³ Фердинанд I Сакс-Кобурготски (1861–1948), немачки кнез, био је на челу кнежевине Бугарске и бугарски цар од 1908. до 1918.

²⁴ Абдулах-паша био је главнокомандујући турске Источне армије на почетку Првог балканског рата.

ји дани Бајрама за сваког муслимана. Коначни пораз непријатеља који толико година узнемирава нашу земљу и наш народ и који не оставља на миру нашу браћу која живе у Бугарској, мора се сматрати светом дужношћу сваког муслимана. Зато сваки официр и сваки братски војник треба да се бори до краја за спас наше отаџбине у којој је свака стопа земље натопљена крвљу наших предака.

Спас наше отаџбине и нашег народа зависи од храбрости и одлучности које ћете ви показати у наредна два дана.

Моји храбри и непоколебљиви пријатељи! Верујем да ће жудња за осветом коју осећате у својим срцима бити гаранција да ћете испунити ту дужност. После сукоба са непријатељима који смо имали ових дана, можемо да кажемо да су они кукавице и да ће се разбежати чим се суоче са правом снагом. Зато ово наређење мора бити извршено.

Напред, драга моја децо!

Запамтите да вас чека срећа на земљи и рај после смрти. С нама је Бог као и Мухамедов дух и молитве калифе земаљског – нашег драгог султана.

В. Георгиев – Ст. Трифонов

❓ Упореди текстове II-20, II-21 и II-22. Подвуци заједничке речи и изразе. Која осећања она надахњују? Који су циљеви рата по званичним изјавама и једног и другог владара? Који су циљеви рата према османском команданту?

II-23. Очекивање рата у Србији, 8. октобар 1912.

Београд, 8. октобар 1912.

Јуче се пронијеше градом неповољне вијести. „Мириши миром!“, говорили су Београђани заклонивши си марамicom нос. Да Србину дадете да бира: мир или колеру? -

► Сл. 20. Балкан против тиранина, 5. октобар 1912. (грчка литографија)

Литографија у боји на картону, 55 x 41 cm/ 62 x 47 cm/ ИЕЕЕ колекција бр. 4951/1 у *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913*, стр. 57

❓ Погоди ко је на плакату. Идентификуј симболе и упореди их са кључним речима из манифеста владара Грчке и Бугарске. Да ли верујеш да је Царство унапред одређена жртва као што је описано? Како овај постер утиче на јавно мњење?

он би обим рукама захватио колеру [...] Кад ће започети рат? Сви питају; то знаде само хладан вјетрић, што пири с македонске стране и министарски столови, што су дуго у ноћ освијетљени електричним свјетлом; но нитко од ових неће да проговори.

Hrvatski pokret, 9-31 октобар 1912.

II-24. Један Бугарин описује народно расположење пред рат

5. октобра одржана је свеопшта молитва. Фердинанд је прочитао прокламацију о објави рата, а Методије Кусевич, митрополит Старе Загоре, одржао је говор. Сећам се тих тренутака као неког сна. Док смо излазили из цркве били смо дубоко дирнути али и понети одушевљењем да ћемо победити. Упорна борба за време „препорода“²⁵ која је увек била храбра и успешна – последњи пример је уједињење Источне Румелије и кнежевине Бугарске 1885 - улила је бугарском народу огромно самопоуздање, могу чак рећи, нову веру у национални оптимизам. С друге стране, Шеиново, Шипка и Сливница²⁶ су показали да су Бугари остали неослабљени и показали храброст по којој су њихови преци вековима били познати. Пред собом смо имали јаког непријатеља али смо потценили његову снагу. Чудно, после пет векова под турским јармом сад, пошто смо владали Турцима у Бугарској само 34 године, потценили смо их. У Бугарској је била омиљена прича да је Турска држава на самрти. У новинама је султан увек приказиван као болесник са повезом око главе. У војсци су многи Бугари на вежбама гађања из пушке пуцали у мету у облику лутке са фесом на глави да би убедили себе да је султан унапред одређена жртва.

С. Радев²⁷, Тога, което видах

? Шта су обични људи мислили о рату? Зашто су били тако сигурни у победу?

Која је била улога званичне пропаганде у стварању таквог мишљења?

II-25. Одломци из двеју новина издаваних на албанском језику у иностранству који износе два различита става о Првом балканском рату

А. Из новина издатих у Бостону

Велики састанак који су патриоти одржали у Бостону 6. октобра 1912. има велики значај у историји албанског покрета. И други састанци одржани у Америци изражавају патриотизам и идеале наше омладине. Али састанак од 6. октобра показао је још нешто неочекивано, изузетно и врло ретко. Хоћу да говорим о његовом политичком значењу.

Није било неважно сакупити патриоте са свих страна Америке који једногласно изјављују да је интерес Албаније потпуни савез са Турском против балканских земаља.

Албанија је у опасности да буде подељена и могу је спасити само њене присталице и пријатељи.

Овај састанак је донекле утицао на то да османска влада брани албанска права на конференцији у Лондону. Не може се порећи да би, ако одустане од одбране Албаније, у интересу Турске било да Грчкој, Србији и Црној Гори да оно што захтевају и помири се са њима, па би јој остало да се суочи само са Бугарском. Али наше заједничко деловање ублажило је став Турске и наша политика ју је натерала да схвати своје грешке и штету које је у прошлости правила. Зато је хтела да нас награди залажући се да Јањина, Скадар и, по могућности, Битољ буду део нове Албаније.

Dielli, 19. децембар 1912, стр. 1

²⁵ Бугарски „препород“, период у бугарској историји (крај XVIII и почетак XIX века), време значајног националног и економског успона.

²⁶ Шеиново, Шипка, Сливница: историјска места, славна по великим победама Бугарске у XIX веку.

²⁷ Симеон Радев (1873-1967), бугарски историчар, публициста, дипломата.

Б. Из новина издатих у Софији

Овај програм четири уједињене силе је прихватљив. Зато Албанија не сме да се уједини са Турском и бори се са земљом која је осуђена на смрт. Она треба да дигне свој глас и захтева своја права од великих сила. Треба показати целом свету да је албанска држава у ропству и да се већ четири године бори и тражи своју аутономију.

„Mbi Aleancen Ballkanike“ (О Балканском савезу),
Liri e Shqiperise.

12. октобар 1912, стр. 1.

🔑 *Dielli* (Сунце) је био недељник који је у Бостону штампао један од најистакнутијих албанских интелектуалаца Фаик Коница. *Liri et Shqiperise* (Слобода Албаније) био је други недељник који је излазио на албанском језику у Софији а чији је издавач био Кристо Луараси, патриота и интелектуалац.

❓ Која су два става према рату и које аргументе користе ови чланци како би их подржали?

► Сл. 21. Испраћај – у Софији и у Цариграду

❓ Упореди ове две слике.
Које су разлике, а које сличности?

L'illustration, т. CXL (1. јул – 31. децембар 1912) стр. 301

II-26. Делови споразума о савезу између Краљевине Грчке и Краљевине Србије, потписаног 19. маја (1. јуна) 1913.

Члан 2

Приликом поделе територије европске Турске, које ће по завршетку садашњег рата бити уступљене балканским државама уговором о миру са Османским царством, две Високе Уговорне стране обавезују се да неће улазити ни у какво посебно споразумевање са Бугарском, да ће се стално потпомагати и да ће увек иступати споразумно подржавајући узајамно своје територијалне захтеве и ниже наведене граничне линије.

Члан 3

Две Високе Уговорне стране, сматрајући да је животни интерес њихових краљевина да никаква друга држава не буде између њихових поседа западно од реке Аксиос (Вардар), изјављују да ће једна другој указивати подршку како би Грчка и Србија добиле заједничку границу. [...]

Скоко, стр. 405-408

► Сл. 22. Црногорци се радују објави рата, 1912.

Балкански рат у слици и речи 6, 24. фебруар (9. март) 1913.

II-27. Прокламација црногорског краља Николе, 27. јула 1913.

Црногорци!

[...] Опијен стеченим успјесима и славом савезника, наш четврти друг хтједе насилно да приграби наше заједничке тековине, не осврћући се ни на правду Божју ни на очински суд Цара Покровитеља²⁸. [...] Бугари, заведени, отргоше се од нашег словенског јата. Бугари насрнуше на браћу и савезнике. Бугаре треба сузбити истим оружјем и упутити их на уважање заједничких интереса и словенске узајамности. Ова одлука болно је пала на моје срце, јер се рука руком мора сјећи, али се иначе није могло. Моју душу туга обузима, што сам принуђен вашу храброст ободравати, да бугарске насртаје оштро одбијете, али наду гајим да ће из међусобне наше савезничке крви, кад једном Анђео мира рашири крила своја над Балканом изнићи свјеже и јако дрво словенске заједнице [...]

Никола, на Цетињу 27. јула 1913.

Балкански рат у слици и речи 23, 14. (27) јул 1913.

II-28. Прокламација грчког краља Константина, 21. јуна 1913.

Мом народу!

Позивам свој народ у нову борбу.

Оснивајући савез са другим хришћанским државама за ослобађање наше јадне браће, срећни смо што је наша заједничка борба довела до победе и уништења тираније и што је грчка војска тријумфовала и на копну и на мору.

Поражено Царство уступило је ослобођене територије савезницима. Грчка је, доследно поштена и у споразуму са своја два савезника, желела пријатељску поделу ослобођених области у складу са правима сваке државе, па је предложила да се нес-

²⁸ Руски цар

лагања реше нагодбом. Међутим, њен похлепни савезник Бугарска одбила је сваки разговор о нагодби, желећи да приграби највећи део плодова заједничке победе, не признајући ни етничка права, ни жртве других, нити икакве друге рационалне потребе за равнотежом. Користећи се свим врстама преваре и самовоље и несвесна ослободилачког карактера рата, обавезе према савезницима, горког искуства хришћанских народа са овог полуострва због њиховог исконског порекла и изванредних резултата захваљујући њиховој сарадњи, Бугарска је отишла тако далеко да је покушала да поведе неослободилачки рат, окрећући се против савезника, кршећи и присвајајући њихова права, скрнавeћи тако светост и идеју заједничке борбе.

Имајући у виду срамно понашање Бугарске, дужност осталих савезника била је сасвим очигледна. Морали су опет да збију редове и сачувају свој савез да би се суочили са незаситом похлепом свог бившег савезника, да бране своје виталне интересе, искорењујући хегемонистичке тежње и обезбеђујући међу балканским државама равнотежу преко потребну за њихову мирну коегзистенцију.

Грчки народ, солидаран са Србијом и Црном Гором и уверен у светост те идеје, опет се диже на оружје у борби за огњиште и олтар. Моја војска и ратна морнарица које су прославили Грчку позивају се да наставе своју племениту борбу и спасу оне ослобођене од турске тираније, од претње новог страшног ропства. [...]

Та нова борба је исто тако света као и борба коју је водио Бог чији благослов ја сад призивам, „јер краљ верује у Исуса и у милост господњу.“ [...]

Baltsa, 20. јун 1913.²⁹

Службени лист Краљевине Грчке 121, 21. јун 1913.

? Упореди текстове II-27 и II-28. Које је значење речи „брат“ у једном и другом случају? Идентификуј значење исте речи у тексту II-21.

Објасни значење израза „бранити виталне интересе“ и „мирна коегзистенција“. Упореди ту идеју са идејом равнотеже између европских сила у истом периоду.

II-29. Новине и јавно мњење у Румунији непосредно пред румунску инвазију на Бугарску у Другом балканском рату

А. Хоћемо рат

Са свих страна наше земље чује се само један узвик који долази из свих срца:
Хоћемо рат!

Нема силе у целој Румунији која може да заустави рат. Оног ко се издигне из те водене струје, сломиће удар њених таласа. [...]

Румунски народ, и сваки Румун понаособ, зна да је велика Бугарска национална опасност, политичка, етничка и економска претња за Краљевину Румунију и за сав румунски народ. [...]

Ово је *чисто превентиван рат*. Ми желимо да обезбедимо будућност нашој земљи, да уклонимо опасност која може да јој науди, желимо да живимо у миру, да се самостално развијамо, да у корену сасечемо сваку могућу претњу.

Universul, XXX, бр. 176, 29. јун/12. јул 1913, стр. 1

Б. Гомила је била огромна

Гомила је била огромна. Многи транспаренти били су посвећени рату а узвици „Мобилизација!“ чули су се из хиљада грла.

²⁹ Документ који су потписали краљ Константин, премијер Елефтерос Ванзелос и чланови владе.

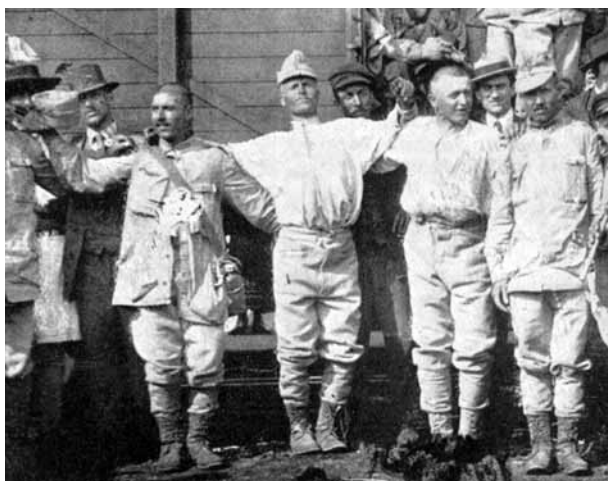
Указ о мобилизацији подиже буру одушевљења. Резервисти хрле у Букурешт из најудаљенијих места, возови су крцати, људи седе на крововима вагона и певају призивајући велики рат.

Bacalbasa, стр. 116

? Зашто је „велики сусед“ био национална опасност? Сматраш ли да је то тачно?

Нађи и објасни разлике између ових текстова и прогласа грчког краља и бугарског цара којима објављује рат Османском царству.

► **Сл. 23. Хора – традиционално румунско коло које играју румунски војници на путу за Бугарску**

Gazeta Ilustrata II, бр. 31, 13. јул 1913, стр.4

II-30. Чланак у румунским новинама којим се желе објаснити разлози и циљеви румунске инвазије на Бугарску

Заувек бисмо остали под претњом бугарских топова и са ратом на нашем прагу био

би успорен процват наше државе. Али ако сад, на самом почетку, Бугарска осети снагу нашег оружја и тежину нашег јарма, заувек ће одустати од својих амбиција које не приличе њеној нејакости, а што ћемо јој ми свакако показати.

Данашња Румунија има улогу вештог и храброг хирурга који мора без милости да засече у месо како би одстранио зло које представља претњу за цео организам.

Наша војна дејства с друге стране Дунава морају бити праве хируршке операције, а не средство за тренутно снижење температуре које неће довести до тога да нам се сутра иста опасност врати у још тежем виду.

Miscarea V, бр. 152, 8/21 јул 1913, стр. 1

? Пронађи и анализирај пропагандне елементе у овом тексту.

II-31. Изјава бугарског министра Ст. Данева³⁰ о румунској инвазији на Бугарску

Прекјуче је премијер и министар иностраних послова др Данев рекао у народној скупштини:

Даме и господо, народни посланици, Бугарској од јуче прети нова опасност. Јуче у 18 сати ме је румунски амбасадор у Бугарској обавестио да је румунска влада наредила својој војсци да нападне Бугарску. Њихов мотив је то што је Румунија задржала потпуну слободу да реагује у случају рата међу балканским земљама и то што је рат избио, и штавише, по њима, ми смо га изазвали.

Желим да кажем неколико речи о нашим односима. Сви знате да су наши односи са

³⁰ Стојан Данев (1858-1949): правник, професор, политичар, лидер русофилске Прогресивно-либералне партије и премијер (1. јуна – 4. јула 1913).

Румунијом увек били пријатељски. Имајући у виду некадашње пријатељске односе између наше две земље, бугарска влада сматра понашање Румуније неоправданим. [...] По нашем мишљењу румунска влада, које год разлоге за такво понашање имала, не би требало да предузима тако екстремне мере за које ми одбијамо сваку одговорност.

Господо! Румунска војска напада делове земље који су у овом тренутку насељени само старима, женама и децом. У таквој ситуацији никакав оружани отпор не долази у обзир. Да бисмо спречили било какву

акцију те врсте, наредили смо граничарима да се повуку, а државним службеницима да остану тамо и покушају да на сваки начин умире народ.

Осим овог, можемо само да протестујемо против ове неправедне инвазије на нашу отаџбину. Држећи се овог става, става утврђеног реда и правде, упућујемо ову ствар европском јавном мњењу и надамо се ће наша права бити праведно оцењена.

Бугарска, бр. 230, 30. јун 1913; *Мир*, бр. 3929; *Народна воља*, бр. 36, 1. јул 1913; *Народ*, бр. 15, 2. јул 1913. у Кишкилова, *Балканските войни*

? Општа питања за поглавље IIв

Упореди слике 21, 22 и 23. Каква осећања оне преносе и каква осећања покушавају да изазову? Покушај да нађеш слике из своје земље које илуструју осећања према рату.

Симулирани дијалог

Поделите се у групе: а) Бугари, б) Грци, ц) Срби и покушајте да разговарате о својим правима у Османском царству. Кроз своју националну идеју објасните зашто треба да заузмете одређене области Османског царства.

ТРЕЋЕ ПОГЛАВЉЕ

Друштва у рату

У сваком рату друштва која у њему учествују истовремено су и уједињена и разједињена. Почетком рата углавном су уједињена у својим крајњим идеалима и у тежњи за победом, али мало-помало она се суочавају са бруталношћу рата. Истовремено, она су подељена не само на основу политике већ и на основу реалности: док је већина мушкараца на фронтима, жене, деца и стари остају код куће у сталном страху да ће изгубити најмилије. Готово је немогуће живети нормалним животом. Рат неминовно утиче на све и сваког. Било да су на фронту или у позадини, сви учествују у напорима које друштво вољно или невољно чини.

Ратни фронт је увек био место на ком се креира званична ратна историја. Детаљни описи победа и пораза, вештих или лоших маневара само су једна страна оног што се заправо догађа на фронтима. И победе и порази стварају галерију идеализованих натприродних јунака и ситуација које чине митологију сваког рата. Ни балкански ратови нису били изузетак. Али у исто време, у сваком личном сећању увек превагне оно ужасно лице рата: хиљаде мртвих, рањених и осакаћених, исцрпљеност, провале насиља.

Разне паравојне групе, често неконтролисане наоружане банде, дале су значајан допринос у целокупној слици балканских ратова. За разлику од регуларне војске, у којој влада војна дисциплина, ове групе биле су најчешће главни узрочници насиља над цивилима у подручјима захваћеним ратом. Спаљивања села „оних других“, присилна преобраћања и пресељења и традиционална разбојништва била су саставни део историје ових ратова.

Ово поглавље даје прилику да се створи уравнотеженији поглед на живот и војника и цивила и на фронту и у позадини за време балканских ратова. У жељи да покажемо оно заједничко у патњама, али и рат кроз свакодневне доживљаје који су у људима стварали осећај другарства, стављамо нагласак на ратна искуства војника различитих националности.

И улога жене у ратним временима документована је из два угла: (а) идеализоване жене – као мајке и хероине и (б) жене на фронту или иза линије фронта - као билничарке, мајке и супруге.

Осим тога, национални сукоби на фронту утицали су на положај мањина иза линије фронта. Хришћани у Османском царству и муслимани у балканским националним државама били су несигурни и приморавани на исељавање.

Навођење извора који приказују међусобно супростављене ставове има за циљ да демитологизује херојске националне ратне приче и да покаже сву комплексност тих ратова.

IIIa. Ратни фронтови

► Сл. 24. Бугарска војска

INFANTERIE EN CAMPAGNE

Tambours. — Officier monté. — Jeune clairon du 1er régiment. — Officiers et soldats (réserve).

Page de croquis et souvenirs de l'auteur Scott.

L' Illustration, јануар - децембар 1913, стр. 249

III-1. Опис победе српске војске код Куманова

Битка је трајала два дана и једну ноћ. Турци су заузели ванредно добре позиције, које су благовремено добро утврдили и своје положаје вешто маскирали. Војни аташеи страних сила, који су после борбе ради студија разгледали кумановске положаје изјављују, да се, судећи по избору положаја и по начину утврђивања код Турака јасно види, да су Турци имали одличне комаданте, који су у танчине упознали са свима правилима модерног ратовања и да су та правила у борби на Куманову у свему применили са пуно разумевања. Што су их Срби онако сјајно надбили и силно бацили из тих утврђених положаја доказ је само и способности српских официра и беспримерне храбрости српских војника, којима је идеја водилца била: освета Косова! Били бисмо неправедни према противнику, а то није у крви нашег народа, када с дужним поштовањем не бисмо говорили о храбрости турских трупа. Два дана и једну ноћ они су небројено пута, презирући смрт, покушавали јуришем да пробију наше редове, а наше јурише више пута успевали су да задрже све док на целом фронту наши редови нису пошли на бајонет с чврстом одлучношћу, да бајонетском борбом, прса у прса, као некад на Косову, реше - на коме је царство. У томе моменту близу сто хиљада Срба имало је за циљ само једно: победа или смрт равна смрти косовских мученика. Тој бујици Турци, којима се јунаштво никако порећи не може, нису могли одолети, а не би јој могла одолети ниједна друга војска, јер где се сто хиљада јунака реши на смрт и пође у ватру с чврстом одлуком „Жив натраг не!“ ту се мора победити непријатељ ма колики он био.

Балкански рат у слици и речи 2, 27. јануар (9. фебруар) 1913.

► Сл. 25. Последњи поздрав (Кумановска битка)

Ратни албум Ристе Марјановића 1912–1918

❓ Упореди текст и слику.
Да ли фотографија одговара опису битке?

III-2. Грчка војска заузима Солун

ТЕЛЕГРАМ НАЈАВЉУЈЕ ЗАУЗИМАЊЕ СОЛУНА
КРАЉ ПУТУЈЕ СПЕЦИЈАЛНИМ ВОЗОМ

Заузимање Солуна

Заузимање Солуна се очекује последња 24 сата, али објава да је грчка војска јуче умарширала у град довела је до снажних излива емоција и радости. Прво Атина, а онда и остали делови Грчке, после великих догађаја осетили су неописиво олакшање које избија из душе целе нације. Нико није могао веровати да ће у рату против Турске грчка војска тако брзо победнички ући у овај највећи македонски град. А ова победа – чији су губици после дуге и тешке борбе сразмерни њеном значају, посебно у ово доба године кад је непријатељ, повлачећи се, уништио мостове па се војска борила са набујалим рекама – добија још више на значају због ироније с којом је европ-

ско јавно мњење у почетку примило објаву грчко-турског рата и због бројности непријатељских војника против којих се наша војска борила.

Грчки војници су ослободили први македонски град, као и некад турске али у суштини увек грчке покрајине, па њихово становништво, које је до јуче било под турском доминацијом, сад може слободно да дише. Робови могу да дигну главе и славе своју слободу. Грчка крв проливена у овој борби дошла је као кап росе да оживи увенуло цвеће македонске слободе. Због тога нико није тужан. Родитељи који су изгубили синове у светој борби за своју земљу благосиљали су своју срећу, а ако је нека мајка и пролила сузу, то је било само зато што је схватила да је смрт њеног вољеног сина донела слободу хиљадама наше браће. Сестре нису оплакивале браћу. А ако су млађа браћа и изражавала тугу, то је било само зато што сами нису имали сре-

ће да учествују у тој племенитој победи. Остварење идеала нације, бар за неке сународнике, ствара осећање опште, неограничене радости. Свако грчко срце, сваки грчка душа, ма где на планети, сад су окренути према пољима Македоније. Уласком у Солун, грчка војска је додала још једну славну страницу грчкој историји и стекла ново поштовање своје снаге.

Embros, Атина, 27. октобар 1912.

❓ Да ли налазиш сличности у описима битке код Куманова и заузимања Солуна? Видиш ли претеривања? Чему она служе?

► Сл. 26. Престолонаследник Грчке улази у Солун

Литографија у боји на картону,
42 x 62 cm /Колекција ИЕЕЕ,
бр. 4951/99 у *Βαλκανικοί Πόλεμοι*
1912-1913, стр. 103

❓ Којих националности су људи који дочекују грчког престолонаследника?

► Сл. 27 Предаја турске заставе краљу Николи по уласку црногорских трупа у Скадар, април 1913.

Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003,
str. 283

► Сл. 28. Бугарски цар Фердинанд на рушевинама тврђаве у Кавали

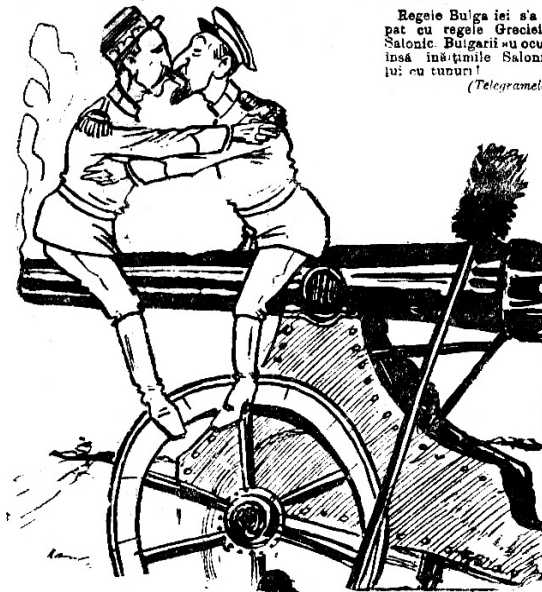
L'illustration, јануар–децембар 1913, стр. 17

❓ Упореди слике 26. и 28. Како су ове две личности представљене? Које је симболичко значење обе слике?

► Сл. 29. Грчко-бугарско „братство“, румунска карикатура

CHEST'IA ZILEI

Frăția greco-bulgară

Regele Bulgariei s'a un-
pat cu regele Greciei la
Salonic. Bulgarii «u ocupat
insă înștimile Salonice-
lui cu tunuri!»
(Telegramele)

Ferdinand: Să ne pupăm—dar nu pupi Salonicul!

Adevarul, XXV, бр. 8353, 11. децембар 1912, стр. 1

🔑 Текст карикатуре:

У Солуну је цар Бугарске пољубио краља Грчке. Бугари су поставили топове на брда око Солуна! (телеграфске вести)
Фердинанд: Хајде да се пољубимо, али можеш да се поздравиш са Солуном.

III-3. Српски војник помаже турској деци

Какав је српски војник

Саосећање према противнику

Сва већа места у новоослобођеним крајевима пуна су бедне, голе и босе, гладне и

жедне турске сиротиње. Хранитељи и бранитељи им пошли уз војску царевину да бране, а жене, старци и деца остали без заштите и они од страха пред непријатељем оставише своје домове и све у њима, побегоше у вароши верујући да ће онде пре наћи заштите. Гоњени глађу приморани су да кору хлеба просе. И отуда у новоослобођеним варошима човек не може да прође улицама, а да му не досади турска сиротиња молбама да им нешто удели. Један официр ми износи једну овакву слику из Кавадараца:

Кавадарци пуни турске сиротиње која умире од глади. На једном углу сео један српски војник, прост редов, на један камен, у крило узео два мушкарчета Турчета, једног на једно другог на друго колено, обема их рукама загрлио, у једној шаци држи тајин (војнички хлеб), у другој тесак. Тесаком реже тајин, први залогај даје једном, други другом Турчету, а трећи узима себи. Ја стадох у прикрајак и срце ме заболело, што нисам имао при руци фотографски апарат, да снимим ову величанствену слику љубави српског војника према деци побеђеног непријатеља и његовог саучешћа према несрећи њиховој.

Балкански рат у слици и речи 12, 7. (20) април 1913.

❓ Да ли су овакви изрази хуманости одлике појединих народа?

Верујеш ли да су овакви изрази саосећања могући у ратним временима?

Да ли си у својим уџбеницима налазио/налазила нека човекољубива дела „супротне стране“?

Да ли мислиш да је ово стварна ситуација или је можда пропагандна прича?

► Сл. 30. Турска деца поздрављају српске војнике, 1912.

🔑 Текст испод слике: На „маргинама“ рата. Деца несвесна пораза поздрављају победнике.

L'illustration, CXL (1. јул – 31. децембар 1912) стр. 373

III-4 Риза Нур објашњава узроке османског пораза

О бици код Лиле Бургаса

Кажу да су неки војници код штаба викали: „Бежите! Шта ћете ту? Готово је. Свако на своју страну!“ Тако су неки војници побегли са фронта. Настала је непотребна паника. Војници који су ширили те гласине били су Бугари. Ја мислим да је то истина. Било је Грка и Бугара у нашој војсци. Били су наши држављани. Али сви они су били турске издајце. Многи од њих су се годинама борили против нас. Ово нам је лекција. Наша власт мора да је то искусила хиљаду

пута тако да не би смела да прима у војску никог осим муслимана. Али они (унионисти) кажу: „Такав је устав. То не може тако. И они су наши грађани. Они су с нама и у добру и у злу.“ И то је била истина, али ситуација је била оваква. Увек је Турчин био тај који плаћа крвави данак. Увек је он плаћао животом. Турска нација је изумирала. Да, и страни елеменат треба да умре јер је он изазвао несрећу огромних размера. Неки кажу да су панику изазвали унионисти који су наводно викали: „Бежите!“ Нашу војску у Румелији поразили су Срби. Војска се повукла дубоко у Албанију. Кажу да су албански батаљони

побегли са фронта. Срби су навукли Албанце да то ураде. То је била истина. Грци су извели опсаду Јањине. Тамо су Вехип-паша и његов брат Есад-паша пружали жесток отпор. Њихов главнокомандујући, Али-Фуад, показао је велико јунаштво и био је рањен. И албански војници су дезертирали из Јањине. Турски војници су били гладни и болесни. Храбри војници су дуго бранили Јањину, али је на крају и она пала. Хасан Риза-паша показао је велико јунаштво у Скадру. Захваљујући њему, опсада овог града трајала је веома дуго. Хасан Риза је био изузетан војник. На крају је албански Есад-паша, који је још давно приморао Абдулхамида да абдицира, наредио да се Хасан Риза погуби. Његова смрт била је велики губитак за Турке. Есад је био прави нитков. Касније, после стицања независности, Албанци су га убили, али шта су тиме добили? Скадар је пао. Командант Солуна, Албанац Ташин-паша безусловно је предао Солун без борбе. Кажу да је за то узео новац од Грка. Ланац догађаја показује да су све те несреће изазвали Албанци. Одличан начин да се покаже шта значи поставити стране елементе на важна места! Овај кабинет је заиста био глуп.

Riza Nur, Сећања

❓ Који су разлози пораза према аутору ових мемоара?

Зашто он каже да војници треба да буду само муслимани?

III-5. Мајор Милован Гавриловић описује како је заробио Шукри-пашу³¹

Мој пук, двадесети, имао је да заузме Казан тепе. [...] Био је снажно дочекан, нарочито артиљеријском ватром. [...] Пук је ипак, и у широком таласу, ишао снажно напред гонећи пред собом на бајонет и разбијајући турску пешадију. У дефинитивну

нашу победу није могло бити више сумње. И доиста, на форовима се брзо залепршале беле заставице и један изасланик Шукри-паше приђе једном официру 20. пука тражећи изрично команданта српске армије Степу Степановића да с њим преговара о предаји. [...]

Официр ме проведе кроз мрачне казамате и доведе до пред саму канцеларију Шукри-паше. Чим се врата канцеларије отворише ја ступих унутра. Шукри-паша устаде са целим својим штабом. Приђем му, поздравим војнички и у овом моменту који никад нећу заборавити, обратим се речима:

- Екселенцијо! Мајору српске војске Миловану Гавриловићу част је обавестити вас, да сте у овом тренутку под заштитом српске војске.

Намерно сам хтео да избегнем теже изразе као што је „заробљеник“. Одмах сам га замолио да са свима својим официрима прими најискреније комплименте целе српске војске на херојској одбрани Једрена.

- Ја сам, одговори Шукри узбуђеним гласом, и раније знао да је српски народ ваљан и храбар народ. У току овог рата о томе сам се лично уверио.

Одмах ме је представио осталим генералима и целој свити и понудио да седнем. Најсвечанији чин освајања Једрена био је свршен. [...]

Време је одмицало и ја сам морао да прекинем овај пријатан разговор. Замолим његову екселенцију да се удаљим и изађем напоље.

Тек што сам изашао, стиже један бугарски официр у утврђење и јави ми да долази с налогом да одведе Шукри-пашу.

- По чијем налогу? - упитам.

- По налогу генерала Иванова.

- Имате ли легитимације?

- Немам!

- Ја вас не познајем, рекао сам му мирно.

- Сви смо ми под командом генерала Иванова, одговори он.

³¹ Шукри-паша је био командант турске војске опседнуте у једренском утврђењу.

- Тако је. Сви официри су под командом генерала Иванова, али ко ми гарантује да сте ви уопште официр? Мени су потребне легитимације и овлашћење да вам предам Шукри-пашу. [...]

Изађем опет пред Шукри-пашу.

- Екселенцијо, рекох, овде је један бугарски официр који каже да је за вашу екселенцију спремљен стан. Ако ваша екселенција жели поћи, може ићи тамо одмах. Ако, пак, жели ноћас остати и довести ствари у ред, може мирно преноћио овде. [...]

Тако је учињено. Шукри је преноћио у нашем утврђењу у коме је био и заробљен.

Балкански рат у слици и речи 13, 14. (27) април 1913.

 После петомесечне опсаде и жестоких напада бугарске војске и две српске дивизије и исто тако херојске одбране османског гарнизона, главно османско утврђење у Тракији, Једрене, заузеле су савезници 13. марта 1913. И бугарски и српски командант су тврдили да су одбрамбене линије пробили њихови војници и да су они једини „победници“. Сличне расправе су се водиле и око других разних места што је касније утицало на јавно мњење и на писане историје свих балканских земаља.

III-6. Извештај француског војног аташеа у Софији о томе како је утврђење Једрене заузела бугарска војска

22. 04. 1913.

Односи између Бугара и Срба су данас крајње затегнути а доказ за то може се наћи у многим приликама.

Једна од тих прилика је окупација Једрена. Бугарске јединице на источном сектору су у жестокој борби заузеле главни положај. И само захваљујући томе Турци су се предали и на другим секторима, напустили

своје положаје и предали утврђење пред непријатељским нападима.

Преглед ових положаја показује да су у свим осталим секторима, осим источног, Турци имали времена да униште материјал.

Очигледано је да су имали довољно времена да у другим секторима униште све, док је на источном сектору материјал неоштећен јер због жестоког бугарског напада није било времена за то.

Ипак српске новине тврде да су њихове дивизије саме заузеле главне положаје на њиховом сектору.

Тврде и да се Шукри-паша предао 20. српском пуку. Међутим, према личној изјави пуковника Мархолева, команданта бугарског пука, г. Неклијудову, руском амбасадору у Србији, заробио га је он 13. (26) тог месеца. 20. српски пук је касније само добио задатак да га чува.

Матарел³²

Виђење Балканског рата једног Француза

 Ко је заузео Једрене по мајору Гавриловићу, а ко према Матарелу? Да ли знаш неке друге случајеве неслагања око тога чија је победа?

III-7. „Једрене је пало!“ – чланак у румунским новинама

Пад овог утврђења после готово пет месеци, изолованог од турске војске, окруженог непријатељем, изгладнелог и примораног на предају само због недостатка хране и, наравно, муниције, не може се сматрати ни бугарском победом.

Турци не треба да се стиде, јер се овај свети град није предао, већ је заузет после очајничке борбе због које ће се храбро име Шукри-паше заувек памтити. Херојски

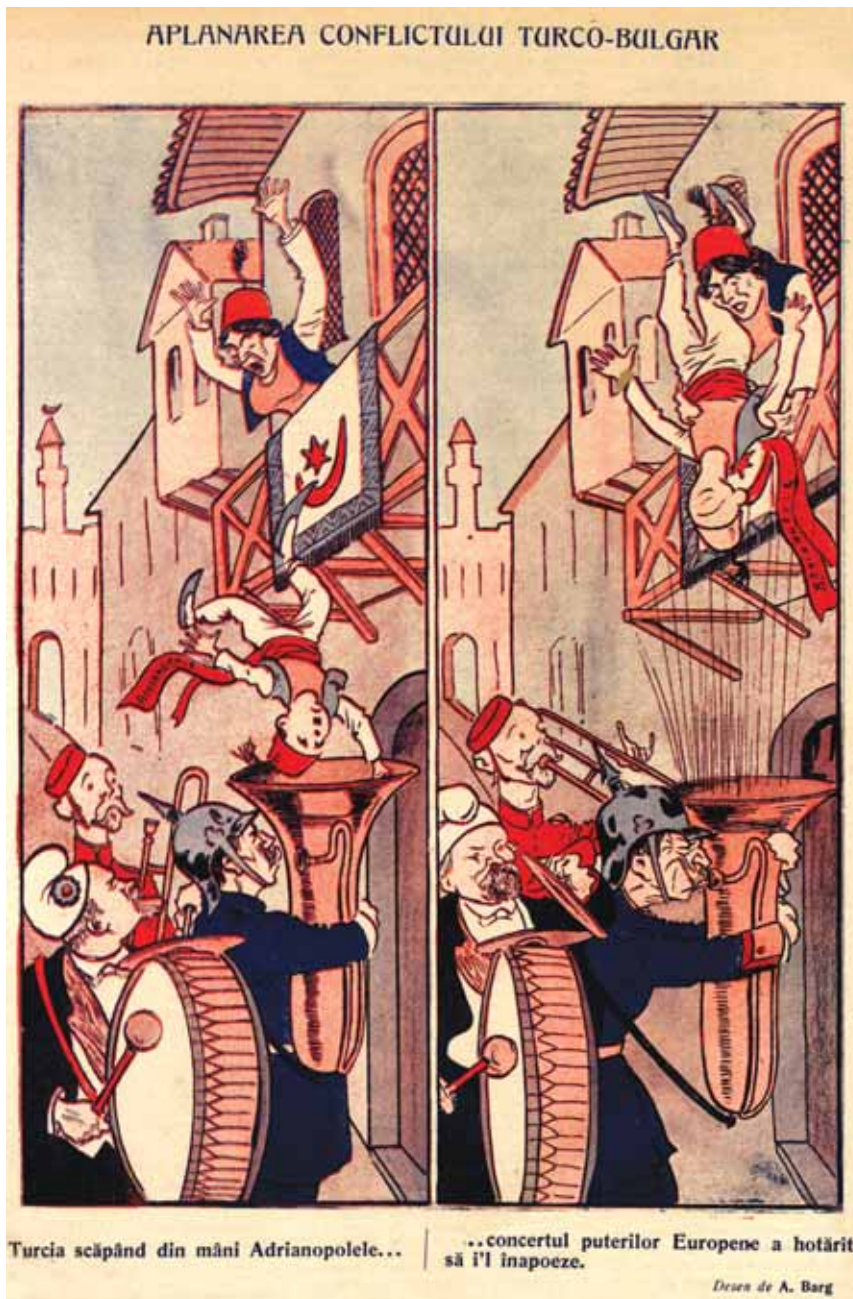
³² Мајор Матарел, француски војни аташе у Софији од маја 1912. до априла 1913.

отпор Хадријановог града је донекле рехабилитовао Османско царство које су многи срамни порази тешко морално компромитовали и које тешко подноси то што је готово прогнано из Европе.

Adevarul, XXVI, бр. 8443, 15/28 март 1913, стр. 1

❓ Како аутор објашњава пад Једрена? На чијој страни су његове симпатије? Покушај да објасниш зашто.

► **Сл. 31. Намирење турско-бугарског сукоба, румунска карикатура 1913.**

Furnica, IX, бр. 52,
29. август 1913, стр. 12

🔑 Текст карикатуре:
Намирење турско-бугарског сукоба
Турска испушта Једрене из руку. Уједињене европске силе су одлучиле да га јој врате.

III.6. Живот на фронту

III-8. Од планине Старац до Битоља: Дневник једног обвезника Дунавске санитетске колоне (Кумановска битка), који илуструје ситуацију у српској војсци

12. октобар (1912)

[...] Болничара има мало, а и оно што их има завукло се по болничким собама па не обилази ове грешнике, што свој живот и спокојство својих милих код кућа, држави жртвоваше.

Е сад помислите како је овим грешницима било гледати како њихови другови, издишу поред њих, не од рана и бола већ од ноћне студени и без помоћи оних чија је дужност да над њима лебде, преклињући, и молећи болничаре и меродавне да помогну њима који су жртвовали све, па и своје животе, за добро и славу наше опште Отаџбине. Али, шта ћете, меродавни су слабо о томе водили рачуна.

Тако нам је прошао цео дан. Наш трупни лекар др Међера трчао је неуморно око рањеника, иако је он својих послова у колони имао, и сиротим рањеницима бар колико му је у моћи било стање олакшао. [...] Чује се опасно запомагање рањеника којима су ране захладиле. Срце вам се цепа од њихове жалосне запевке.

Командир наређује да им понуде воде јер, грешници, као што сами кажу, нису добили капи воде да жеђцу угасе. Целу ноћ је проламало ноћну тишину јаукање рањеника.

13. октобар

Рањеници страшно јаучу. Скувамо мањерку чаја те им носимо и сваког са једном шољом напојимо.

Ах, како су нам ови сиротани благодарни!

„Бог нека ти свако добро да.“ „Ово је баш добро“, многи су говорили. Многи пак, који су изнемогли, да ни говорити нису могли, погледали су нас тако благо, тако мило, да сте им из очију могли читати благодарност. Те су ноћи од зиме и кише која је пред зору падала, многи помрли.

Један је, сиромах, седећи на муниционом сандуку подлакћен умро. Изгледало је као да седи и да се нешто замислио. Мајор Милан Поповић мислећи да је жив приђе му и понуди му чај, али кад не доби одговора, боље га загледа и виде да је мртав. Приђем да видим ко је тај и са цедуље која му је висила на грудима прочитах да је сељак из Жаркова³³. Један турски војник-рањеник који је међу нашим војницима лежао, кад нас спази молио нас је склопљеним рукама вичући: „Аман, кардаш, аман“ и још нешто што га нисмо разумели, да му воде дамо. Дадох и њему шољу чаја и покријем га сламом и шаторским крилом.[...]

Балкански рат у слици и речи 7, 3. (16) март 1913.

? Шта мислиш о аутору овог текста и његовој помоћи турском војнику? Зашто рањеници нису имали потребну негу?

III-9. Паћење коња, по причи турског поручника³⁴

Од јуче киша не престаје да пада. Преноћили смо под шатором мокри до голе коже. Коњи су били везани. И стока се много напатила. После дугих маршева и свих маневара, ове јадне животиње су заслужиле мало удобности, али шта можемо?

³³ Село недалеко од Београда, данас предграђе Београда.

³⁴ Поручник Селим-бег написао је дневник у ком је описао операције у Тракији од октобра до децембра 1912. Његов дневник објављен је на француском језику 1913. године.

[...] Користим данашњи дан да завршим своје белешке и да се побринем за своју лепу кобилу Кара Чебак (Црну Мајмуницу). Јадна животиња је већ уморна а ја ћу целу борбу проћи на њеним леђима.

Selim, стр. 28, 29

► **Сл. 32. Транспорт рањених војника из солунске луке**

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913.

III-10. Стање бугарске војске у Тракији према опису једног Француза

24. марта 1913. Тако изнурени, људи су се лако разболевали. Здравствено стање у неким јединицама било је врло лоше чак и у време кад су ушли у Турску. Чим је прешао границу, Седми пешадијски пук је морао да буде изолован пошто је међу војницима било 30 случајева тифуса. Али ситуација је постала заиста озбиљна кад је војска упућена према Чаталџи заменила турску војску у логору која је због болести изгубила много људи. Неопрезна бугарска команда није предузимала основне превентивне хигијенске мере: у близини логора није било пољских клозета, свуда околу лежали непокопани лешеве људи и животиња. Неколико дана после доласка наше војске у Чаталџу, појавила се колера. Било

је пријављено 15.000 случајева колере, али само је неколико било фатално. Биле су предузете енергичне мере у смислу побољшања услова живота у логорима. Издато је изричито наређење да се пије само прокувана вода. Они који га се не придржавају, биће стрељани. Људи су се одмарали.

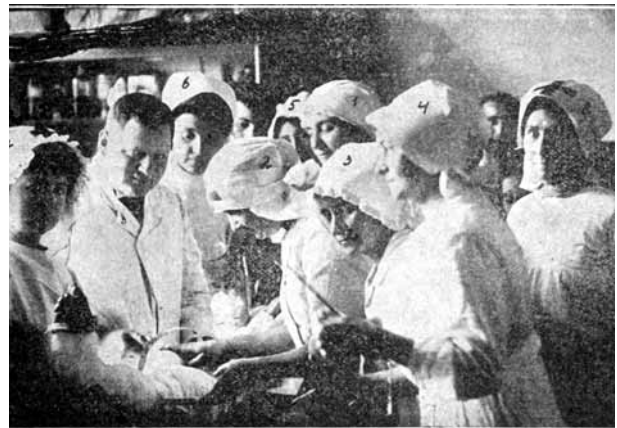
Данас се чини да је колера била сузбијена. Одморни људи су опет били у стању да извршавају задатке.

Што се њихових рањеника тиче, Бугари су се према њима опходили са истом немарношћу и незаинтересованошћу као и према свим осталим. Наравно, предузете су неке мере, али већину лекара задужених за њихово спровођење није било брига и рањеницима је помоћ указивана само повремено.

Током овог рата било је безброј свирепих призора. Бугари ће платити за то, јер су многи који су могли бити спасени умрли због њихове немарности према рањеницима. Број њихових мртвих се недавно попео са 30.000 на 32.000. А од 50.000 рањеника, многи су остали инвалиди због ускраћене неге. То је велики губитак. Треба имати на уму да ће Бугарској бити потребни људи за њен економски развој после рата.

Балкански рат виђен очима једног Француза

► **Сл. 33. Чешки лекар др Јан Левит у болници Српских сестара**

Балкански рат у слици и речи 2, 27. јануар (9. фебруар) 1913.

III-11. Хрватски лекар износи своја осећања после посете бојишту код реке Марице

Пут до Дринопоља

Добивши пропусницу од ађутанта генерала Степановића и пропитавши се за пут и његову дуљину, кренусмо пјешке пут Дринопоља. Од Мустафа-паше до Дринопоља има око 35 километара пута. [...]

Након ходања од уре и пол, стигну нам празна војничка кола с прилично добрим коњима. Српски војник, кочијаш, радо нас је повезао са собом, те након сат и пол вожње стигосмо до села Кемл у ком је српска пионирска чета која је градила мост преко Марице. Командант чете, капетан Ружић, ког нађосмо под шатором како чита новине, кад смо му показали пропусницу и представили се, најљубазније нас је примио, те нас је повео да с њим разгледамо земнице (избе испод земље) у којима су си војници у великом котлу приређивали грах за објед. Те су земнице сасма удобне; има у њима мјеста за по прилици 12 војника, висина им је нешто виша од човечје висине, у стјенама су прозори, а за стакло у прозорима служе велике боце, по земљи су сламњаче. Војници у њима бијаху бодрни и весели. [...]

Кад смо се вратили с моста у логор, позове капетан себи једног момка са шоферском капом и наложи му да приреди аутомобил те нас повезе на позиције. Аутомобил је на расположењу генералу Рашићу, а момак приопћи капетану да је генерал забранио иког возити без његове дозволе, али капетан одреди да на његову одговорност повезе нас, „милу браћу куд год зажелимо“.

Аутомобилом око Дринопоља

Војнике нађосмо недалеко од топова, како шећу, пуше, чисте си одјело те доносе војду. Вријеме бијаше лијепо, зрак мало свјеж, али не хладан, а сунце топло, тако да нам се прохтјело остати до другог дана

и преноћити у земници, и сигурно би то учинили, да нас није доктор у Мустафа-паши престрашио карантеном ако до сутра останемо. Војници бијаху врло весели, што смо их посјетили, те да нам што више угоде, показиваху нам пуњење топова шрапнелама и гранатама, те нас дариваху посудама од нераспрснутих турских шрапнела, да их узмемо за успомену.

Приповједали су нам војници како сад обе странке кроз дуготрајну вјежбу и контролу добро гађају, али ипак како их мало погиба и како мало топова је оштећено јер су добро заклоњени. Али чим би се војници показали на видику, одмах непријатељ тамо саспе жестоку ватру. Тко се појави на брду, не може се никако сакрити, јер на читавом овом великом простору око Дринопоља нема нити дрвета нити грма за који би се могао сакрити, него само ситна трава. За времена ноћне битке освјетљено је све турским рефлекторима од којих је само један досада разбијен, али и Срби освјетљују својим рефлекторима турске позиције.

Сада за примирја често се састају на неутралној зони с турским војницима. Турци их дарују цигаретама, а они њих хљебом. У разговору опазили су да турски војници мисле да су Турци заузели Ниш и Пловдив и опколили бугарску војску у Мустафа-паши те неће никако да вјерују да је Дринопоље са свих страна опкољено.

Много српских војника нађосмо у друштву и пријатељском саобраћању с бугарским војницима.

Још су нам много приповједали храбри војници о својим бојевима и код Дринопоља и код Куманова и ми би их још дуго слушали, да се нисмо морали журити у Мустафа-пашу.

Hrvatski pokret, 28. децембар 1912.

Хрватски и словеначки лекари су добровољно одлазили у балканске земље за време ратова да лече рањенике. Др Т, који је аутор овог текста, путовао је у Једрене са препоруком Бугарског црвеног крста заједно са једним бугарским и словеначким лекаром.

❓ Опиши војнички живот на бојишту за време обуставе ватре. Да ли је био исти као за време борбених дејстава? Шта мислиш о животу у подземним скло-ништима? Да ли је био „удобан“ како га је описао др Т? Шта мислиш, какви су били мотиви тих лекара да обилазе бојно поље? Шта др Т. мисли о овом рату и о ратовима уопште? Како су војници прихватили лекаре?

III-12. Изет-Фуад-паша³⁵ описује оскудицу у хлебу у турској војсци

15. децембар

Са разних страна у исти мах сам чуо да наши војници два дана нису добијали хлеба. Одмах сам спровео истрагу. Од мене су сакривали истину да је Хадемкој Равнодушни³⁶ тако испланирао залихе да би нам наудио. А наши јадни војници се до последњег тренутка нису жалили. Какви храбри људи! Људи изузетног кова. Кад се потпише мир, одиграће се велика војна фудбалска утакмица између нас, између абдулахиста³⁷ и назимиста³⁸. Каква прилика, каква срећа не припадати ниједној страни! Ова прича о ускраћивању хлеба војницима се све чешће потврђује. Са свих страна, из свих корпуса, сви нападају Хадемкоја Равнодушног. Ово је лудило. Командант је полудео, војни заповедници су полудели, сви смо полудели. Неки људи три дана нису окусили хлеба. Железница је близу, главни град је одмах иза нас.

16. децембар

Да ли сте некад у животу били међу 21.000 људи који четири дана нису окусили хлеба? Е, ја сам сад у таквој ситуацији.

Izzet-Fuad pasha, стр. 255

❓ Зашто Изет-Фуад-паша зове војног инспектора Равнодушни?

III-13. Одломци из сећања једног румунског војника

Најзад је пресуда изречена. На крају је у мени остало довољно моралне снаге да ми нико није био потребан. Тужним гласом ми је један човек рекао: то је *азијска колера*! Моји војници су ме гледали очима пуним страха. Схватио сам да сам се одједном у њиховим очима претворио у апокалиптичну звер. [...] Али кад сам поверио своје жеље онима најблиским и дао им упутства за моје вољене који су ме чекали, видео сам стваран бол у њиховим очима. Упркос томе, нико се није руковао са мном кад сам одлазио у карантин. [...] Могу вам рећи да нисам био ни очајан ни много тужан. Био сам испуњен само једним осећањем. Чувао сам се и чекао. [...] Био сам срећан што сам се убрзо вратио у пук својим друговима војницима.

Sadoveanu, стр. 276-277

❓ Можеш ли да замислиш ширење колере на Балкану? Одакле је дошла? Зашто су се и војници и цивили толико плашили те болести?

³⁵ О Изет-Фуад-паши видети фусноту бр. 20.

³⁶ То име сам дао нашем инспектору (примедба аутора).

³⁷ Абдулах-паша, командант Источне армије.

³⁸ Назим-паша, министар рата.

► **Сл. 34. Грчки логор код Ксантија**

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913.

III-14. Одломак из дневника Василиса Сурапаса, грчког добровољца

Стигли смо у једно бугарско село. Наишли смо на много кокошака, патака, ћурки и гусака. Појурили смо их каменицама и сабљама и убрзо је сваки војник из батаљона у рукама имао по два живинчета и неколико јаја. Ја сам ухватио ћурку. После смо кренули даље према мосту. Баш смо били призор за гледање! Неки су клали живину, неки је черупали, а неки и даље јурили за њима. Као сцена из неког филма. Кад смо најзад стигли до моста, затекли смо 19. батаљон како га чува. Преузели смо тај задатак од њих, улогорили се, наложили ватре и почели да печемо свој плен. Ја сам наложио велику ватру и испекао ћурку. Нисам имао соли, па сам је напунио сиром. Савршено се испекла. Била је тешка око пет ока. Један део сам појео око осам сати, а остатак, радујући се као дете, спаковао у ранац. Наређено је да угасимо ватре и да спавамо. То смо и урадили. У два после поноћи пробудио нас је старији водник. Неки од нас су устали и отишли на стражу, док су се с друге стране реке чули неки гласови.

Trichas, стр. 175, 187, 188

🔑 Василис Сурапас је у осмој години емигрирао у Америку. Кад је 1912. године избио рат, вратио се у Грчку да се бори. После рата вратио се у Америку.

❓ Кад би се по овој причи снимао филм, ком жанру би припадао? Како се она уклапа у традиционалан епски опис балканских ратова? Да ли је крађа живине у овом документу описана као чин насиља или као питање преживљавања?

III -15. Морал у бугарској војсци, према анализи бугарског начелника генералштаба много година после рата

Морал војске уопште није био висок. После дугих несташица и болести, војска је била депримирана. Наши војници су били узнемирени због дугих политичких преговора. Сви су били носталгични и желели да се што пре врате својим кућама. Поред тога, помисао да ратују против својих савезника није била много омиљена међу војницима и они су сви желели да се то избегне.

Официри су стално крили чињеницу да је у свим јединицама било демонстрација и побуна против рата, јер им је заменик главнокомандујућег претио отпуштањем ако буде нереди. Зато нико није смео да каже истину. Наравно, неки екстремни елементи су ширили дефетистичку пропаганду, али она није била опасна као лично уверење сваког војника појединачно да тај братоубилачки рат неће донети никакво добро.

Земљотреси у Великом Трнову и Горњој Ораховици допринели су овом стању депресије.

Фичев, *Изабрани произведения*

❓ Зашто Фичев назива овај рат братоубилачким?

III-16. Из сећања једног румунског официра о преласку специјалног понтонског моста на Дунаву код Корабије

Шта су многобројни Румуни који су ишли некуд у борбу, било куд, знали о томе куда иду и за шта се боре? Пажљиво сам их посматрао док су прелазили последњу даску на мосту и ступали на бугарско тле. Неки су почели да певају или вичу, бацајући капе увис, а други су тужно гледали испред себе. А највећи број њих, нећу погрешити ако кажем осморица од десеторице, брзо су се прекрстили као да наш Бог није исти као и бугарски, као да он може да сачува животе свих који одлазе у рат. [...]

Gane, стр. 27-28

❓ Упореди текстове III-15 и III-16. Мислиш ли да постоји разлика у понашању војника с обзиром на то да је у првом случају реч о неуспешном рату, а у другом о „победничкој војсци“? Да ли у оба текста можеш да откријеш неке заједничке елементе код „непријатеља“?

III-17. Сусрет турских и црногорских војника у Скадру после предаје града

24. април 1913.

Идући према базару, Црногорци се срећу са турским војницима који иду према мосту одакле ће напустити град. Застају и кратко разговарају. Црногорци им нуде бели хлеб који Турци са захвалношћу примају, а понеки за узврат нуде цигарете. Неки дојучерашњи непријатељи се рукују. Овакве кратке епизоде су се често понављале пред људима који се нису мешали нити показивали икакве знаке дирнутости. Око поднева су се турски војници у колони спустили са Тепеа и коначно напустили град.

Berri, стр. 252

❓ Општа питања за поглавље IIIб

Каква су била искуства војника на фронту? Покушај да нађеш негативна и позитивна искуства.

Зашто свакодневни живот на фронту непријатеље претвара у пријатеље?

Нађи различите разлоге за војничко незадовољство кроз ове документе.

Упореди са поглављем IIв. Да ли су ратна искуства оправдала предратно одушевљење?

IIIв. Паралелни рат

III-18. Писмо Ипократиса Папавасилијуа својој жени Александри

Снефтси, 23. јун 1913.

Драга моја жено,

У рату у Турској писао сам ти из турских села. Сад, у рату у Бугарској, пишем ти из бугарских села. Писао сам ти пре два дана, љубави моја, одмах после битке код Килкиса - после велике победе. У Килкису, родном месту Данева, било је тајно скривиште бугарских герилаца, комита. После борбе су га запалили. Био је то величанствен приказ. Горео је два дана. Становници, све Бугари, већ су га били напустили. Наша војска стално напредује, у трку, прогонећи помамљене Бугаре који беже као зечеви, ниткови. Беже пребрзо за нас, али ми ћемо их похватати. Негде морају да се зауставе. Драга, не можеш да замислиш слике из овог рата. Где год да дођемо, затичемо очај и беду. Турци, који су изгледа много трпели под Бугарима, сад се свете палећи њихова села и све у њима. На видику нам је увек неко село које гори. Бугари су побегли. Нема више Бугара у Македонији. Чудовишта су отишла заувек. Треба да видиш какве су кукавице. Људи које заробљавамо тресу се од страха.

Толико сам срећан што нас је овај рат заувек ослободио тих силеџија, што нам је омогућио да упознамо једни друге, што смо успели да им скинемо лављу кожу и разоткријемо их, њих који су само својом дрскошћу преварили овај смешни, глупи свет да их сматра Прусима Истока! Незадовољни оним што имају, ти преваранти су хтели да

отму и део од својих савезника, оних који су им помогли у освајањима и без којих би одавно нестали под Турцима. Сад ће изгубити све што су имали. То су и заслужили. Они су живи пример за бајку о псу и меду. Увек те осећам поред себе, тебе и нашу драгу децу. Жудим за тобом, али теши ме победа јер она значи да нећемо још дуго бити растављени. Не верујем да ће рат трајати дуже од две недеље.

Шта сад Евгениос каже о Бугарима којима се толико дивио?

Воли те твој муж.

Trichas, стр. 318-319

Папавасилију је студирао на Војној школи у Атини и на Ратној академији у Берлину. Био је официр у грчко-турском рату 1897. и у балканским ратовима. Краљица Олга и престолонаследник Константин кумовали су на његовом венчању (1909). Касније је једно време био отпуштен из војске због ројалистичких уверења. Био је министар ратне морнарице у диктаторској влади Л. Метаксаса (1936-1941).

Зашто је Папавасилијуу победа била важна?

Каква је била слика о Бугарима у грчком друштву пре балканских ратова?

Шта би ти писао/писала својој породици да си војник на фронту?

Покушај да нађеш писма војника који су учествовали у другим ратовима у XX веку и упореди њихове садржаје.

III-19. Карнегијева фондација за међународни мир коментарише „паралелне“ губитке после спаљивања села и и егзодуса људи

Спаљивање села и егзодус пораженог становништва је нормална и традиционална појава у свим балканским ратовима и устанцима. То је обичај код свих ових народа. Оно што су сами пропатили они за узврат наносе другима. То су могле да спрече само изричите наредбе из Атине, Београда и Софије и то само ако би цркве и побуњеничке организације подржале одлучност њихових влада. Општи апел на хуманост објавила је македонска устаничка „Унутрашња организација“³⁹, али изгледа да није имао много дејства.

Carnegie, стр. 73

❓ Да ли су „спаљивање села и егзодус пораженог становништва“ стварно били „нормална и традиционална појава“? Да ли се слажеш да је „спаљивање села“ и „егзодус пораженог становништва“ (а) балканска традиција и (б) није се догађало више нигде у Европи ни у свету?

► Сл. 35. Рушевине Сера

Carnegie, сл. 7, 8, 9, стр. 86-87

³⁹ ВМРО (Унутрашња македонско-одринска револуционарна организација) основана 1893. у Солуну са задатком да се постигне пуна политичка аутономија Македоније и једренске Тракије.

III-20. Борба муслимана, октобар 1912.

Кренули смо, али напредовање је било скоро немогуће. Пuteви су били закрчени запрегама, стоком, женама и децом која су тумарала лево десно. То је наше муслиманско становништво које се повлачи према унутрашњости. Јадни људи! Сви су у сузама јер су напустили своје домове и своја имања. Ужас рата је већ почео.

Selim, стр. 24

III-21. Бугарска егзархија покушава да преобрати муслимане који говоре бугарски у хришћанство

Треба поменути обичај који су Бугари спроводили на широком подручју, обичај насилног преобраћања Помака у хришћанство. Помаци су Бугари по раси и језику који су у једном периоду турског освајања силом преобращени на ислам. Они не говоре турски и задржали су нека сећања на своју хришћанску прошлост. Али прилике су их често приморавале да постану фанатични мухамеданци. У новоосвојеним подручјима има их најмање 80.000 и углавном су концентрисани северно и источно од Неврокопа.

Бугарски Свети синод је замислио да их масовно преобрати и често је у томе могао да рачуна на подршку војних и цивилних власти, да не помињемо паравојне банде. Обично није било потребно применити отворену силу. Претње заједно са отвореном демонстрацијом силе биле су довољне да се цела села приморају да се подвргну обреду покрштавања.

Та политика је спровођена систематски и много пре избијања другог рата, Помаци у већини округа су се повиновали бугарској цркви и покорно слушали поуке свештеника и монахиња које је послао Свети синод да их упуту у догме хришћанства. Ово одс-

тупање, сасвим супротно од толеранције коју је царевина Бугарска обично показивала према муслиманима унутар својих граница, спада међу најмање оправдане бруталности овог рата. Свети синод је доказивао да се, пошто су Помаци силом преобращани у ислам, мало силе може употребити и кад је у питању обрнут процес.

Carnegie, стр. 77

Кључ Бугарска егзархија је у Родопским планинама, уз подршку парамилитарних група, покушала да преобрати муслимане који говоре бугарски у хришћанство. Док су ове акције у почетку подржавали само разни интелектуалци-националисти, касније је то постала званична државна политика.

? Зашто се овај случај догодио за време Првог балканског рата? Каква је била улога религије у процесу стварања држава на Балкану? Покушај да пронађеш релевантне документе у Историјској читанци 2.

► Сл. 36. Бугарски конвој Црвеног крста

Carnegie, сл. 23, стр. 217

III–22. Проглас о покрштавању муслимана у Црној Гори из Реферата црногорске Исљедне комисије за утврђивање злоупотреба органа власти на простору Пећи, Рожаја и Ђаковице 1913. године

Пошто су се установиле наше власти у Пећи, почеле су се неке особе јављати, изјављујући жељу да пријеђу у хришћанску православну вјеру. Обласни управитељ Јован Н. Пламенац био је опрезан из почетка и хтио је, да се са овим лицима чини сва она процедура која обично бива кад хоће неко да промијени вјеру... Но доцније се у томе попустило... У толико долазе и репресивне мјере за купљење оружја... те јача посредна а често и непосредна агитација за покрштавање. Кад би на примјер полиција стријељала неколицину у дотичном селу, сви остали сељани би изјавили да хоће да се крсте... Да би извјесна форма била одржата обласна управа наређује, да предсједници општина, намјештени по селима и обично узети из редова војске, у масама доводе муслимане – мушке и женске, одрасле и нејаке становнике повјерних им општина у Пећ, кад би ови „изјавили жељу“ да хоће да се крсте и ту би онако јавно као на збору били питани: да ли одиста желе пријећи у православље и кад би они то акламацијом изјавили, вођени су да се крсте и крштавани опет обично онако корпоративно... Покрштени су спољашње фигурирали као хришћани, али се зна, да су многи тајно и даље вршили муслиманске вјерске обреде... Када је почетком маја ове године учињена скоро тотална промјена у особљу нашег чиновништва у Пећко-ђаковичком крају и на челу свих наших јавних органа дошао онамо бригадир Радомир Вешовић, он је прокламовао слободу вјероисповијести и нагласио да на богомољство може ићи куд ко хоће: у цркве или у џамије... онда су се покрштени муслимани масовно повратили у муслиманство...

Још имамо на завршетку констатирати, да је у онамошњем становништву јако примјетан непосредни ефекат нашег рада на исљећењу. Тај ефекат се састоји у томе, што је муслиманско становништво, свуд гђе смо радили, добило убјеђење да основ свему овоме за шта су нам се жалили није на Цетињу, нити да је шта од онога што им је, по њиховом мишљењу, неупитно чињено, било иницијативе од наше врховне власти, већ да су им то спонтано чинили наши ондашњи тамошњи чиновници те да ће они одговорати за све то.

Андријашевић, Станојевић, стр. 184–190

❓ Покрштавање муслимана одвијало се од јануара до марта 1913. године на делу новоослобођених области Црне Горе. Према проценама, у Плавско-гусињској области покрштено је око 3 хиљаде, а у Пећкој области између 7 и 10 хиљада муслимана. Процент муслимана у укупном становништву у овим областима био је око 80%. Први циљ црногорске власти након заузимања ових области био је да разоружа муслиманско становништво. Због отпора муслимана да предају оружје црногорска војска и полиција су примениле насиље. Због страха од губитка живота и имовине муслимани су масовно прелазили у православље. Црногорска власт је и директно приморавала муслимане да прелазе у православље. Ово су на своју руку спроводиле локалне власти састављене доминантно од локалног православног становништва. У својим извештајима су наводили да се ради о „добровољном покрштавању“. Муслимани су послали делегацију код краља Николе и тражили заштиту. Краљ Никола, црногорска Влада и највиши државни чиновници били су згрожени због овог догађаја. Централна црногорска власт је формирала две иследне комисије за задатком да пронађу и казне кривце. Одговорни чиновници су смењени, успостављена је нова локална администрација, а муслиманима је дозвољено да се врате у своју веру.

III-23. Званична осуда насилничког поступања бугарског генералштаба

НАРЕЂЕЊЕ БР. 69 ЗАМЕНИКА ГЛАВНОКОМАНДУЈУЋЕГ ГЕНЕРАЛА САВОВА⁴⁰ О ОДБРАНИ ЖИВОТА, СВОЈИНЕ И ЧАСТИ СТАНОВНИШТВА НА ОСЛОБОЂЕНИМ ТЕРИТОРИЈАМА

Лозенград, 13. децембар 1912.

До нас у штабу стигла је информација која нас наводи на сумњу да су се неки људи и официри усудили да пљачкају и врше насиље над цивилним становништвом на освојеним територијама. Како ови нехумани поступци који су за сваку осуду с једне стране компромитују бугарски народ, а с друге, слабе поверење наших будућих поданика, посебно цивила муслимана, у циљу одбране њихове части, својине и живота, наређујем:

1. Војни команданти и војни намесници морају да предузму хитне и строге мере против оваквих поступака који су се десили у области коју је запосела њихова војска. Кривци морају одмах бити изведени пред суд, независно од њиховог чина и положаја. Сви команданти морају без милости да казне ове злочиначке поступке јер ће иначе и сами одговорати.
2. Треба предузети строге мере за успостављање реда и дисциплине у позадини. Свако ко не припада војсци или не ради за њу мора бити враћен у Бугарску. Сви који су део војске, али због своје непоузданости служе у позадини, морају бити послати на фронт.
3. Све војнике и подофицире треба упозорити да је цивилно становништво на освојеним територијама, независно од њихове националности или вере, под заштитом наших војних закона и свака неправда против њих биће кажњена према тим истим законима. Да бисмо ово постигли, молим све војне и цивилне власти да сарађују.
4. И на крају, желим да вас подсетим да

смо започели овај рат у име једне узвишене идеје, тј. да „ослободимо овај народ режима који је неподношљиво насилан и неправедан“. Бог помаже својим храбрим бугарским синовима да остваре овај племенити циљ. У овом часу ја их молим да не дозволе неким људима да у очима цивилизованог света компромитују ово велико и величанствено јуначко дело.

В. Георгиев - Ст. Трифонов

Шта је била највећа опасност за цивиле на освојеним територијама?

Да ли оваква војна наређења имају директан утицај на активност паравојних банди или регуларне војске? Ако имају, у којим случајевима?

Ако узмемо у обзир датум издавања наређења, да ли то значи да је до тада насиље било дозвољено?

III-24. Разарања узрокована ратом у селима око Скадра и агонија становништва које покушава да нађе „ваљан“ разлог за своју патњу - приказ Мери Едит Дарам

Нека села су била тако раштркана да ми је требало три дана јахања, по 10-12 сати, да их обиђем, укажем помоћ и вратим се у Скадар. Све у свему, обишла сам 1022 породице у околини Скадра којима су спаљене куће. Најтужније од свега ми је то што неке од тих несрећних жртава нису имале појма зашто им се то зло догађа. Жене са изгладнелом децом су питале: „Зашто су велики владари (велике силе) дозволили да војници дођу, да нас пљачкају и убијају? Ником нисмо учинили ништа нажао. А они су узели наше козе, наше овце, све. А кад је мој муж покушао да спасе овце, они су га устрелили. Наша кућа је спаљена. Умиремо од глади на овом путу.“

М. Edith Durham, стр. 296

⁴⁰ Генерал Михаил Савов (1857-1928) – позната бугарска војна фигура. Неколико пута је био министар рата и има велике заслуге за стварање бугарске армије. За време Првог балканског рата био је постављен за заменика главнокомандујућег (цар Фердинанд лично био је главни командант); један је од иницијатора и подстрекача Другог балканског рата.

Мери Едит Дарам је била сарадник на Краљевском антрополошком институту као и члан Краљевског института за међународне послове и аутор неколико књига. У 37. години отишла је бродом на Цетиње, главни град Црне Горе. За време овог путовања открила је свој позив. Током следећих 20 година често је путовала на јужни Балкан радећи у разним потпорним организацијама, сликајући аквареле из сеоског живота и сакупљајући народне умотворине. Написала је седам књига о балканским догађајима. „Борба за Скадар“ је сведочење о догађајима којима је ауторка била очевидац пре, за време и после Првог балканског рата.

► Сл. 37. Гладна сиротиња која је запосела башту италијанског конзулата, Скадар (средина јануара 1913)

Berri, стр. 149

► Сл. 38. Бугари деле хлеб гладним становницима Једрена, април 1913.

L'illustration, јануар – децембар 1913, стр. 347

IIIг. Иза линије фронта

III-25. Опис Београда једног хрватског дописника

Долазак у Београд

Успели смо се чувеном београдском калдрмом, патосаном округлим каменом јоште за турских времена. Хођајући по њој као да ходаш по обрнутим тањурима.

Дошавши до једне ступе опазимо војника што му је по голе ноге вирило из чизме. Да га знатижељници не заустављају, викао је цијелим путем: „Јуче ја чизме намазао, па

ми их парцови изједоше!“ И пожурио се да их измијени другима.

Идући широким раскопаним улицама са ониским кућама, сретамо на сваком кораку војнике обучене у сиво или модро одијело са сивим кабаницама и опанцима. Ми који смо вични гледати војнике са улаштеним ципелама или омашним цокулама, чудимо се кад у бечким илустрованим листовима

видимо српску пјешадију у опанцима⁴¹. Но, промотривши позорније, види се да је готово велика предност у опанцима пред постолама. Опанак је (сам сам га већ носио) у том спретнији од постоле, јер вода и блато не улази у њ са стране, гдје се састаје ђон са кошом, а осим тога лаган је. [...] Да навуку војнику рођеном у опанцима, наше тешке постоле или чизме, тај би у њима кретао као ми да нам на ноге навуку шкриње. [...] Цијелим путем сретамо војнике и оне који имаду да се обуку. Ти, у чакширима из домаћег сукна смеђе боје, за које би Загрпчани рекли да су турске, иду лаганим одмјереним кораком, а за њима жене у зубунцима и подигнутим сукњама, да их блато одвише не попрска. [...]

Војници разне врсти непрестано придолазе, сврставају се у редове и равнодушно ступају мјесећи марно блато београдских улица. Гостионице, ниске и мрачне, пуне су сељака, док жене стоје на улици чекајући док мушкарци изађу. [...]

Овдје су се већ тако привикли ратним припремама, да су Београђанима сада све припреме и журбе обична ствар, мада се по каванама, на улици и уз трпезе говори само о рату. Свеопће мнијење јест, не да ће бити рата, већ да мора доћи до рата. Само да Француска не помрси рачуне, забринуту проповједа дјечак од четрнаест година своје другу на углу чаршије. [...]

Највеће ратничко расположење ухватило је шире и најшире слојеве.

Нека слушкиња наваљивала је у „Народној одбрани“ да ју упишу у коло сестара и то да је одашаљу на границу, протестујући против тога да тамо одлазе само госпоје које ће, каже, касније само побрати ордене. [...] Ванредно је тужан и значајан случај са мајором Кесерићем који се убио ради тога што га ради старости не примише у војску. [...]

⁴¹ Обућа балканских сељака.

⁴² Гудачки инструмент са једном жицом.

Београд, 9. октобар 1912.

Јучер послје подне сретох у једној улици српску коњицу што се је попут мора разлила улицом, запосјевши ју од једног краја до другог.

Јашући на витим коњима са развијеним прсима, каквих налазимо на добрим сликама, што приказују некадашње турске ратове, држе се војници мирно, и та чињеница што полазе у бој чини слику тајанственом и свечаном. Глазба на коњима, састојећи се од трубаља разне величине, пролазећи крај војног министарства, засвира. Осјећао сам како ми та бојна свирка нагло тјера крв к срцу и натраг, силно ме узбуђујући. У тим звуковима било је и плача, и радости, и горчине. Чула се рика топова, бојни поклици и ситан глас гусала⁴² што на ратишту бодре војнике. [...]

Пошао сам према колодвору. Чувају га војници. Сав простор пред лијепом и модерном станицом пун је сељака и сељакиња што су пратили синове на војну. На очима сељакиња нијесам видио суза. Тек једна жена, одјевена на грађанску, стисла уз некакав куп дрва, тупо је гледала на влакове, што су се непрестано фућкајући размјештали. Велике и црне њене очи зажариле се од врућине и задржаних суза.

Hrvatski pokret, 9 - 31 октобар, 1912.

 Лист „Хрватски покрет“ послао је у Србију дописника Славка Вороса крајем 1912. године. У својим извештајима (објављиваним од 9. до 31. октобра 1912) под називом „Пут ка балканском ратишту“, описао је Београд пред почетак Првог балканског рата. Изгледа да није успео да оде на ратиште. „Хрватски покрет“ је објавио десетак врло атрактивних извештаја из ратног Београда.

❓ Опиши атмосферу у Београду пре почетка рата. Зашто је народ прижељкивао рат?

Разговарај о случају мајора Кесерића. Шта аутор мисли о војној и „херојској“ атмосфери по целом Београду? Да ли он одобрава рат? Да ли је свестан ужаса рата? Објасни. Опиши понашање жена. Зашто је аутор импресиониран тим понашањем?

III-26. Опис Цариграда једног француског новинара

А. Новембар 1912.

Мислили смо да ћемо затећи празан Цариград, али није било никакве промене. Можда мало мање аутомобила и трамваја, само мало. Ових дана сваког заустављају. Морали смо да кажемо лозинку, да докажемо да коњи нису под реквизицијом. Ако не бисмо имали документа, одмах би нам испрегли коње и одвели их, а кочијаш и путници би морали сами да вуку кола, на велико весеље и одобравање гомиле. Резултат: више није било нигде коња. Ја сам ипак, уз помоћ једног ветеринара, успео да пронађем пар коња који су били сакривени. Ништа не измишљајам. Њихов власник их је сакрио у подрум из страха од реквизиције.

На улицама Пере, маса света, космополитског као увек, који као да је потпуно равнодушан према рату, бар на изглед: исти биоскопи, исти концерти, исте позоришне трупе као прошле године, или бар толико сличне да изгледају исто, репертоари свакави само не ратни. Видим то по постерима: „Јадници“, „Магда“, „Дете љубави“, итд. У мноштву људи има Грка, упркос рату, Италијана упркос прогону, Црногораца упркос њиховим недавним победама. Истина је, ови последњи су чауши и слуге. Међутим, носе

националне војничке униформе. Сви они се мешају с Турцима и искрено желе њихово истребљење, иако делују сасвим равнодушно. Ако прође неки батаљон, нико од ових људи не може да сакрије свој презриви осмех. „Зоа! Зоа! (они су животиње)“, рекао је јуче један Грк који је стајао поред мог турског пријатеља ког је тако ставио у врло тежак положај. Турчин га је продрмао и упитао: „Хоћеш ли да им преведем твоје речи?“ Грк је побегао без речи. Сасвим је јасно да једна половина царства мрзи другу половину из дна душе. Тешко је владати космополитским градом. Тешко је побудити заједничку страст за истим идеалима. Више нисам сигуран ни да сви Турци имају један исти идеал како би се супротставили непријатељству које су акумулирали против себе у својој земљи.

Georges Remond „Impressions de Constantinople“,
L'illustration 3636, 2. новембар 1912, стр. 320

Б. Март 1913.

Карневал и логорске ватре

Какав чудан град! Колико контраста! Карневал је у јеку. Недељно има по пет балова. Маскирани људи ужурбано пролазе великом улицом Пере заједно са болесницима и рањеницима са борбених линија Чаталџе и Галипоља. Људи смрзнутих стопала, усахлих руку, а нико не обраћа пажњу. [...] Само су лица патриота узнемирена несигурношћу тренутка, пуна туге и страха да ће нови мировни преговори, како се прича, значити губитак Једрена. Осим погледа у очима једног рањеника кога коњ носи кроз равнодушну гомилу и кога његов друг води у болницу, скоро ништа друго не одаје осећање пораза, крај трагедије, крај људи који хрле у град. Укратко, нико ништа не види.

Georges Remond, „A Constantinople“
L'illustration, 3655, 15. март 1913, стр. 237

► Сл. 39. Дељење помоћи породицама војника мобилисаних у румунско-бугарском рату 1913.

Gazeta Ilustrata II, бр. 31, 13. јул 1913, стр. 9

III-27. Ситуација у Скадру за време опсаде, према опису једног италијанског новинара

13. новембар 1912.

Јутрос је хлеб опет поскупео. Килограм стаје три албанска пијастра, што је око 60 центи. Они који не могу да га купе, раде неке послове за шта добијају бонове за које им у пекарама дају хлеб. Разлог за повећање цене хлеба није недостатак брашна. У магацинима има неколико хиљада џакова брашна. Кажу седам, осам хиљада џакова. Недостају дрво и угаљ за печење хлеба. По селима су покупили све дрво и угаљ и више га нема. [...]

21. новембар 1912.

Данас је једини дан Бајрама. Треба да буде четири дана, али су га због околности скратили на један. Намесник је наредио да се затворе све радње, чак и хришћанске. Топ је испалио пет пута по 21 плотун. Валија (намесник) је приредио пријеме за угледнике и ујутро је кратко свирала војна музика испред Конака (градске већнице). Затварање радњи није имало никаквог учинка. Свечаност је била невесела, барут улудо потрошен. Ни тај једини дан муслиманско становништво није успело да прослави свој Бајрам свечано, како њихова вера и традиција налажу. Свега је недостајало, као и свих других дана опсаде.

То што сте успели да купите векну хлеба није значило да ће он сигурно остати ваш. Они који су били изгурани из реда или се само тако претварали, тражили су хлеба од оних који су га добили. У свађама око хлеба, побеђивали су они јачи. У оваквим окршајима некад су интервенисале ретке жандармеријске патроле. Али оне су могле само да прекину тучу али не и да реше ту тешку ситуацију. [...]

Из пекаре недалеко од новог Конака, једна жена која се храбро борила, изашла је са

хлебом у рукама. Одједном се појавио младић, отео јој драгоцену добитак и побегао. Али пре него што је почео да бежи, бацио је новац на земљу. Несрећница је остала скамењена празних шака и немо гледала како отимач одмиче. Кад су људи око ње почели да се смеју, бризнула је у плач. Вечерас неће ништа однети кући. Клекла је да покупи бачени новац из блата. Али сад јој тај новац ништа не вреди.

Berri, стр. 9, 35, 38, 39

Кључ Ђино Бери био је млади италијански новинар и ратни дописник који је ушао у град Скадар пре почетка његове последње опсаде и остао у њему шест месеци колико је опсада трајала. У његовој књизи догађаји су хронолошки представљени према дневнику који је Бери водио за време рата.

► Сл. 40. На Цетињу – жене, деца и рањени војници

L'illustration CXL (1. јул - 31. децембар 1912) стр. 293

III-28. Српска жена*Српска жена*

Надмашила све досадашње најславније жене свих народа на свету.

Оца свога, супруга свога, брата свога, сина свога испраћала је на бојно поље цвећем и одушевљењем. Свима је говорила да је отаџбина преча од живота. Љубав своју материнску она је потчинила великој љубави према отаџбини. Она је схватила да само срећна Српкиња може да буде срећна мајка. Убеђена је да је отаџбина преча од свега. Обрађивала је њиве и сређивала летину. Копала је, орала је, сејала је, жела је, врла је, извршивала је све тежачке радове да би нејач исхранила, да би ратницима понуда послала и да би имала славског колача и могла дати држави пореза. Све је то чинила најистрајније.

Плела је чарапе и шила рубље па их слала ратницима на далеке стране најсвесрдније.

Неговала је рањенике и своје и противничких војсака, најбрижљивије.

Чувала је женски образ свој најчедније.

Оне који су могли с пушком поћи а нису, називала је шкартом и презирала их најревносније.

Слава ти, српска жено! Славна си! Надмашила си све досадашње најславније жене свих народа на свету.

Србине, твоја је жена снага твоја. Она је и стуб породице и стуб државе твоје.

Кћери моје миле и златне, земаљски закони много су неправедни према вама.

У овим ратовима, у овим великим и историјским данима ви сте својим беспрекорним држањем доказале да наши законодавци и државници вашу велику душу познавали нису.

Мужеви и држава треба сад да покажу и докажу да су вас достојни. У томе лежи велики њихов интерес, и морални и материјални. Чика Мирослав.

Балкански рат у слици и речи 27, 11. (25) август 1913.

? Каква је сврха писања оваквог текста? Упореди одлике женске хероине са мушким херојем (у тексту II-2).

III-29. Једна Гркиња из више класе нуди своју помоћ као болничарка и говори о својим искуствима

Првог дана сам се много трудила да се привикнем на околину. Слика беде била је врло упечатљива. Пацијенти који су пристизали били су из нижих слојева, прљави и дроњави и толико су се осећали да ми је припала мука. [...]

После две или три станице, стигли смо у Ларису. Нисмо имали где да одседнемо. Једна мала соба на станици била је на брзину припремљена за принцезу. Ми остали морали смо да спавамо у вагонима. Одлучила сам да узмем такси и да обиђем неке болнице. Ситуација је била ужасна. Све болнице су биле импровизоване, без довољно кревета и болничарки. Чули су се само јауци, уздаси и плач. Нико се није одазивао на вапаје беспомоћних болесника. Један једини болничар је поспано ишао околу газећи људе по поду. Неки од њих су били тешко рањени. Целу ноћ смо помагали колико смо могли, а ујутро смо се вратили на станицу.

Trichas, стр. 32, 35

🔑 Одломци из дневника Аспазије Мавромихали-Рали, ћерке једног грчког премијера и жене другог грчког премијера, писаног 1912. године. Убрзо после мобилизације понудила се да као болничарка помаже рањеницима са фронта. После кратке обуке била је у пратњи принцезе Јелене на првом путовању болничког воза и забележила своје доживљаје.

► Сл. 41. Српкиње вежбају гађање из пушке, 1912.

Vojska na Balkanu, Љубљана, 1914.

► Сл. 42. Болничарке с пацијентима, 1913.

Историјски архив музеја Бенаки у Атени,
Fotopoulos, стр. 266

❓ Какву улогу је жена могла да преузме у време рата? Како се ова жена из више класе осећала кад се суочила са реалностима рата? Упореди са текстом III-25, посебно са параграфом „У Народној одбрани....касније медаље.“

► Сл. 43. Туркиње нуде своју помоћ као болничарке у Цариграду

L'illustration CXL (1. јул - 31. децембар 1912) стр. 372

🔑 Потпис испод слике: Турске госпође из Црвеног полумесеца у болници Гулане. Ова фотографија сведочи да су госпође из турског високог друштва, удате или верене, забринуте мајке, одлучиле да, упркос муслиманској традицији, помажу у болницама.

III-30. Инцидент између бугарских грађана и румунских војника у бугарској крчми, по причи једног румунског официра

У Оранији, на зиду једне крчме нашао сам мапу Бугарске која ме је заинтересовала. Хтео сам да је купим. Могла је коштати највише један лев, али ја сам понудио два. Газда није хтео да ми је прода. Понудио сам пет лева. Није хтео. Покушао сам да је украдем. Приметили су па су четири Буга-

рина стала испред мапе, спремни да ме ударе ако је само пипнем. Крчма је била пуна наоружаних румунских војника, а ови су били ненаоружани. Али хтели су да се тукну! Њихова дрскост је била скоро херојска, али то је ипак била само дрскост!

Gane, стр. 90

? Зашто мислиш да је мапа на зиду крчме била Бугарима толико важна? Шта мислиш да је било на мапи? Какав је став писца овог текста? Како би ти реаговао/реаговала да си био/била на његовом месту?

III-31. Турци и Јевреји у Београду за време Првог балканског рата

Пред турском џамијом

Како је данас лијеп јесенски дан изашао је свијет на шетњу и то на зидове Кали Мегдана и на Топчидер. На Кале Мегдану све врви свијетом, но све је то готово сама жена, тако да ти је некако незгодно заћи међу женскадију, што је недавно испратила своје мужеве и синове на бојиште.

Нађем се некако у једној калдрмисаној улици пред мухамеданском џамијом. Овећа једноставна стара, та џамија што наликује великом камину или крушној пећи, стоји мирно усред града чији се народ дигао да војује против угњетавача своје браће, што ће ју Турчин клати у име пророка, чији полумјесећ бљешти на шиљку минарета џамије.

Приповједају како се свакога петка увече, кад би се стари мујезин појавио на балкону минарета да сазива Алаха, сакупља пред џамијом мноштво дјеце набацујући се камењем на турско светиште.

Откада је дошло до врхунца напетости између Турске и Србије, не појављује се више стари мујезин на минарету и не чује се више име Алахово над ниским кућама Београда.

Зар се је велики пророк посрамио срамотних дјела своје дјеце у Старој Србији и Македонији?

Дуго стојим пред овим остатком силе што је толике вјекове давила нас и нашу браћу и некако ми је непријатно кад помислим на старог мујезина који се сакрио у те зидине као пиле пред олујом.

Мојсијевци

Недалеко турске џамије опазим израелитску синагогу. Сјетио сам се како су ових дана београдски мојсијевци сабрали овеће суме за потпору обитељи чији су бранитељи отишли на војну. Исто се догађа и у покрајини. Би ли се и у нас нашло Израелића на који би се у овако одсудним часовима овако понијели? Ја мислим да би...

Hrvatski pokret, 9-13. октобар 1912.

? Каково је било држање две мањине у Београду? Покушај да објасниш зашто су се тако понашале.

III-32. Деца се играју рата у Београду

У Београду, 16. октобра

Београдски деранчићи већ су заиграли игре представљајући српско-турски рат. До сада су они чули само опћенити разговор о српско-турском рату, па не знаду како да си га представе. Но о четницима⁴³ што их овдје називају комитама⁴⁴ толико се приповједа да су дјеца добила о њима већ сасвим реалну слику. Па њихов пустолован живот пун јунаштва у борби с Турцима, највише распаљује машту чаршије живо дјелујући на дјецу.

Највише се ти мали ратници сакупљају на зеленом тргу између улице кнеза Михаила и улице коју реси крчма „Код златног буренцета“, тог некадашњег и данашњег стецшта београдских боема и артиста.

⁴³ Герилац, а касније, нарочито у Другом светском рату, милитантни српски националиста.

⁴⁴ Герилац.

Тај трг по свој прилици имао је бити Косовско поље јер је сав врвио дјечурлијом која су викала: „Живео Иса Бољетинац! Удри Турчина!“ „Турака“ је наравно било много мање. Они се сакрише иза угла „Златног

буренцета“, не можда ради тога што су се бојали „Срба“, већ зато што су они морали бити Турци.

Hrvatski pokret, 9-13. октобар 1912.

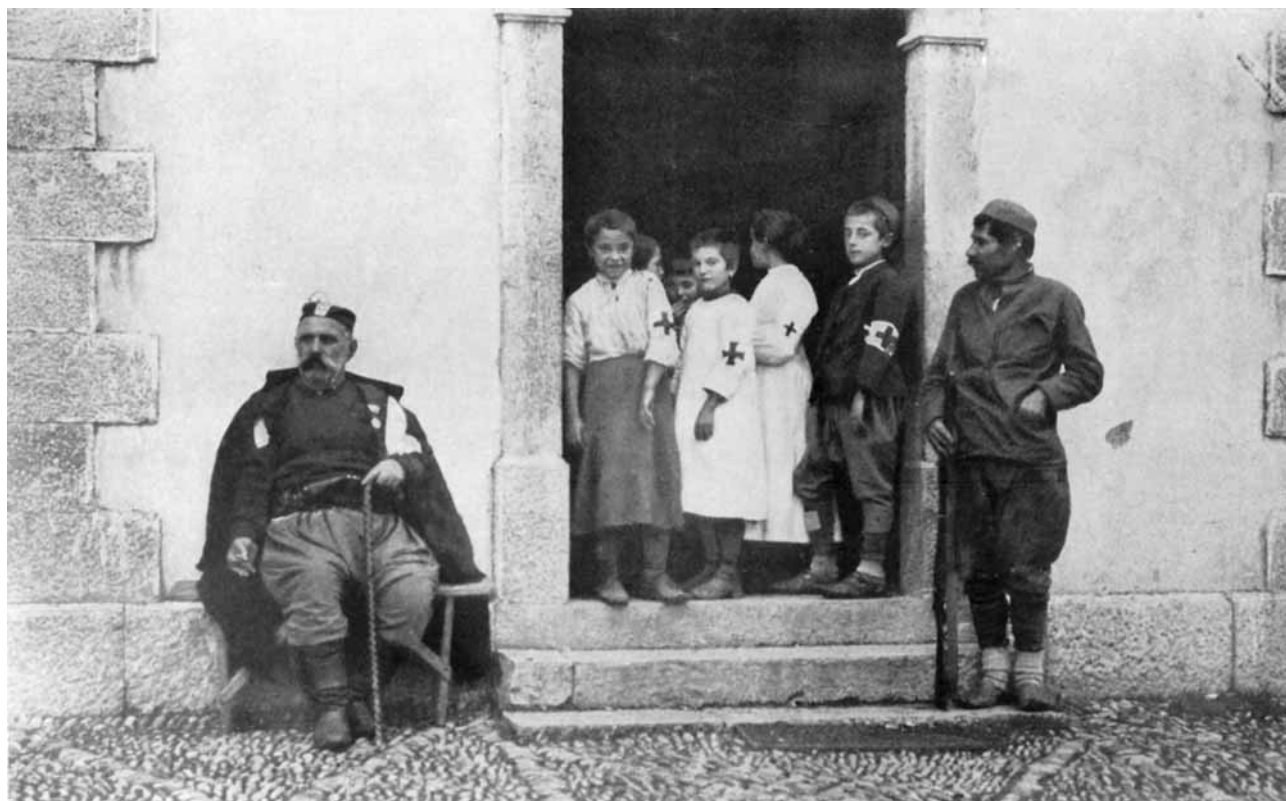
► **Сл. 44. Деца се играју рата у Врању, Србија**

L'illustration CXL (1. јул - 31. децембар 1912), стр. 346

❓ Како је рат утицао на дечје игре?
Зашто је у тексту III-32 само мало деце играло „Турке“? Сети се сличних игара из свог детињства.
Да ли деца данас играју ратне игре?
Ко су „непријатељи“?

► Сл. 45. Деца као болничари и болничарке у Подгорици

L'illustration CXL, (1. јул - 31. децембар 1912), стр. 346

► Сл. 46. Српски женски комитет Црвеног крста у Њујорку, организован ради сакупљања помоћи за рањенике

Балкански рат у слици и речи 35, 20. октобар (13. новембар) 1913.

III-33. Акције за прикупљање новца за „Јужнословенску браћу“ у Хрватској

ЗАГРЕБ ЗА ЦРВЕНИ КРСТ
БАЛКАНСКИХ НАРОДА

У данашњој сједници градског заступства у 4 сата послје подне бит ће стављен у име већине предлог да град Загреб, пријестолница Краљевине Хрватске, вотира из својих средстава за Црвени крст балканских народа своту од 20.000 К (двадесет тисућа круна).

Тај ће предлог наравски бити прихваћен. То је досада највећа свота која је за ту сврху од којег градског заступства вотирана. Да су боље господарске прилике, Загреб би дао и више.

*Коло*⁴⁵. На пјевачком покусу нашег хрватског пјевачког друштва „Коло“ у четвртак објавио је потпредсједник г. Прилепић сакупљеним члановима да ће наскоро бити дозвољено сабирање прилога за Црвени крст балканских народа, па да онда мора и „Коло“ своје допринијети.

Та је вјест наишла на неописиво одушевљење. Све удари у буран пљесак и клицање.

Онда је закључено да се за четвртак, 7. студеног приреди концерт којег ће чисти приход бити намјењен Црвеном крсту.

Hrvatski pokret, 4. новембар 1912.

Изражавајући подршку јужнословенским земљама и народима, народи Хрватске и Словеније предузели су бројне акције за прикупљање новца. Вести о овим акцијама редовно су објављиване на насловним страницама новина. Изгледа да није било места на словенским територијама Аустроугарске где није прикупљана помоћ за „Јужнословенску браћу“.

❓ Који је био разлог за добротворну акцију у Загребу?

Зашто су писци тих вести били тако сигурни да ће градски оци подржати донацију? Да ли је учествовање у таквим акцијама било питање друштвеног престижа?

► Сл. 47. Кипарски добровољац у балканским ратовима

Katia Hadjidemetriou, стр. 331

III-34. Добровољци и новчана помоћ са Кипра⁴⁶

Те ноћи је стигао телеграм од Ројтерса о потпуном поразу Бугара. Та вест је на све суседе деловала као удар грома. Прве групе су кличући почеле да излазе из кафана Јамуде и да иду према граду. Удружења као и многе приватне куће истакли су заставе. Испред „Једнакости“ вијориле су се

⁴⁵ Коло – народна игра. Било је врло популарно у време националног буђења.

⁴⁶ Кипар је послао око 1.500 добровољаца у балканске ратове. П. Папаполивију је забележио 776 имена.

заставе Србије и Црне Горе заједно са грчком. Одједном су ниоткуда почеле велике заједничке демонстрације. Филхармонијски оркестар, чијих се седам студената борило на фронту, предвођен маестром г. Калигеријем, стао је на чело народних маса свирајући ратне песме. Оркестар је скренуо у улицу Ђорђа I и, заустављајући се испред удружења, одсвирао химну. Претходница колоне демонстраната била је код „Атенеона“ а колона се протезала све до улице Константиноса Папајологоса. Живео Константин XII!⁴⁷ Живели *Voulga - roktonoi!*⁴⁸ Живео *enosis!*

Две хиљаде људи певало је химну уз музику. Кроз демонстранте се завијорила велика застава која је била поздрављена с огромним одушевљењем. Људи су бацали увис шешире и многи су љубили свети симбол отаџбине. Демонстранти, праћени ватрометом, ишли су улицама Ђорђа I, Василеоса Евагороса, Светог Андреје и улицом Критис и назад према удружењима. У поноћ су демонстрације биле завршене. Али многе групе су наставиле да демонстрирају и после поноћи, идући улицама и певајући националне песме. [...] Сутрадан је одржана врло посећена свечаност у Светој Напи где је китионски епископ одржао говор којим је изазвао нове емоције и ново узбуђење. У недељу је град почео опет да прикупља

III-35. Бугарске млекације у Цариграду

И тако смо стално у неком ратном стању са Бугарима. Цео свет је свестан зверстава које нам је тај сурови народ починио. Има ли једног села које нису спалили, једне џамије коју нису срушили? Има ли жена и деце које нису побили, затвореника које нису погубили? Иако ствари тако стоје, још

новац како би увећао фондове за државне потребе. Стотине младих из града и околине било је спремно за покрет. Лимасол, који у дубоко у сећању чува своју славну традицију, послаће своју племениту децу што пре. Овај град је поносан јер, кад год је то потребно, он величанственим акцијама показује да зна како треба да служи великим идејама свог народа.

Alitheia (Истина), 5. јул 1913,
у Papapolyviou, стр. 73

На Берлинском конгресу (1878) управа над Кипром дата је Британији. Острво је остало под турским суверенитетом до 1914. После уласка Османског царства у Први светски рат на страни Централних сила, у складу са миром у Лозани (1923), Турска је признала припајање Кипра Британији. 1925. Кипар је проглашен колонијом Круне. Идеја „еносис“ (уједињења) са Грчком појавила се на Кипру упоредо са грчким иредентизмом и „идејом велике Грчке“. Под британском владавином јавио се снажан покрет за уједињење.

Упореди текстове III-33 и III-34. Да ли налазиш неке сличности? Каква солидарност се види? Каква су била очекивања Хрвата односно Кипрана?

има бугарских млекација који раде у Цариграду и који се усуђују да носе калпак⁴⁹, а нису претрпели ни најмању непријатност од Турака. Већ то је довољан доказ о величини и племенитости турског народа целом западном свету.

У циљу да прикрију своја зверства, Бугари су једном рекли за европску штампу како смо и ми злостављали њих.

⁴⁷ Грчког краља Константина I звали су Константин XII пошто је наследио Константина XI Палеолога, последњег византијског цара.

⁴⁸ „Бугароубице“. Ово је алузија на византијског цара Василија II (976-1025) „кољача Бугара“, како је касније био познат.

⁴⁹ Крзнена капа налик на фес.

Али јасно је да су све то лажи. Нигде у Европи, која се сматра цивилизованом, не би грађани једне од две зараћене земље могли да живе у оној другој земљи. За време немачко-француског рата⁵⁰ није било ниједног Немца на француском тлу, као што није било ни Француза у Немачкој. А да је неког и било, народ би га растргао. Кад посматрате ситуацију у Европи и овде, схватите да је османско млеко здравије од поквареног млека бугарских млекација. Зато се ми поносимо својим осећањем за правду. А волели бисмо да видимо чиме се то злочинци поносе!

„Sütçülerimiz“ (Наш млекација)

Рубрика: Hasb-i Hal (Пријатељско ћаскање), *Карађоз* 548
23. август 1913, у Heinyelmann, стр. 246-247

К *Карађоз* је излазио од 10. августа 1908. све до 1951. године, двапут недељно. Име *Карађоз* добио је по комичном, прилично сировом, лику из традиционалног османског позоришта сенки. Часопис је током своје дуге историје двапут мењао издавача. Али Фуад, оснивач, издавао га је све до своје смрти 1919. Његова наследница, Али Фуадова сестра Фатма, продала је часопис 1935. године Републиканској народној партији (Cumhuriyet Halk Partisi).

► Сл. 48. Реклама за млеко у Грчкој

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913.

К Превод: За време недавног Балканског рата храбри грчки војници су пили много млека „ВЛАХАС“ које им је давало снагу и здравље.

? Како ова реклама користи догађаје из Балканског рата? Да ли знаш неку данашњу рекламу са војницима? Ко би данас био главни јунак у сличној реклами? Како то објашњаваш?

? Општа питања за поглавље IIIг

1. Упореди текстове и слике који се односе на улогу жена за време рата. Идентификуј стереотипе и реалне ситуације. Истражи у Историјској читанци 4 и упореди текстове одавде са улогом жена у Другом светском рату. Видиш ли разлике или сличности са балканским ратовима?
2. Покушај да пронађеш све слике у овој читанци на којима су деца. Опиши различите аспекте утицаја рата на живот деце.
3. Класификуј текстове који се односе на (а) пре рата, (б) за време рата, (в) после рата. Можеш ли да опишеш слику рата у сва три случаја?
4. Нађи документе који се односе на ратна искуства за време Првог светског рата (у западној Европи) и покушај да откријеш сличности.

⁵⁰ Мисли се на немачко-француски рат 1870-1871.

ЧЕТВРТО ПОГЛАВЉЕ

Ратишта и посматрачи

Почетак балканских ратова изазвао је бројне реакције и помешана осећања међу становништвом овог полуострва. Обе зараћене стране имале су и јаке подржаваоце и противнике. Званично прокламована неутралност Антанте и Централних сила у оружаном сукобу ишла је заједно са одушевљењем и подршком „браћи по вери и оружју“.

Балкански ратови су иницирали нове политичке и дипломатске разговоре о будућности региона. Поново су се појавили планови за стварање нових држава у европским покрајинама Османског царства. Док су политички кругови покушавали да искористе нову ситуацију за сопствене циљеве, обични људи су били потресени ратним несрећама и нејасном перспективом мира у којима ће победници наметнути своје услове, не поштујући потребе других. Солидарност међу народима различитих вероисповести, посебно међу словенским народима, владајући кругови суседних незараћених земаља схватили су као озбиљну претњу себи и много година после завршетка ратова.

Документи у овом поглављу покушавају да реконструишу расположење балканских народа пред балканске ратове под различитим политичким режимима. Оно варира од потпуног мешања и формирања добровољачких одреда до релативне равнодушности и одобравања. Паралелно са овим природним реакцијама постојали су међусобно супротстављени дугорочни политички планови.

IVa. Балканске покрајине Османског царства

У балканским покрајинама Османског царства, балкански ратови су дочекани са различитим надама. Неки народи су се прикључили османској војсци у нади да ће уништити њене непријатеље и сачувати њен интегритет, док су се други борили за стварање сопствених националних држава.

АЛБАНИЈА. Како је одмах после избијања балканских ратова Албанија добила ограничену аутономију, став према зараћеним странама није био издиференциран. Главни циљ је био обезбеђивање и, ако је могуће, проширивање аутономије у областима које су се сматрале делом албанских земаља. То се могло постићи делајући на страни победника и уз подршку великих сила. Османски порази у Првом балканском рату приморали су Албанце да одустану од своје традиционалне аутономистичке стратегије и да се боре за потпуну независност. Међутим, због супротстављених интереса великих сила, опстанак нове Албаније је следећих неколико година био неизвештан јер је она била мета дипломатских интрига и оружаных напада.

IV-1. Одлуке о ставу Албаније у случају Балканског рата – Скопље, 14. октобар 1912.

Огранак комитета „Спас“ у Скопљу и „Црно друштво“ одржали су хитан саста-

нак са темом:

Турска ће започети рат. Како ћемо спасити Албанију?

Одлучено је:

1. Послати проглас великим силама.
2. Формирати делегацију за раскид спора-

зума скадарских брђана са Црном Гором.
3. Ова делегација ће бити овлашћена да иде у албанске области у циљу спасавања земље од комадања.

Проглас који је 16. октобра 1912. потписао „Црно друштво“ гласио је: „Црно друштво“, као представник албанског народа, има част да вас обавести да се албански народ не бори да учврсти турску доминацију на Балкану, већ да заузме целу албанску територију. И зато, какав год исход рата био, Албанци неће никад прихватити четири управе над четири вилајета, већ само једну заједничку владу.

Akte te Rilindjes Kombetare Shqiptare, стр. 255, 256

„Црно друштво за спас“ (1911-1912) било је албанско револуционарно и националистичко друштво активно у неколико градова као што су Валона, Ђирокастра, Корча, Битољ, Скопље итд. Његов примарни циљ био је уједињење вилејета Скадар, Косово, Битољ и Јањина у једну аутономну политичку јединицу са албанском владом и засебним парламентом. То је било друштво радикалних ставова које је оружане устанке сматрало средством за остваривање својих циљева. Одиграло је значајну улогу у организовању и координисању устанака 1911-1912. против османске владавине у Албанији. Одржавало је и блиске везе са албанским патриотским друштвима у иностранству.

IV-2. Херберт Адамс Гибонс, студент историје који је у време балканских ратова путовао Балканом и радио за Црвени крст, пише о албанској одбрани Скадра.

Скадар је био опседнут али Црногорци, који су на бојном пољу једва могли да скупе 30.000 људи, остали су ту целу зиму. Велика тврђава Талабош на високом брду над градом Скадром и доњим делом језера, била је недоступна за њихову војску и артиљерију. А у самом граду Скадру Ал-

банци су се борили за живот свог народа, а не за Турке, и давали величанствен и дуго-трајан отпор.

Gibbons, стр. 274, 275

❓ Зашто су Албанци у почетку рата подржавали Османско царство? Да ли су се они борили за султана у Цариграду или за своју националну ствар? Шта је било добро а шта лоше у таквој политици?

► **Сл. 49. Пре напуштања Скадра: црногорска мајка са сином на гробу свог мужа и његовог оца, мај 1913.**

L'illustration, јануар – децембар 1913, стр. 449

❓ Пажљиво погледај слику. Мислиш ли да је слика спонтана или су позирали?

IV-3. Телеграм председника албанске привремене владе министрима иностраних послова Црне Горе, Србије, Бугарске и Грчке, 29. новембра 1912.

Желим да обавестим ваше екселенције о изузетном догађају у народном животу Албанаца.

Представници свих албанских области, различитих вероисповести, који су се састали јуче у народној скупштини у граду Валони, објавили су независност Албаније и

изабрали привремену владу. Албанци су срећни што се придружују породици слободних народа источне Европе са јединим циљем да живе у миру са свим суседима. Надамо се да ће ову промену у животу нашег народа као и нашу привремену владу признати владе ваших екселенција, да ће свако непријатељско дејствовање ваше војске у нашој земљи престати и да ће све албанске територије које су сад запоседнуте од стране савезничких војски, опет бити слободне.

Queveria e Perkoheshme e Vlores, стр. 42-43

► Сл. 50. Албански устаници из Мирдите спремни да крену у рат против турске војске, 1912. (пре Балканског рата)

Gjurmë të Historisë Kombëtare në Fototekën e Shkodrës, стр. 127

IV-4. Званична порука аустроугарског конзула послата министарству спољних послова Аустроугарског царства, 30 новембра 1912.

За време данашњег разговора са Исмаил Кемал-бегом⁵¹ у нашем конзулату, ком је присуствовао и наш италијански колега, он нас је уверавао да је задовољан досадашњим административним мерама. Његова управа у неокупираним деловима земље призната је. Штавише, турски војници и генерали на овим територијама потпуно су неутрални. [...]

Војници турске Западне армије су у великом броју лоцирани у Лушњу под командом Махмуд-паше, у Келкири под командом Сеид-паше, у Берату под командом Кавид-

⁵¹ Исмаил Кемал-бег (1844-1919) је рођен у Валони у богатој феудалној породици. Основну школу је завршио у свом родном граду Валони, а затим је похађао вишу школу „Зосимеа“ у Јањини. 1859. године се са породицом преселио у Цариград где је започео истакнуту каријеру у османској служби захваљујући којој је значајно доприносио стицању албанске независности. Активно је суделовао у Младотурском покрету, али се успротивио њиховој политици кад су успоставили ауторитарну власт. Упркос противљењу Младотурака његовој кандидатури, децембра 1908, Исмаил Кемал је изабран за члана османске скупштине за санџак (покрајину) Берат. После избијања Првог балканског рата, са групом албанских патриота, организовао је неколико састанака са Албанцима из дијаспоре о албанском питању. Јавно је износио своје ставове о будућности Албаније у неколико чланака и интервјуа страним новинама. 19. новембра се вратио у Албанију и после састанка представника свих области настањених Албанцима, 28. новембра 1912, прогласио је независност Албаније од турске власти и постао први албански премијер. 1914. године његова влада је поднела оставку и европске силе су за албанског краља поставиле једног европског принца. Исмаил Кемал је умро 1919. у Италији, а сахрањен у свом родном граду Валони.

паше, у Лесковику под командом Али Риза-паше. Ове војске су потпуно деморалисане, уморне и неопремљене.

Ismail Qemal and Documents, стр 246

Каква је била ситуација у албанским земљама крајем рата?

Зашто је привремена влада желела добре односе са балканским савезницима?

Да ли је било међусобних разилажења у захтевима Албанаца, Срба, Бугара и Грка?

IV-5. Опасности од албанског разграничења по светски мир – француско виђење

Уплетеност Европе у албанско питање

Како разграничење Албаније може бити претња европском миру? Разлог за ову опасност је једноставан.

Аустроугарска, која није учествовала у рату, заправо нема право да интервенише

у подели европске Турске између савезника, који се позивају на право освајача и својих огромних жртава, како људских тако и финансијских. Међутим, пројекат Албаније који је представила влада у Бечу, само има за циљ да Црногорце, Србе и Грке лиши главних резултата њихових победа.

Одобравајући принцип аутономије Албаније, велике силе су већ уступиле много Аустроугарској, али је јасно да територија ове Албаније мора бити ограничена како би се помирили интереси Аустрије са правима победничких балканских савезника.

Али, ако Аустрију у њеним амбицијама, мање-више, подржавају Немачка и Италија, балкански савезници имају, као природну подршку, Тројног савеза Антанте чију је доктрину 9. новембра 1912. прокламовао г. Есквит, британски премијер. Он је на градоначелничком банкету рекао: „Победници не би смели бити лишени тако скупе победе.“ Дакле, око албанског питања се боре две значајне европске групе.

Andre Cheradame, L'illustration 3650, 8. фебруар 1913, стр. 115

МАКЕДОНИЈА. Ситуација у Македонији⁵² била је много сложенија него у Албанији. Док су неки делови становништва тражили прилику да се придруже суседним националним државама, неки политички кругови у емиграцији опет су покренули идеју о аутономији изнету у члану број 23 Берлинског мировног споразума из 1878.

IV-6. Меморандум групе македонских интелектуалаца који живе у Санкт Петербургу, од јуна 1913. упућен „владама и друштвима савезничких балканских држава“

[...] У име закона природе, у име историје, у

име здравог разума, преклињемо вас, браћо, да прихватите следеће обавештење: Македонија је насељена хомогеним словенским народом који има своју историју, свој начин живота, који је у прошлости имао своју државу, своје идеале, и који према томе има и право да сам одлучује.

⁵² Различито дефинисана: видети табелу 13.

Македонија треба да буде независна држава унутар својих етничких, географских и културно-историјских граница, са владом одговорном народној скупштини.

Македонска држава треба да буде засебна и равноправна јединица унутар Балканског савеза са заједничком царинском границом.

У црквеним питањима у Македонији је неопходно опет успоставити стару аутокефалну Охридску цркву која би онда успоставила канонске односе са другим православним црквама: грчком, руском, бугарском, српском, румунском и сиријско-арапском црквом.

У циљу бољег решавања унутрашњег уређења македонске државе, треба што пре основати једно заједничко представничко тело (народну уставотворну скупштину) у Солуну путем општих избора под патронатом осталих држава.

Браћо савезници - ослободиоци! Надамо се да ће наше речи наћи пут до вашег срца и душе и да ћете, следећи пример великодушне Русије и у интересу сопствене будућности, подржати неодложно стварање независне македонске државе чиме ћете сачувати мир и склад између себе. Што пре, то боље за све нас. Овакво решење потиче од велике словенско-хеленске идеје о Балканском савезу, а у интересу је светске културе и правде.

Потпис: Димитар Чуповски (вероватно аутор), Георгиј А. Георгов, Г. К. Константиновић, Наце Д. Димов, И. Г. Георгов

Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ, стр. 810-812

? Које су главне политичке идеје у овом тексту? Зашто мислиш да упућују на „великодушну Русију“? Упореди га са текстовима II-4, II-5, II-6. Покушај да схватиш значење „Балканског савеза“ у сваком од њих.

► **Сл. 51. Грчки и српски дипломати и војни представници на Кајмакчалану где треба да расправљају у одређивању граница после поделе Македоније**

IV-7. Идеју о аутономији Македоније доводи у питање један француски новинар, август 1912.

Да ли ћемо пристати на стремљење Македоније ка аутономији? Идеја Македонија Македонцима се у последњих неколико година развила и има тенденцију да замени опаснију идеју цепања Македоније и њене поделе између балканских земаља. Али трзавице које непрестано потресају ову покрајину изгледа да пре долазе из бугарског него из македонског покрета. У тим условима, било би тешко организовати аутономију Македоније без знатног фаворизовања бугарске партије у односу на друге националне партије. Ово би изазвало очајнички отпор и у самом срцу Македоније. Најзад, не треба заборавити да су македонски Грци и Куцо-Власи (Цинцари), из страха од хегемоније словенског елемента, више за статус кво. [...]

Балкански рат би у овом тренутку био велика опасност за Европу. Она треба да учини напор да отклони ову опасност свим средствима којима располаже. Ништа није легитимније од тога.

Alberic Cahuet „La situation en Turquie et la proposition Berchtold“, *L'illustration* 3626, 24 август 1912, стр. 123

? Општа питања за поглавље IVa

Који су заједнички елементи у очекивањима политичких кругова у Албанији и Македонији на крају балканских ратова?

Имају ли они нечег заједничког са очекивањима других балканских земаља и, ако имају, у ком смислу?

Покажи разлике у тим очекивањима и покушај да нађеш „најбоље решење“.

IV6. Територије Аустроугарске

Аустроугарске покрајине на Балкану морале су да следе званичну неутралност, коју је прокламовао Беч, али становништво у њима се из много разлога осећало много ангажованијим од кабинетских министара у царској престоници.

СЛОВЕНИЈА. Словенци су показивали велико занимање за балканске ратове и велика симпатија за јужнословенске народе била је очигледна. Рат је био представљен као борба потлачених народа против турске превласти, као културни и религиозни (хришћанство против ислама) рат, и као рат за уједињење јужнословенских народа. Иако политика словеначких партија није била усмерена ка налажењу решења за словеначко национално питање изван граница Аустроугарске, оне су делиле уверење да би ослобађање јужнословенских народа ојачало положај словенских народа унутар Аустроугарске монархије.

IV-8. „Рат на Балкану 1912-13“, књига објављена 1914. представља дубоку анализу народа уплетених у рат, узрока и последица тог рата

Пре рата – разлози за рат

...Србија хоће на море

Јасно је да Србија не би могла да се развија у тим границама. Само ако би добила Стару Србију из које би имала најкраћи приступ јадранској обали, дуж обала реке Дрима до лука Св. Иван, Љеш и Драч, Србија би имала неопходне услове за нормалан живот и економски развој. [...]

...Бугарска ће ослободити Македонце

Сад кад су њихова срећнија балканска браћа отишла у борбу да се ослободе страшног ропства, и Македонци су опет устали. Борећи се за своју отаџбину, заборавили су страначке свађе и загрлили се у духу братства. Неки су отишли у бугарску војску као добровољци, а други у планине. Али су се и

једни и други борили за слободу за којом су тако дуго жудели и за коју је већ проливе-но толико много крви. Устали су да се освете за безбројна зла и зверства, да освете своје очеве и мајке, жене и децу. Нису се повукли у планине да се сакрију од Турака, већ их је измамио блистави сјај који је најавио нови, слободан живот за њихову отаџбину. Дошао је велики дан. [...]

...Грчка захтева Крит

Разлог због ког су се Грци придружили балканским државама у рату против Турске, било је острво Крит. [...]

Али Грчка је имала и друге разлоге за то. Као Словени, и Грци су патили под турском влашћу. Нарочито у Епиру где су их Турци и Албанци непрестано клали. Ни на острвима није било мира. Непосредно пред рат, сурова буна беснела је на острву Самос.

Vojska na Balkanu, стр. 27, 42

❓ Шта је за Словенце главни разлог за избијање балканских ратова?

Да ли су они упознати са проблемима на Балкану?

Иако признају интересе балканских националних држава, зашто не признају интересе Османског царства?

IV-9. Словеначко виђење ситуације у Македонији

Спор око Македоније

Словенци су свакако пријатељи словенских народа на Балкану. Сви су им драги. Зато са жаљењем гледају на размирице између Срба и Бугара. Словенци не стају ни на чију страну и понашају се непристрасно. Али то не значи да су они равнодушни посматрачи тог спора, јер ми добро знамо да овде није важна само судбина појединачних етничких група, већ судбина целог Балкана, свих јужних Словена, и Словена уопште. Ниједан Словен не сме да подстиче овај спор. Чак и Руси, као најстарија браћа, избегавају директно мешање у овај сукоб као арбитра. [...]

„Руска реч“ (Руское слово) директно упо-

зорава Србе – и индиректно Бугаре – да у случају рата не рачунају на руску подршку као ни на симпатије Антанте. „Никако се не сме дозволити нови балкански рат. Велике силе имају на располагању неопходна средства да зауставе глупе спорове и непромишљености и на једној и на другој страни. Једна таква мера је аутономија Македоније. Јасно је да ће она бити предузета само у крајњем случају, кад све остале мере постану неделотворне.“

Мишљење овог руског листа није за свет ништа ново. Месецима се у ужим круговима на Балкану зна да постоји једна партија – по свој прилици значајна партија – која би волела да створи аутономну Македонију: то је партија сепаратиста. Они делују у тајности, и јасно је зашто. Али ако добију подршку тако моћне стране као што је Русија, то може да им улије храброст, могу ускоро да стекну нове следбенике и будућност може неочекивано да им се осмехне.

Slovenac, 122, 31. мај 1913.

Писац овог текста је Антон Безеншек, словеначки стенограф и преводилац који је живео у Софији. „Словенац“ је био католички дневни лист.

ХРВАТСКА. Пошто је била ближа савезничким балканским земљама, Хрватска је имала непосреднији и конкретнији поглед на балканске ратове. Уз аналитичке текстове, неки Хрвати су у загребачким новинама писали о својим личним утисцима о зараћеним странама. Оба гледишта су била изложена критици у карикатурама.

IV-10. Обзор, загребачки дневни лист, 10. октобар 1912.

РАТ НА БАЛКАНУ

Балканске државе сигурно не полазе у рат само зато да добију нешто обећања за реформе у Турској, већ с надом да ће поучити потпуну аутономију за кршћанске покрајине или се барем донекле територијално проширити. [...] Коначни успјех балкан-

ских држава овиси наравно о њиховој ратној спреми и о схваћању и провађању заједничких интереса. Ако је тај савез учињен на солидним темељима успјех ће му бити сигуран, а моћи ће се успротивити као једна цјелина, као једна нова власт, свим покушајима извана.

„Обзор“, који је излазио између 1860. и 1941, био је један од најчитанијих дневних листова у Загребу. Кад су избили балкански ратови, уредник је био Славко Водварка.

Какав је био став хрватског јавног мњења према Балканском савезу и према Османском царству, на основу горњег текста?

► Сл. 52. Хрватска карикатура, 1912.

RAT JE OBJAVLJEN! . . .

Koprive, 1912.

Текст карикатуре:
– Мама, мама, објављен је рат!
– Показаћу ја теби шта је прави рат!

Зашто су неки Хрвати одушевљени објавом Балканског рата? Да ли се у горњим текстовима види званична неутралност Аустроугарске? Какве сличности и разлике видиш у ставовима Хрвата и Словенаца?

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА као нова покрајина у Аустроугарској од 1908, и као део Османског царства вековима, била је у врло специфичној ситуацији кад су почели балкански ратови. Привремена влада је морала да објави неутралност, али становништво није било тако суздржано.

IV-11. Покрајинске хабзбуршке власти уводе посебне мере у Босни и Херцеговини

Од почетка балканских ратова шеф државне владе (у Босни и Херцеговини) Оскар Поћорек учинио је много тога у Босни и Херцеговини са циљем да се припреми за

рат против Србије и Црне Горе. Он лично силно жели овај рат, као и заједнички аустроугарски министар рата. Само су сачekali добар разлог. Поћорек су проширене војне функције па је унапријеђен у војног инспектора и главнокомандујућег генерала. Мобилизација регрута је почела.

Поћорек је чак и прије Првог балканског рата припремио увођење такозваних посебних мјера у Босни и Херцеговини да би обезбједио своја леђа у случају евентуалног рата против Србије. Скадарска криза била је за њега добар повод да уведе специјалне мјере у Босни и Херцеговини уз договор са заједничким министром финансија Билинским и заједничким министром спољних послова Бертохолдом. Одобрење за ову акцију цар је дао 1. маја, а већ 3. маја 1913. плакати са обавјештењем о посебним мјерама били су истакнути по цијелој Босни и Херцеговини. У оквиру посебних мјера ограничене су или укинуте неке слободе грађана, суспендирани неки чланови босанског устава, ограничене слободе кретања и слобода штампе. Ове мјере су врло негативно утицале на цијело становништво у Босни и Херцеговини.

Madžar, Balkanski ratovi i iznimne mjere u Bosni i Hercegovini... стр. 64, 65

❓ Какве мере су хабзбуршке власти спровеле у Босни и Херцеговини? Да ли су оне последица избијања балканских ратова или су имале дубље циљеве? Зашто становништво има негативан став према државној политици?

IV-12. Ограничавање добровољачког покрета у Босни и Херцеговини

После испраћаја 300 војника као добровољаца у турску војску октобра 1912, јавно одлажење у добровољце постало је противзаконито. А том приликом је заједно са добровољцима група од хиљаду муслиман-

ских демонстраната марширала под зеленим заставама све до железничке станице. Заједничко министарство је протестовало против оваквог вида јавне подршке једној од страна у рату. Регионалним институцијама је одмах послато наређење па је већ 14. октобра забрањено свако окупљање добровољаца. Од тог времена добровољци су прелазили границу само илегално.

Екмечић, Утицај балканских ратова, стр. 416

IV-13. Српски добровољци у Босни и Херцеговини

Није било лако постати члан добровољачких јединица, нарочито не специјалне јединице. Критеријум је био посебно строг за пријем у јединице које су водили војводе Војислав Танкосић и Вук Поповић, али многи Срби су желели баш у њихове јединице. У њих су примани само високи мушкарци. Тако су се испред командног места Танкосићеве јединице могли видети призори и туге и среће. Наравно, срећни су били они који су примљени у јединицу, а тужни, чак и уплакани, они који су били одбијени из различитих разлога, углавном због година или физичког стања. У групи коју је војвода Танкосић одбио, био је један низак тамнопути младић. Био је то Гаврило Принцип.

Мићевић, Српски добровољци у ратовима, стр. 15-16

❓ Зашто млади људи иду као добровољци у рат у коме њихова земља не учествује? Упореди то са покретом добровољаца у Првом светском рату? Знаш ли неке случајеве кад су млади људи добровољно одлазили у рат из неког другог мотива, а не националног (рецимо из Западне Европе у балканске земље)?

? Општа питања за поглавље IVб

Зашто су неки народи у балканским покрајинама Аустроугарске желели да учествују у балканским ратовима, док су други били само заинтересовани?

У којој мери постоји међу њима осећање заједничке припадности или заједничке лојалности према земљи у којој живе?

Можемо ли то упоредити са осећањем народа који живе у балканским покрајинама Османског царства или у балканским националним државама?

? Општа питања за поглавље IV

Који су били кључни фактори у формирању јавног мњења на Балкану на почетку балканских ратова?

Да ли су Османско царство или Аустроугарска могли да рачунају на лојалност својих грађана?

ПЕТО ПОГЛАВЉЕ

После рата

Резултати сваког рата обично се процењују из угла победника и из угла поражених. Ти политички резултати су лако уочљиви по новим границама на политичким мапама и подацима о добитку и губитку у територијама и становништву. Заједно са овим формалним последицама, ратови узрокују трајан поремећај у животу сваке државе, сваког друштва и сваке породице. Разарања, болести и ране су краткотрајни проблеми које свака држава и свако друштво превазилази релативно брзо. Оно што не може да се превазиђе за живота целе једне генерације је психолошка траума – „ужаси рата“, како се обично говорило у та времена. То су не само сећања на ужасно ружне и страшно нехумане догађаје, већ и патња за изгубљеним рођацима, за изгубљеним градом или селом, за „изгубљеном отаџбином“ стотина и хиљада избеглица. Трауматично сећање преноси се на следећу генерацију и често се и дуго препричава у историјским приказима.

Последице балканских ратова нису изузетак. Бол и страх остајали су до самог краја, људи су се пресељавали остављајући за собом спаљена села, а они који су остали у покрајинама које су сад постале део других држава тешко су се прилагођавали. Транзиција у националну државу није била само политичко питање.

Последице су постале још теже због избијања Првог светског рата, само годину дана после краја балканских ратова. Земље које су се осећале победницама у балканским ратовима придружиле су се државама Антанте, док су се оне које су се осећале пониженим придружиле њиховим противницима из Централних сила. А неке уопште и нису имале избора, јер су их напале стране војске. Зато многи савременици и историчари на Први светски рат гледају као на „наставак балканског рата“.

Ово поглавље не покушава да у детаље документује све могуће краткотрајне и дуготрајне последице балканских ратова. Његова једина сврха је да избором докумената ученицима помогну да схвате сложеност и далекосежност последица рата.

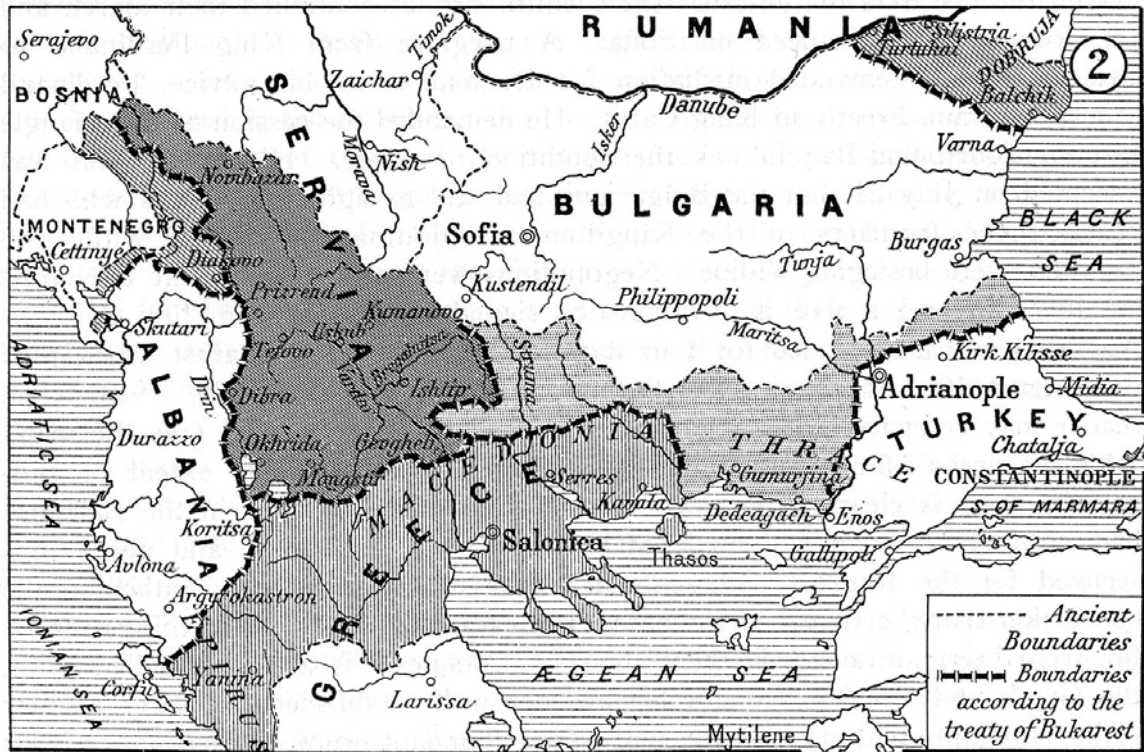
Va. Политичке последице

ТАБЕЛА 15
Подручје и популација балканских држава пре и после рата

Област у квадратним миљама	Процена броја становника			
	Пре рата	После рата	Пре рата	После рата
Албанија	—	11.317	—	850.000
Бугарска	33.647	43.310	4.337.516	4.467.006
Грчка	25.014	41.933	2.666.000	4.363.000
Црна Гора	3.474	5.603	250.000	500.000
Румунија	50.720	53.489	7.230.418	7.516.418
Србија	18.650	33.891	2.911.701	4.527.992
Турска у Европи	65.350	10.882	6.130.200	1.891.000

Carnegie, стр. 418

Мапе 2 и 3: Територијалне измене на Балкану
 Лондонски мировни споразум и Букурештански мировни споразум

T. W.

Carnegie, стр. 70

- ? Проучи мапе и табелу и нађи територијалне промене.
Који је био главни резултат ратова у поређењу са ситуацијом пре њих?
Упореди мапе 1, 2 и 3. Какав је однос између почетних аспирација и коначног исхода?

V-1. *Finis Turquiae*? (Да ли је Турска готова) – коментар француског новинара, фебруар 1913.

Скрхани старац с једном ногом у гробу коме је слуга помагао да хода и свештеник који се молио, клањали су окренути ка истоку окружени европским намештајем претенциозне дневне собе. Двојица улема који су личили на људе из XV века, отмено су пушили свој миришљави дуван на степеништу палате. Али пре свега, материјални и морални украси оваквог прозора, немилосрдност непријатељског дела Европе, издаја оних на које су се ослањали, равнодушност народа, политичка мржња – једина која је извесна – бојни бродови страних сила који надзиру палату и град. Зар не изгледа да се све ово може изразити са само неколико речи: *Finis Turquiae*?

Georges Remond, „Les angoisses et les convulsions de Constantinople“, *L'illustration* 3649, 1. фебруар 1913, стр. 79

 Призори описани у овом одломку одигравали су се 22. јануара после састанка Великог дивана на ком је министар Ђамил-паша овлашћен да преда Једрене балканским савезницима. Сутрадан, 23. јануара, министар рата Назим-паша убијен је у парламенту, а Младотурци су државним ударом срушили османску владу.

V-2. Одломак из чланка у бугарским новинама, 26. јул 1913.

ПОТПИСАН МИРОВНИ СПОРАЗУМ

Мировни споразум је потписан у Букурешту, али на Балкану неће бити мира. Не може бити мира тамо где има насиља. Мировни споразум потписан у Букурешту је одобравање најбруталнијег насиља. Бугарска се никад неће помирити с тим. Смањена,

сужених граница, опљачкана, угушена, силована, почеће у новим границама да ради на томе да десет пута ојача, и економски, и културно и физички, како би чим јој се укаже прилика, вратила оно што јој припада, и по националном и по историјском праву.

*Народна воља*⁵³, бр. 58, 26. јул 1913, у Кишкилова, *Балканските војни*

- ? Покушај да објасниш реакције у Бугарској. Да ли се слажеш са тврђњом да „неће бити мира на Балкану“?

V-3. Из говора Јована Скерлића, писца и народног посланика у Народној скупштини Србије, 18. октобар 1913.

[...]

Кад се каже „резултат“, има неколико питања претходно да се расправи. Има прво да се реши: *да ли је све то дефинитиван резултат, да ли је Србија Букурешким уговором и стањем у ком се данас налази, системом алијансија који у овај час влада на Балканском полуострву, да ли је Србија данас добила апсолутно све што је могла добити, да ли је њен положај бољи и сигурнији но што је раније био.* После недавног арнаутског упада, после бруталног ултиматума Аустрије да излазимо из Албаније, ми можемо имати сумње у потпуност тих резултата. Ако претпоставимо да су ти резултати идеално добри, ипак и о њима може бити речи. Није довољно само указати на проширену територију, *треба видети како се до тих успеха дошло, треба проценити да ли се до њих није могло доћи са мање жртава и треба утврдити коме се за све те успехе има захвалити.*

Скерлић, *Фелетони, скице и говори*, стр. 343, 347, 354

- ? Покушај да одредиш расположење у овом одломку.

⁵³ Новине, орган опозиционе Радикално-демократске партије.

► Сл. 53. Ослобођење поробљене Грчке

Литографија на картону у боји
 5 x 41/ 64 x 45/ Колекција ИЕЕЕ, бр. 4951/14
 у *Βαλκανικοί Πολέμοι 1912-1913*, стр 203

🔑 Популарна алегориска слика са премијером Елефтериосом Венизелосом као главном фигуром, али посвећена свима који су дали допринос ослобађању грчких поробљених крајева.

Композиција садржи историјске симболе, алегориске фигуре и форме везане за идеју велике Грчке, све познате мотиве из других популарних слика балканских ратова. Ова слика је објављена пре грчко-бугарског рата.

🔑 Превод: Премијер Елефтериос Венизелос заједно са победничким принцем престолонаследником води нашу храбру војску, разбија окове и враћа слободу нашим заробљеним сестрама.

❓ Означи симболе и њихово значење. Можеш ли да нађеш знаке који откривају идеју велике Грчке? Разговарај о „историјским правима“ Грчке да Цариград буде у њеним границама.

► Сл. 54. Букурештанска мировна конференција – румунска карикатура

Furnica IX, бр. 48, 1. август 1913, стр. 12

🔑 Текст карикатуре:
Букурештанска мировна конференција
(фотографије)
За време састанка
Састанак је завршен

V-4- Како последице балканских ратова по Румунију види румунски историчар Константин Киритеску

Мировни преговори које је врло ауторитативно водио Мајореску, довели су до закључења Букурештанског мировног споразума 1913. године према ком је, по речима бугарског војног делегата генерала Фичева, његова земља морала да „плати рачун“

за своју похлепу и политичку кратковидост. Што се наше земље тиче, она је на крају ових збивања изашла са својом целокупном територијом, са границом јужне Добруџе, са значајним европским угледом, али и са немилосрдним непријатељем чија мржња произлази из зависти, разочарања и дуготрајног и жестоког понижења.

Kiritescu, *Istoria razboiului...* стр. 96

❓ Ко је према овом тексту „немилосрдни непријатељ“ Румуније?
Какве су политичке последице ратова по Румунију?

► Сл. 55. Заставе великих сила на скадарској тврђави, мај 1913.

► Сл. 56. Српска војска у Битољу

Марзиновић, Ратни албум

V-5. Мартулковљева сећања о првом сусрету између српске војске и грађана његовог родног града Велеса, јесен 1912.

Од самог почетка су балкански савезници - „ослободиоци“ бележили велике победе против Турске. Приликом заузећа Велеса од стране српске војске, ми грађани смо „ослободиоце“ прихватили врло достојанствено. Треба признати чињеницу да је у првим данима рата највећи део становника, са мало изузетака, био у делиријуму од среће. Коначно је дошао крај петовековном турском јарму! Били смо испуњени

надом да ће се стећи услови за бољи живот, изградњу земље и одбрану интереса македонског народа, и да је ово крај тешке прошлости. Али, на несрећу, од самог почетка се могло видети какви ветрови дувају међу савезницима, „ослободиоцима“, и каква изненађења се ускоро могу очекивати. Наши „ослободиоци“ нису крили своје великосрпске аспирације. Кад би започели разговор са неким грађанином, одмах би питали: „Шта си ти?“ И ако би добили одговор да тај није Србин, рекли би: „Тако је било до сада, али убудуће више неће. Бугари су радили на томе да вас претворе у Бугаре, али сад ћете бити добри Срби. Треба да знате ово: тамо где крочи српска нога, то ће бити Србија.“

Мартулков, *Моето учество*, стр. 243-244

❓ Покушај да објасниш разлоге за промену става људи према „ослободиоцима“ Македоније.

Мислиш ли да се та промена једнако односи на све људе у Македонији?

Које изразе можеш везати за конкурентске националне идеје у Македонији?

Прокоментариши последњу реченицу. Наведи на које све начине може да се промени нечија национална самоидентификација.

► Сл. 57. Промена назива Ускуба у Скопље

L'illustration CXL

(1. јул - 31. децембар 1912) стр. 373.

❓ Обави истраживања о свом крају земље и покушај да пронађеш различите називе које су твој град или градови у околини имали а) у османско доба и б) после успостављања националне државе. Зашто мислиш да су се та имена мењала (ако јесу)?

V-6. Српски краљ Петар обећава једнака права за све народе различитог етничког порекла који живе на територијама припојеним Србији

Из прокламације српског краља Петра
Мом драгом народу

ослобођених и присаједињених области Мојим данашњим прогласом, присаједињене су на основу закључених међународних споразума ваше земље Краљевини Србији... Све старање моје биће управљено да сви ви без разлике вере и порекла будете у сваком погледу задовољни, просвећени и закриљени правдом и безбедношћу које ће вам ујемчити владавина слободне Србије. Сви ћете бити пред законима и властима једнаки. Вера свачија, имање и личност биће поштовани као светиња. Моја ће влада без прекида радити на просветном, привредном и сваком другом пољу нашег напретка.

А ви само треба да прионете из све снаге на рад, да одбаците досадашње заблуде, раздоре и неслоге па да сложено у братском загрљају избришемо са лица наших лепих постојбина све трагове дугог робовања.

Петар (потпис)

25. август 1913, у Рибарској Бањи
(следе потписи чланова српске владе)

Балкански рат у слици и речи 29, 31. август
(13. септембар) 1913.

? Упореди овај текст са претходним и реци да ли видиш неке разлике.

V-7. Из прокламације црногорског краља Николе након закључења уговора мира у Лондону, 21. новембра 1913.

Ја сам увјерен да ће Моји нови поданици бити елеменат мира и рада и да ће, прелазећи преко свију заблуда и раздора које страна владавина међу њих унесе, руку

под руку са браћом из старих граница Црне Горе бити надахнути једном истом идејом – идејом среће и величине миле нам домовине Црне Горе. Ја и Моја Влада уложимо све своје старање да им осигурамо личну и имовну безбједност, добро судство, савремено школство и створимо услове боље будућности по свим гранама привреде. Слобода вјере и савјести биће свакоме најстроже поштована и чувана. То им гранатују Моји лични осјећаји и традиционално начело Мојега дома: „Брат је мио које вјере био“. Мојим поданицима римокатолицима, поред духа широке вјерске сношљивости, којом је Црна Гора вазда прожета, и Конкордата са Св. Римском Столицом, јамчим потпуну слободу савјести. Они ће уз браћу православне и муслимане бити јак члан народне нам заједнице и основ снаге наше државе. Припадници Ислама имаће у Мени и Мојим властима сталну заштиту.

Павићевић, Распоповић, стр. 502

? Упореди прокламације краља Петра и краља Николе. Зашто мислиш да су они обећали толеранцију својим поданицима без обзира на порекло и веру?

V-8. Чланак у румунским новинама о реакцијама народа у недавно припојеној јужној Добруци, као резултат Другог балканског рата

Из Квадрилатера

У лето 1913. у селу у Квадрилатер група Румуна, укључујући и војнике, добила је смештај код једне богате бугарске породице. „Одсад ћете бити румунски војници“, рекли смо члановима породице. А најмлађем смо рекли да ће служити у румунској војсци. Чувши то, као да га је погодио гром. Они су се надали да ће Румунија само привремено окупирати Квадрилатер и да ће се после закључења мира војска по-

вући. Али кад смо им објаснили да ће ова територија заувек остати румунска, видели смо бол на њиховим лицима. И жене су тражиле објашњење, али њихов зао поглед је говорио да су и оне схватиле окрутну истину. [...]

Бугари су с тугом у очима гледали како њихова територија одлази Румунима, али многи Татари и Турци су се томе радовали. Колико је злобе и непријатељства било у погледима Бугара, толико је пријатељства било у погледима муслимана и Турака.

Universul XXXI, бр. 213, 5/8 август 1913, стр. 1

? Покушај да објасниш разлику између реакције Бугара, с једне, и Татара и Турака, с друге стране, у Квадрилатеру. Како се променио живот људи пошто су територије прешле из једне државе у другу?

V-9. Бугарски национални интереси

САОПШТЕЊЕ ВРХОВНОГ САВЕТА НАРОДНЕ ПАРТИЈЕ О БУГАРСКОЈ СПОЉНОЈ ПОЛИТИЦИ

Софија, 4. јануар 1915.

[...] правећи хладну и трезвену процену бугарских националних интереса, видимо да једини могући и задовољавајући начин за решавање виталних проблема земље јесте уз помоћ сила Антанте. Прво, сваким даном је све мање вероватна победа аустро-немачког савеза. После неопростиве и неморалне инвазије неутралне Белгије, ратоборни немачки империјализам се суочио не само са правим отпором својих непријатеља већ и са савешћу цивилизованог света. Показало се да ово неочекивано непријатељство има довољно снаге да осуди аустро-немачки савез и остави га у потпуној изолацији. Неутралним држава је постало морално немогуће да интервенишу у корист Немачке и Аустроугарске. Заправо, десило се потпуно обрнуто: међу масом је

све више расла популарност интервенције против аустро-немачког савеза.

Најважнији интерес Бугарске јесте да обезбеди најшире могуће национално јединство територија. То може да се оствари само кроз повраћај суседних земаља које су биле одузете споразумима у Букурешту и Цариграду. Осим тога, само је Тројна Антанта у позицији да наметне повраћај тих територија. Ово стога што су нека подручја тих земаља, у чију корист ће се ово догађати, њени непријатељи, а друга њени пријатељи (јер се надају да ће Тројна Антанта задовољити њихове националне аспирације).

Други важан циљ ком ће Бугарска тежити, пошто се заврши текућа европска криза, јесте да са суседним земљама живи у миру и да се кроз тај мир потпуно посвети културном и економском развоју. Другим речима, у основи бугарске политике мора да постоји елемент споразума са суседним земљама. То ће бити корак ка потпуној солидарности и удруживању културних, економских и политичких интереса појединих земаља. А то може да се постигне само кроз мирно намирање бугарских права уз посредовање Тројне Антанте.

Трећи важан интерес Бугарске је да подржи независност Балкана. Овај интерес је у складу са циљевима и политичким интересима земаља чланица Тројне Антанте. Њихов циљ је да се на Балкану утврде снажне и слободне земље како би служиле као баријера аспирацијама експанзивног немачког империјализма на Истоку. Оне јасно изражавају ову наду кроз свој став према Првом балканском савезу. [...] Због горе наведених разлога и обзира, Народна партија, верна својим политичким идејама, чврсто је уверена да се решење наших националних проблема може постићи кроз искрено разумевање између Бугарске и нашег ослободиоца Русије и њених савезника Енглеске и Француске.

Мир, 4451, 1. јануар 1915.

у В. Георгиев и Ст. Трифонов, стр. 258-259

Уб. Социјално-економски резултати

ТАБЕЛА 16
Губици у Балканском рату

Земља	Становништво (у хиљадама)	Максимална сила оружаних снага (у хиљадама)	Убијени и преминули (у хиљадама)	Коефицијент губитака за становништво (у %)	Коефицијент губитака за оружане снаге (у %)
1. Бугарска	4.430	607	30	0,68	4,9
2. Србија	2.910	175	5	0,17	2,8
3. Грчка	2.630	90	4,75	0,18	5,2
4. Црна Гора	247	30	2	0,80	6,6
Укупно у коефицијентима	10.217	902	41,75	0,46	4,9
5. Турска	23.000	400	50	0,22	12,5

Георгиев, Људски ресурси земаља које су учествовале у Балканском рату 1912-1913, Збирка војне историје, том 1.

► Сл. 58. Величање балканског рата - румунска карикатура

Furnica, IX, бр. 49,
8. август 1913, стр. 1

🔑 Текст карикатуре:

Величање смрти балканског рата: „Браво и хвала!

Да није било вас, овог лета бих умрла од жеђи!“

V-10. Губици српске војске у балканским ратовима

Под датумом 13. фебруар 1914. године, српски министар војни је саопштио Скупштини следеће бројке које говоре о губицима српске војске у протекла два рата:

Српско-турски рат: мртвих 5.000, рањених 18.000.

Српско-бугарски рат: мртвих 7.000, рањених 8.000. Две и по хиљаде војника умрло је од последица рањавања. Између 11.000 и 12.000 умрло је од болести, а 4.300 од колере. Међу овим последњим, 4.000 је умрло за време српско-бугарског рата.

Carnegie, стр. 395

? Како су балканске земље углавном биле пољопривредне, размисли о размерама и о последицама људских губитака.

Нађи још информација о економској ситуацији у балканским земљама после ратова.

V-11. Први светски рат: другачији рат

[...] Суочавање са масовном смрћу је можда најистинскије ратно искуство. Кроз модеран рат многи су се први пут срели очи у очи са организованом масовном смрћу. [...] Више него двоструко људи умрло је у борбама или од рањавања у Првом светском рату него у свим великим ратовима између 1790. и 1914. године. Неке бројке ће помоћи да се схвати појам масовне смрти који је без преседана и који доминира сећањем на тај рат. У Првом светском рату смрт је однела око 13 милиона људи. Док је Напо-

леон у походу на Русију, најкрвавијем рату до тада, изгубио 400.000 људи – 600.000 је погинуло на свим странама у нерешеној бици на реци Соми 1916. У највећем сукобу XIX века, француско-пруском рату (1870-1871), погинуло је 150.000 Француза, док је у борбама пало 44.780 Пруса. До почетка Првог светског рата сећање на велике губитке Наполеонових ратова већ је избледело. Губици у ратовима XIX века нису могли да се пореде са оним што је тек долазило. Нова димензија смрти у рату изискивала је већи напор да се маскира и избегне смрт у рату него икад.

Први светски рат је имао и друге важне димензије које су утицале на то како су мушкарци и жене на њега гледали. То је био рат у доба технологије, нових и ефективнијих средстава комуникације, што је све помогло бржем распрострањењу слика рата које су подстицале машту. Али, најважније од свега, тај сукоб је увео нов начин ратовања на Западном фронту који је утицао на поимање рата у животима већине војника. Ратовање у рововима одредило је не само перцепцију рата оних који су кроз њега прошли већ и будућих генерација. Западни фронт са својим особеним и јединственим начином ратовања доминирао је прозом и поезијом, као и сликовницама и ратним филмовима. Он је одредио шта ће о њему мислити и савременици и будуће генерације.

Mosse, стр. 3 - 4

? Упореди бројке из табеле 16 са бројкама у Мосеовом тексту. Каква је разлика у људским губицима у балканским ратовима и у Првом светском рату?

V-12. Нови крајеви - резултати пописа становништва у областима припојеним Србији

Према попису становништва који су војне власти извршиле у градовима нове Србије, градови у новоослобођеним областима Србије имају следећи број становника: Битољ 59.856, Скопље 47.384, Марков Прилеп 21.783, Призрен 21.244, Приштина 18.174, Велес 16.624, Ђаковица⁵⁴ 14.500, Нови Пазар 13.434, Охрид 11.038, Дебар 10.199, Тетово 10.070, Косовска Митровица 9.354, Пљевља 7.935, Крушево 7.903, Ђевђелија 6.000, Кавадарци 5.861, Вучитрн 5.749, Кичево 5.400, Криворечка Паланка

4.893, Ресан 4.756, Ораховац 4.593, Сјеница 4.539, Куманово 4.421, Феризовић (Урошевац) 4.405, Гостивар 4.384, Струга 4.120, Неготин 4.050, Пријепоље 3.355, Кратово 3.020 и Нова Варош 2.909. Неколико других градова, као што су Дојран, Гњилане, Прешево, Прибој, итд. нема на списку. Број урбаног становништва нове Србије износи преко 400.000 људи.

Балкански рат у слици и речи, 34, 13. (26) октобар 1913.

? На које начине је пораст урбаног становништва могао да утиче на привредни живот Србије у то време? Да ли је ова ситуација могла да изазове економску кризу и зашто?

► Сл. 59. и сл. 60. Избеглице

Carnegie, сл. 43 и 48, стр. 253, 256

V-13. Број и смештај избеглица у Бугарској, према извештају премијера В. Радославова⁵⁵ на 17. седници Народне скупштине

Софија, 21. април 1914.

10.000 више или 10.000 мање, али има их око 150.000. Неке избеглице су се саме сместиле, без комитета, јер не желе да се придржавају правила комитета. Изабрали

су нека села и ми их остављамо на миру. Оставио сам их, иако има много потешкоћа јер их локално становништво не жели, пошто страхују да ће им избеглице узети земљу. Морам признати да им локално становништво или не верује, или се плаши да ће им у будућности отети имовину, у сваком случају није према њима гостољубиво. Било је притужби да су избеглице истеране из школа у неким селима и то по великој

⁵⁴ Новински чланак даје нетачан податак. Иако су Пљевља и Ђаковица међу градовима које је Србија добила 1913, они су заправо постали део Црне Горе. После 1945. Ђаковица је постала део Косова.

⁵⁵ Васил Радославов (1854-1929) – бугарски правник, политичар, лидер Либералне партије која је била оријентисана против Западне Европе. Неколико пута је био премијер.

хладноћи, па смо морали да интервенишемо и предузмемо мере у циљу спасавања њихових живота.

В. Георгиев, Ст. Трифонов

? Шта је проузроковало реке избеглица после балканских ратова?

Можеш ли да нађеш неку везу између проблема избеглица и економских процеса?

Зашто мислиш да се људи плаше избеглица?

Покушај да дођеш до више информација о избеглицама у својој земљи.

V-14. Муслиманске избеглице у Солуну

Званичници Исламског комитета Солуна су нас 1. септембра обавестили да у граду и његовој околини има 130.000 муслиманских избеглица од којих је већина приспела после другог рата. Шест хиљада или осам хиљада њих је већ отишло у Малу Азију, углавном у Мерсину, Адалију и Скендерон. Грчка влада је обећала шест пароброда и у последњих неколико дана њих 3.000 је добило карте. Комитет је подсетио грчку владу да је сад она одговорна за солунске избеглице јер их је наговорила да напусте своје домове. Захтевао је од владе да обезбеди хлеб за избеглице. Комитет је тада трошио 50 долара дневно за хлеб. Одговарајући на разна питања, Комитет није веровао да ће знатан број муслиманских избеглица добити земљу у грчкој Македонији. Неки ће је можда добити у Кукушу, али не више од две хиљаде или три хиљаде људи могу да добију посао на фармама.

Carnegie, стр. 278

ТАБЕЛА 17

Балкански досељеници у Турску
(углавном из Тракије и Македоније)

Година	Број досељеника
1912-1913	177.352
1914-1915	120.566
1916-1917	18.912
1918-1919	22.244
1919-1920	74.848
Укупно	413.922

Извори: Cem Behar, Osmanli Imparatorlugunun ve Turkiyenin Nufusu (Становништво Османског царства и Турске) 1500-1927, Ankara 1996; Daniel Panzac, 'L'ewe du Nombre. La population de la Turquie de 1914 a 1927, Revue du Monde Musulman et de la Mediterranee. 1988, 4, стр. 45-67; Justin McCarthy, „Muslim Refugees in Turkey in The Balkan Wars, WWI and in the Turkish War of Independence, Essays in honor of Andreas Tietze, Istanbul 1993.

V-15. Економске последице по Солун, према опису Социјалистичке федерације Солуна, 1913.

Пошто смо истражили ово питање са гледишта интереса појединих народа, истражимо га сад са економског гледишта, јер је питање европске Турске и национално и економско, заправо више економско него национално.

Уједињене балканске земље нису биле заинтересоване ни за решавања националних проблема ни за судбину хришћанског становништва у овим покрајинама. Њих је занимало само ширење сопствених територија. Стога, ако погледамо то питање из тог угла, видећемо да освојене територије које савезници хоће међу собом да поделе никад неће достићи економски ниво очекиван у прошлости. Што се тиче економске ситуације

ције Солуна, ова тврдња је тачна. Овај град је опслуживао све вилајете европске Турске осим једренског. Скоро сав увоз и извоз македонских покрајина и велики део албанских одвијао се преко солунске луке. После поделе покрајина европске Турске, неке индустријске гране ће бити уништене - углавном дуванска индустрија која је од виталног значаја за земљу. Запошљава 160.000 радника од којих је већина у моћним синдикатима. Ако територијална подела постане стварност, области које су користиле услуге Солуна мораће да нађу друго решење. Градско језгро Солуна ће бити под рестрикцијом, а то ће бити пропаст за највећи град европске Турске, пропаст која ће се сигурно десити уколико се не успостави царинска унија између савезника. Али да ли можемо да очекујемо такву економску унију на Балкану после овог страшног рата и после толиких покоља које су чиниле све зарађене стране?

Као што смо раније рекли, једино решење овог проблема јесте аутономија покрајина европске Турске, аутономија загарантована међународним споразумом. Тако ће јединство балканских земаља постати реалност за врло кратко време. Штавише, покрајине европске Турске треба да се придруже балканској федерацији. Са федерацијом ћемо не само бити у стању да остваримо политички и културни развој као и економски напредак него ћемо избећи нови осветнички рат, нови „национални“ рат и рат „за слободу“. Балканске земље не би морале да траже помоћ и заштиту од тобожњих заштитника балканских народа као што су Аустрија и Русија. Напротив, уједињене балканске земље биће сила која ће бити у стању да се успешно одупре деловању Русије и Аустрије и да одврати сваку освајачку претњу.

Elefantis, стр. 49

Вв. Идеолошке последице

V-16. Из читанке за пети разред основне школе, 1914.

Два највећа непријатеља грчког народа су Бугари и Турци. Ови први су врло опасни и нечовечни. У нашој историји има страшних описа окрутности и грозота овог дивљега народа који себе назива хришћанима. Они су Татари и у сродству су са Турцима. Прешли су Дунав и затражили гостопримство у нашим земљама. Дали смо им земљу да обрађују, сигурност, правду и хришћанску веру како би спасили своје душе, али узалуд. Остали су Татари.

Ову читанку је објавила Галатија Казантзаки, позната књижевница и писац дечјих књига. Њен назив је „Војник“. На корицама су алузије на древна времена и на Византију, са старом спартанском изреком „вратите се са штитом или на њему“, које је изговорила једна спартанска мајка синовима који су пошли у рат, и са двоглавим орлом.

► Сл. 61. Насловна страна читанке за пети разред основне школе

Ο ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ

Υ Π Ο

ΓΑΛΑΤΕΙΑΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑΡΙΟΝ

ΠΡΟΣ ΎΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ ΠΕΜΠΤΗΣ ΤΑΞΕΩΣ

ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Ἐγκριθὲν κατὰ τὸν Νόμον ΓΣΑ' διὰ τῆν τετραετίαν

1914 — 1918.

ΕΚΔΟΤΗΣ ΜΙΧΑΝΑ ΜΑΝΤΖΕΒΕΛΑΚΗΣ

V-17. Критички коментар и извештаји педагога и заговорника народног (говорног) језика Д. Глиноса о грчким уџбеницима, написан 1926. године

Осврћући се на опште налазе ове студије, можемо рећи следеће:

1. Почетком XIX века грчко образовање било је надахнуто топлим патриотским осећањима. Ипак идеја велике Грчке, од носно жеља да се ослободе сви Грци од турске владавине и поново успостави византијска држава са Цариградом као главним градом, уперена је искључиво против Турака. На друге хришћанске народе на Балкану - који је тек требало да покажу снажне знаке националног буђења, са изузетком Срба - гледала је као на браћу у муци и пожуривала их на борбу за слободу (Рига од Фере).

Овај национални идеал против Турака остао је до данас неокрњен. Можда ће због недавне катастрофе у Малој Азији и исељавања грчког становништва из Мале Азије и Тракије, ако садашњи статус кво у „источном питању“ остане непромењен, на крају одустати од ове идеје.

2. У другој половини XIX века, посебно после 1870. - кад су Бугари, потпомогнути Русијом, почели да трагају за сопственим националним коренима и окренули се против Турака, али и врло жестоко против Грка, сећања на средњовековне сукобе између Грка и Бугара постепено опет излазе на површину и расна мржња, као последица тога постаје већа од оне према Турцима. Грчко образовање је било под јаким утицајем овог стања.

3. У време балканских ратова и непосредно после њих, ова мржња, која је само накратко престала за време грчко-српско-бугарског савеза, постаје све јача. Грчки успеси током ових ратова, који су довели Грчку ближе реализацији идеје велике Грчке, ојачали су патриотизам и национални понос и подстакли националистичке идеале. Ово објашњава зашто су школски уџбеници из свих предмета од 1914. до 1917. достигли врхунац у култивисању национализма и расног антагонизма.

4. 1917. године нова образовна реформа у основним школама - надахнута либералним духом, заснована на бољем познавању дечје душе, фокусирана на неговање позитивних елемената мирније и племенитије цивилизације - представила је серију уџбеника за прва четири разреда основне школе који су били далеко од подстицања слепог, искључивог национализма или расних страсти али није пропустила да надахне ученике позитивном љубављу према својој земљи и грчкој култури, према националној слободи и независности. Могуће је гајити националне идеале и без презира и мржње према другим народима. Ове књиге су истинско свитање ведрога дана. Оне су луцидне и хумане. Истовремено,

разреди које реформа није захватила, остали су под утицајем старих метода.

5. Образовна реформа прекинута је између 1920. и 1922, односно за време обнављања монархије под краљем Константином, и настављена од 1923. до 1926. али није била у стању да оде даље од четвртог разреда основне школе. У вишим разредима, и нарочито у средњој школи, није било никаквих промена од 1914. па све до данас.

Одломци из читанке и извештаја цитирани су у: Ф. Илиу „Σχολικά ευχευρίδια και εθνικισμός. Η προσέγγιση του Δημήτρη Γληνού“ (Школски уџбеници и национализам, Приступ Д. Глиноса) у *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων*, стр. 271, 277, 278

Димитриос Глинос је учествовао у писању нацрта образовне политике Е. Венизелоса 1917. године, али је касније постао комуниста. Овај коментар, између осталог, објашњава зашто су најгори уџбеници они написани одмах после балканских ратова, кад су Грци веровали да је дошло време за остваривање „велике идеје“.

Како су деца у Грчкој образована после балканских ратова? Какав може да буде ефекат таквог образовања? Да ли је, по твом мишљењу, исправно да образовни систем пропагира овакву слику о суседним народима? Нађи уџбенике твоје земље из времена непосредно после балканских ратова и погледај какву слику дају о суседима твоје земље.

V-18. Чланак из црногорске штампе о предаји Скадра Великим силама

Скадар не може бити наш. Не би био ни онда када бисмо за њега сви изгинули. Отело нам га је из руку насиље неправде. Удружени јачи одлучили су да тако мора бити. У својем рјешењу позвали су се на интересе општег мира.

Нашли су да је достојно данашњег времена да за одржање оружаног мира треба да принесе највећу жртву један мали народ. Историја је забиљежила сасвијем мало примјера овакве неправде, каква је сада учињена Црној Гори... Крв проливена око Скадра створиће непоуздано земљиште под темељем рјешења да тај стародревни град не буде наш. То је крв једног витешког народа, који је испред Скадра оставио хиљаде гробова својих најбољих синова. Ови гробови биће веома јаки савезници за остварење сада неостварених тежњи... Углед Црне Горе као и вазда у читавом свијету високо стоји. Она је у овој рату сјајно извршила своју тешку дужност. Неправда која јој је учињена отимањем Скадра само ју је прославила.

„Цетињски вјесник“, број 33, 25. IV 1913, стр. 1

Како је представљен губитак Скадра за Црну Гору? Како тумачиш намеру да се сукоби покушавају решавати „исправљањем историјских неправди“?

V-19. Радикализација националних осећања у Бугарској после песама Ивана Вазова

А. Овај рат (новембар 1912)

Од олујног Лозенграда до егејске обале, посути лешевима поља и јаруге, путеви омеђени гробовима, спаљена села над гробницама. [...]

Рат ужасан и зао изазива бес, бич који тамани, тутњава јецаја, немилосрдни рат, море суза, бола, Господе - а ипак свети рат!

Б. Да ли смо се за ово борили? (април 1913)

Гомиле крвавих тела
убијених у борби за братску слободу,
славно величанствено јуначко дело
у страшној борби против душмана,
елемената, природе.
[...]

Да ли су за ово наши храбри синови
жњели ловоре и посипали гробовима
поља и снегове Тракије
да би и данас гледали само робове?
[...]

Бугарска, да ли си за ово
сахранила толике јунаке?
Да ли си за ово храбро проливала
врелу крв из својих вена?
Да ли си се за ово борила?

В. Македонији (мај 1913)

[...]
Нећемо те напустити!
Нек клетва падне
на наше главе и на нашу славу
ако не покидамо ланце
наше јадне браће својим снажним шакама.
[...]

Иван Вазов, стр. 52, 152, 153, 154

❓ Упореди песме Ивана Вазова са његовим идејама о Балканском савезу (текст II-5).

V-20. Одломак из сећања Михаила Мађарова, бугарског политичара из Народне партије, у коме изражава свој бол због синовљеве смрти

23. јуна увече дошао ми је један бугарски официр желећи да насамо разговара са мном. Позвао сам га да уђе. Био је стидљив и збуњен. Рекао ми је да се борио у бици код Лахане на Солунском фронту. Наша војска је дотад већ била потучена. Мог сина, поручника Ив. Мађарова, ранила је граната у тој бици. Био је заступник и ађутант Другог батаљона 25. драгоманског пука. У часу кад га је граната погодила, мој син је замењивао команданта чете који је погинуо. Официр ми није објаснио све околности већ ме је оставио у уверењу да је мој син остао на ратишту и да ће, ако пошаљем телеграм Венизелосу, они морати да га потраже. Непотребно је рећи какав је то шок био за моју породицу и мене. Неколико дана су Софијом кружиле страшне гласине о судбини моја два сина, а ја сам пролазио кроз ужасне муке. Одмах сам послао телеграм Венизелосу захтевајући да ме обавести да ли је мој син пронађен међу рањеним заробљеницима са Солунског фронта. После неколико дана добио сам телеграм од грчког премијера који ми је био пријатељ још са Лондонске конференције. Обавестио ме је да жали, али да мој син није међу преосталим рањеним заробљеницима. Изгубио сам и последњу наду. Од тог тренутка сам човек опхрван болом. Око мене је био само мрак. Сав јад и туга Бугарске изгледали су ми двоструко већи. Свака ствар у кући ме је подсећала на моју изгубљену срећу. Утеха мојих пријатеља и родбине испуњавала ме је још већом несрећом, могу чак рећи да су ме нервирани. Била ми је потребна самоћа. Сваки разговор са пријатељима и рођацима завршавао

се причом о страдалима. Осећао сам се као да ми се стално отвара ужасно болна рана. Само ме је самоћа и некаква усредсређеност донекле смиривала. Моја дубока туга била је у складу са тугом Бугарске. И Бугарска је на исти начин губила оно најдраже и најдрагоценије. Само тако, окружен својом несрећом, успевао сам да не примећујем све грешке и злочине цара Фердинанда и његовог апарата моћи. Уместо тога усмерио сам сав свој бес ка јучерашњим савезницима који су моју отаџбину лишили оног што јој припада, не дајући и не признајући Бугарској ништа од оног што је било договорено споразумом. Пре овога сам био уверен у нашу бахатост и слепило, али кад сам видео злобу наших суседа, схватио сам да је то заједничко осећање за све нас. Онда сам, чини ми се, нехотице пожелио да и сви други осете то понижење како би схватили до које мере су великодушност и снисходљивост потребни не само појединцу већ и целом народу.

Мађаров, стр. 185

❓ Михаил Мађаров (1854-1944) био је бугарски политичар, члан Народне партије. Био је дипломата, новинар и јавна личност. Од 1912. до 1915. био је опуномоћени министар Бугарске у Лондону и у Санкт Петербургу. После Балканских ратова подржавао је следеће идеје: задржавање блиских односа са Русијом и са Антантом, потписивање бугарско-српског споразума, помирење са Грчком и Румунијом (пре кроз политику засновану на политичким разлозима него на осећањима и фанатизму). Међутим, овај одломак из његових сећања илуструје његов лични бол и осећања пошто је чуо за синовљеву смрт на Солунском фронту јуна 1913. године.

V-21. Познати хрватски писац Антун Густав Матош⁵⁶ је на почетку Првог рата написао коментар у ком је бол за изгубљеним српским пријатељима, који су погинули у рату, помешан са изразито идеолошким погледима

Гледам моја четири пријатеља који леже преда мном и на тијелу ми се отварају четири ране. Видим главу с плавом косом и са исусовском брадом мог пријатеља Бранка Лазаревића, који је био понос млађе српске књижевне критике. Данас је Лазаревић мртав, сретна је земља која га је родила и груди које су га млијеком отхраниле. Био је критичар и новинар, сад је јунак.

И мој Владета Ковачевић, син министра и познатог хисторичара Ковачевића, рођак пјесника Ракића. И он је пао, Боже мој! Облачио се као денди тамо у Паризу, огледао се као што би се огледала нека жена и ми смо га вољели као што бисмо вољели неку лијепу младу дјевојку. Ја сам данас жив, а они леже мртви, поред Милоша и Лазара⁵⁷. Све те ране пеку, али не за оне који знају. Те ране су најбољи лијек за велику болну рану Косова.⁵⁸

Антун Густав Матош, „Живи и мртви“, прво објављено у часопису *Обзор*, 3. новембра 1912, бр. 303, стр. 1, 2 и у *Пјесме/Печалба*, Самобор 2003.

❓ Да ли се слажеш са аутором да смрт његових пријатеља може да зацели болну косовску рану? Мислиш ли да је исправно „осветити се“ за неке историјске догађаје? Шта би ти мислио/мислила и осећао/осећала у сличној ситуацији?

⁵⁶ Антун Густав Матош (1873-1914), хрватски песник, писац приповедака, есејиста, колумниста и критичар. Живео је у Загребу, Београду, Паризу, Минхену. Матош се сматра једним од зачетника модерне хрватске књижевности. Истанчан лирски песник али и врло ангажован друштвени критичар.

⁵⁷ Мисли се на кнеза Лазара и Милоша Обилића.

⁵⁸ Косово је 1389. године било поприште велике битке између Срба и Турака, коју су Срби изгубили (мада неки историчари још мисле да исход битке није сасвим јасан).

V-22. Резултати ратова, како их види Међународна комисија за истраживање узрока и вођења балканских ратова

Према оном што је видела и чула, Комисија није оптимистична кад је реч о непосредној политичкој будућности Македоније. Србија је у рату са Албанијом, Бугарску море мрачне мисли о оном што сматра неправедним третманом према себи, а Грчка још није сигурна колики део нове територије је њен. Ниједна од ових земаља не може да сведе војску на мирнодопско стање јер њени суседи показују исту спремност да прекрше споразуме као и да их склопе. Без сумње, највећа претња моралу и друштвеној добробити балканских земаља је све већи милитаризам, при чему постају плен агената произвођача оружја и другог ратног материјала што укључује огромне трошкове и води ка националном осиромашењу.

Већ смо говорили о психолошком учинку ових злочина против правде и човечности. Ствар постаје озбиљна кад о томе мислимо као о нечему што су народи апсорбовали у сам живот - као неки вирус који је, кроз уобичајене канале кретања, заразио цело политичко тело. Овде можемо да дамо коначан резултат: застрашујући економски губици, прерана смрт немалог броја становника, бар донекле схваћен страх и бол и колективна национална свест о злочинима које историја није забележила. То је застрашујуће наслеђе за будућу генерацију. Ако тражимо олакшавајуће разлоге за велика огрешења о човечност и законитост, морамо их наћи у недораслости ових држава, у незрелости националног и грађанског карактера, као и у условима који су их снашли током дугог вазалства. Људски живот је био јефтин, ништа није било апсолутно сигурно и стално; неправда и насиље били су део свакодневног живота;

свакакве опасности биле су увек присутне. Догађаје, колико год гнусни били, спољни свет брзо заборави, а народи ће углавном у себи патити због губитка морала и самопоштовања.

Carnegie, стр. 272

❓ Разговарај о коментарима комисије. Да ли се слажеш са тврдњама о разлозима и последицама ратова? Да ли су ти коментари објективни или не? Докажи своје ставове.

V-23. Област Килкис после балканских ратова

А. Мишљење Турчина Ибош-аге

Седећи прекрштених ногу на дивану, тихо пућајући своју цигарету на крају дугачког чибука, причао је о својим доживљајима у неколико последњих дана.

„Тамо према Килкису били су Бугари“, рекао је, „углавном комите и мало регуларне војске са топовима. С те стране су Грци држали железничку станицу.“ Био је затечен између две ватре и цео дан, док су меци фијукали изнад његове главе, он је седео баш у овој соби и молио се.

Онда су Грци дошли у његово двориште и наставили да пуцају иза зидова. Рекли су му да донесе воде и он је отишао до бунара где је напунио земљане крчаге.

„Валлах“⁵⁹, рекао је с једном руком на грудима, „мислио сам да је анђео смрти на мојој страни.“ Замишљено је замотао још једну цигарету. „Дани мушкарца су одбројани, као куглице бројанице“, прокоментарисао је. Његово време још није било дошло и он се захваљивао Алаху на његовој милости.

Да, дим који је зацрнео небо на североис-

⁵⁹ Забора!

току био је Килкис, у пламену. Претходног дана је отишао на станицу и војници су му то рекли.

Шта је то сад седело у тишини собе пуне мрачних сенки и слушало Ибоша? Говорио је без мржње. Све је то била воља Алахова! И он је знао своју намеру. Само једном је поменуо пораз Турске. „Кад лав остари“, рекао је с уздахом, „вук га нападне.“ [...]

Б. Сусрет с једним Бугарином

На путу за Саригол, пошто смо побегли од духова Килкиса, наишли смо у сумраку на једну јадну групицу. Бугарски сељак је водио мршаваг магарца на чијем дрвеном седлу је постранце седео дечак и њихао босим ногама.

Како је толико дана успевао да избегне смрт била је тајна, али ни деда ни ја нисмо ништа питали. Јад, поглед пун страха и ужасне агоније у трепћућим ситним очима на богињавом лицу са ретком жутом брадицом били су отеловљење људског страха и очаја. Не, не људског. Био је то животињски страх стоке у кланици, дивљи стакласти поглед страха у очима животиње са теране у угао. Био је то поглед, који је, кад га је већ приметио, терао човека да устукне од срамоте и понижења, срамоте што је то људски поглед.

Деда није постављао питања. Усредно га је упутио ка Кара-Махмудовој кући у Аша махали. „Иди крајњом стазом“, рекао је. „Нећеш никог срести.“ А човек је, вероватно сећајући се како су Бугари поступали са Турцима за време њихове окупације, збуњено оклевао. Деда га је охрабривао. „Биће све у реду. Побринуће се за вас и за малог.“

Sciaky⁶⁰, стр. 267, 269

 Опиши осећања и Бугара и Турака. Зашто је Кара-Махмуд помогао бугарском сељаку?

V-24. Страх, роман Некатија Кумалија о наслеђу балканских ратова

Избројао сам их, један, два, три, пет, осам војника са поручником као заповедником. Раздаљина између нас и њих била је око 200 до 250 корака. Пушке су им биле обешене о раме док су, не журећи, ишли узбрдо. Мора да су преноћили у Соровичу и кренули рано ујутро. Ипак, изгледали су уморно као да су данима пешачили. Гледали су напред у нашем правцу. Наравно, видели су нас. Ништа у њиховом понашању се није променило. По покретима главе и руку, схватили смо да неки певају. Нису прекинули песму. Осетио сам мало страха. Они су били хришћани, ми муслимани. Они су били Грци, ми Турци. Наше кесе су биле пуне. Имао сам нешто новца код себе. Што је најважније, њихов наредник и десетар ишли су пешице док смо ми имали коње. Кад би се договорили да чувају тајну, шта би могло спречити грчког наредника и десетара да не убију два Турчина у тој дивљини, да не морају да пешаче по тој врућини?

[...] Корачали су и даље, ми смо се приближили, делило нас је 40-50 корака. Ми смо ућутали. И даље су држали руке на врховима својих пушака које су им под углом висиле преко рамена. Почео сам да скрећем коња с пута да би прошли. Наредник је био бржи и скренуо са стазе пре мене. Војници су следили наш пример. Били су сви млади момци. Жандармска униформа била је превелика за наредника. Подигао је руку до капе у знак поздрава. Лакнуло ми је и насмешио сам се. Подигао сам руку до главе па до груди:

- *Добар дан, господине!*

- *Добар дан, наредниче!*

- *Имате ли ватре?*

Понудио сам му пакло цигарета и кутију шибица.

[...] Плашио сам се. И то с правом. Прошло

⁶⁰ О аутору овог одломка, Leonu Sciaky, видети текст I-4.

је тек две године од краја Балканског рата. Многи су убијени у тим крајевима. Ко зна колико младих људи је изгубило животе баш на овом месту којим ми сад идемо на коњима? Планине су још биле пуне дезертера. У градовима су се жене још склањале кад би виделе неког војника, а деца бежала кућама да се сакрију.

[...] Ми смо се у тишини јутра сусрели на ободу празне шуме као људи. Нико није узвикнуо „пуцај!“ или „убиј!“ Они нису мислили о себи као о војницима нити су нас видели као непријатеље.

[...] Радост је опет дошла да остане овде, ширећи своје заставе и пуштајући змајеве у знак почетка славља. Дивно је кад међу људима постоји поверење и наклоност.

Дивно је кад се наоружани људи који говоре различитим језицима и припадају различитим верама, сретну у планини, понуде једни друге цигаретама и пожелеле једни другима „срећан пут!“

N. Cumali, „The Fear“,
у Eideneier-Toker, стр. 540, 541, 542, 543

Некати Кумали (1921-2000) је рођен у Флорини а у Турску се преселио у размени становништва. Живео је у Измиру и студирао у Атини. Писац и песник, написао је и књигу „Македонија 1920.“ Он је један од ретких турских аутора који Балкан сматрају „изгубљеном отаџбином“.

У овом роману „Страх“, Мустафа, сакупуљач данка, са Јасином, својим ђехајом путује подручјем Флорине августа 1914.

Шта су грчки војници мислили кад су срели два Турчина? Шта мислиш, на ком језику су две групе разговарале?

Општа питања за поглавље V

Да ли у твојој земљи или у твом граду има празника који се везују за балканске ратове? Који догађаји се славе?

Знаш ли неки роман надахнут балканским ратовима? Како он приказује те ратове?

Мапа 4: Југоисточна Европа после балканских ратова

БАЛКАНСКЕ ДРЖАВЕ

са новим границама према Лондонском, Цариградском и Букурештанском мировном споразуму

напомена за бојене
припајање нових територија обележено тамнијим бојама

Carnegie, Annex 6

Библиографија

- *Adevărul*, новине, 8353, 11. децембар 1912; 8443, 15/28. март 1913.
- *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878-1912* [Дела албанског националног отпора, 1878-1912] Издавачи: Stefanaq Pollo i Selami Pulaha, Тирана 1978.
- Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Podgorica 2006.
- Živko M. Andrijašević, Zoran Stanojević, *Pokrštavanje muslimana 1913*, Podgorica 2003.
- Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată* [Стари Букурешт] књига IV, Букурешт 1933.
- Балканската война през погледа на един французин Сборник от документи [Балкански рат виђен очима једног Француза, Збирка докумената] Софија 1977.
- Балканската война или руската оранжева књига (дипломатически документи, издадени от руското вњшно министерство, докосващи се до събитията на балканския полуостров - август 1912 г.-јули 1913 г.) [Балкански рат или Руска наранџаста књига. Дипломатски документи објављени од стране Руског министарства спољних послова о догађајима на Балканском полуострву, август 1912 – јул 1913.] Софија 1914.
- *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913. Ελληνική λαϊκή εικονογραφία* [Балкански ратови 1912-1913, грчке популарне слике] Атина, Историјско и етнолошко друштво Грчке – Војни генералштаб, 1992.
- *Balkanski rat u slici i reči 2*, 27. januar (9. februar) 1913; 6, 24. februar (9. mart) 1913; 7, 3. (16. mart) 1913; 12, 7. (20. april) 1913; 13, 14. (27. april) 1913; 29, 31. avgust (13. septembar) 1913; 35, 20. oktobar (13. novembar) 1913; izdavač Dušan Mil. Šijački, 2. izdanje, Beograd 1922.
- Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiyenin Nüfusu* [Становништво Османског царства и Турске] 1500-1927, Историјска статистика, књига 2, Анкара 1996.
- Gino Berri, *L'Assedio di Scutari. Sei mesi dentro la citta accerchiata* [Опсада Скадра, Шест месеци у опседнутом граду] Милано, Editori Fratelli Treves, 1913.
- D. Blagoev, *Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International*, Bruxelles, бр.9.
- Palmira Brummett, *Слика и империјализам у османској револуционарној штампи, 1908/1911*, New York, State University of New York Press, 2000.
- Fondacija Karnegi za međunarodni mir, *Izveštaj Međunarodne komisije za istraživanje uzroka i vođenja balkanskih ratova*, Vašington, 1914.
- *Cetinjski vjesnik* br. 33, 25. april 1913; br. 76, 22. september 1912.
- Chr. K.Christodoulou, *Τα φωτογενή Βαλκάνια των αδελφών Μανάκη* [Фотогенични Балкан браће Манаки] Солун 1989.
- Emil Diaconescu, *România și Marile Puteri după congresul de la Berlin până 1914* [Румунија и велике силе после Берлинског конгреса до 1914] Јаши 1937.
- *Dielli* [Сунце] новине, 13, фебруар 1913.
- Ed. Driault, *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à la paix de Sévres (1920)*, превела на грчки Лина Стаматиади, Атина 1997.
- M. Edith Durham, *Борба за Скадар*, Лондон, Edward Arnold, 1914.
- Mirčeta Đurović, *Trgovački kapital u Crnoj Gori u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka*, Titograd 1959.
- Niki Eideneier, Arzu Toker (ed.), *Kalimerhaba. Griechisch-Deutsch-Türkisches Lesebuch*, Köln 1992.

- Milorad Ekmečić, *Uticao balkanskih ratova 1912-1913. na društvo u Bosni i Hercegovini* u "Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka", Beograd 1997.
- Angelos Elefantis, «Η Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης και το εθνικό ζήτημα. Από την αλληλογραφία της Εργατικής Σοσιαλιστικής Ομοσπονδίας Θεσσαλονίκης με το Γραφείο της Β' Σοσιαλιστικής Εργατικής Διεθνούς» [Федерација Солуна и национално питање. Документи из кореспонденције Лабуристичко-социјалистичке федерације Солуна са Бироом Друге социјалистичке радничке интернационале] *Ο Πολίτης* 28 (1979), стр. 34-49
- Лист *Embros*, Атина, 27. октобар 1912.
- Генерал Иван Фичев, *Избрани произведения [Изабрана дела]*, Софија 1988.
- Dionyssi Fotopoulos, *Атинска мода крајем XIX и почетком XX века*, Атина 1999.
- *Furnica*, IX, 20, 17. јануар 1913; 48, 1. август 1913; 49, 8. август 1913; 52, 29. август 1913.
- Constantin Gane, *Amintirile unui fost holeric [Сећања бившег колерика]* 2. издање, Букурешт 1915.
- E. Gardika-Katsiadaki, G. Margaritis (ed.), *Το Αιγαίο των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913 [Егејски архипелаг у балканским ратовима 1912-1913]* Атина, Министарство Егеје, ELIA, 2002.
- *Gazeta Ilustrată*, II 6. јул 1913, 13. јул 1913, 10. август 1913, 24. август 1913.
- Георгијев Г, *Људски ресурси земаља које су учествовале у Балканском рату 1912-1913, Збирка војне историје*, 1983, књига 1.
- В. Георгијев и Ст. Трифионов, *История на българите в документи [Бугарска историја у документима]* књига 2: 1912-1918, Софија 1996.
- *Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres [Трагови националне историје у фото-архиву Скадра]* издавач Kahreman Ulqini, Тирана 1982.
- Elias Grunberg, *Оскурабиunea mijloc de dobândirea proprietății după Dreptul Internațional Public [Победа, средство за стицање имовине у оквиру међународног права]*, Iași 1913.
- *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913. Αναμνηστικό Λεύκωμα [Атина за време балканских ратова 1912-1913]* Атина, Атинска општина, ELIA, 1993.
- *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-1914 [Грчка за време балканских ратова 1910-1914]* Атина, ELIA 1993.
- Katia Hadjidemetriou, *Историја Кипра*, Никозија 2002.
- Ch. Hadjiiosif (ed.), *Ιστορία της Ελλάδος του 20ού αιώνα 1900-1922. Οι Απαρχές, [Историја Грчке у XX веку. 1900-1922, Почетак]*, књига 2, Атина, Vivliorama, 1999.
- Tobias Heinzelmann, *Die Balkankrise in der osmanischen Karikatur. Die Satirezeitschriften Karagöz, Kalem und Cem 1908-1914*, Цариград 1999.
- *Novine Hrvatski pokret*, 9. до 31. oktobra 1912; 2. decembar 1912; 28. decembar 1912.
- *L'illustration*, t. CXL (1. јул-31. децембар 1912); јануар-децембар 1913.
- Charles Issawi, *Економска историја Турске 1800-1914*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1980.
- Izzet-Fuad pasha, *Paroles de Vaincu... Après le désastre – avant la revanche*, Paris 1913.
- Kemal H. Karpat, *Османско становништво 1830-1914, Демографске и социјалне карактеристике*, The University of Wisconsin Press 1985.
- Constantin Kiripescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919 [Историја рата за интеграцију Румуније 1916-1919]* 3. izdanje, knjiga 1, Bukureșt 1989.

- П. Кишкилова, *Балканските войни по страниците на българския печат 1912-1913* [Балкански ратови у бугарским новинама 1912-1913] Софија 1999.
- *Koprive*, сатирички часопис, 1912.
- Christina Koulouri, *Ιστορία και γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834-1914). Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Ανθολόγιο κειμένων. Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων* [Историја и георафија у грчким школама (1834-1914) Садржај и идеолошке импликације. Антологија текстова. Библиографија школских уџбеника], Атина 1988.
- M. Jackson and J. Lampe, *Балканска економска историја, 1550-1950*, Bloomington 1982.
- Dragiša Lapčević, *Rat i srpska socijalna demokratija*, Slovo ljubve, Beograd 1978.
- *Liri e Shqiperise* [Слобода Албаније] новине, 12. октобар 1912.
- *Mir*, novine, br. 3887, 17. мај 1913.
- Михаил Маџаров, *Дипломатическа подготовка на нашите војни. Спомени, частни писма, шифровани телеграми и поверителни доклади* [Дипломатске припреме наших ратова. Сећања, приватна писма, шифровани телеграми, тајни извештаји], Софија 1998.
- Božo Madžar, *Balkanski ratovi i iznimne mjere u Bosni u Hercegovini 1912-1913. godine u "Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine XXXV"*, Sarajevo 1984.
- *Ratni album Riste Marjanovića 1912-1918*, "Dečje novine" - Arhiv Srbije, Beograd 1987.
- Алексо Мартулков, *Моето учество во револуционерните борби на Македонија* [Моје учешће у револуционалним борбама у Македонији], Институт за националну историју, Скопље 1954.
- Antun Gustav Matoš, *Pjesme/Pečalba*, Samobor 2003.
- Martin Mayer, „Grundshülen in Serbien während des 19. Jahrhunderts...” in Norbert Reiter, Holm Sundha ssen (ed.), *Allgemeinbildung als Modernisierungsfaktor. Zur Geschichte der Elementarbildung in Südosteuropa von Aufklärung bis zum Zweiten Weltkrieg*, Berlin 1994.
- Justin McCarthy, *Муслиманске избеглице у Турској у балканским ратовима, у Првом светском рату и у турском рату за независност*. Есеји у част Andreasa Tietze, Istanbul 1993.
- Yannis Megas, *Слике јеврејске заједнице Солуна 1897-1917*, Солун 1993.
- Slavko Mika Mićević, *Srpski dobrovoljci u ratovima 1912-1918*, Banja Luka 1998.
- *Mișcareea*, новине, Букурешт, 20. март/2. април 1913; 8/21 јул 1913.
- George L. Mosse, *Пали војници, Преобликовање сећања на светске ратове*, Оксфорд, Oxford University Press, 1990.
- Rıza Nur, *Hayat ve Hatiratım I* [Мој живот и моја сећања I], Цариград 1992.
- *Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ* [Одбрани текстови за историју македонског народа] други део, Универзитет Кирил и Методиј, Скопје 1976.
- Branko Pavićević, Radoslav Raspopović, *Crnogorski zakonici*, V, Podgorica 1998.
- Daniel Panzac, „L'enjeu du nombre. La population de la Turquie de 1914 à 1927”, *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, 1988, 4, стр. 45-67.
- P. Papanolyviou, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι. Συμβολή στην ιστορία του Κυπριακού εθελοντισμού* [Кипар и балкански ратови. Прилог историји кипарских добровољаца] Никозија 1997.
- Leonidas Papazoglou, *Фото-портрети из Касторије и њене околине у време македонске борбе, Збирка Georgera Golobiasa*, Солунски музеј фотографије, Солун 2004.

- *Pedeset godina na prestolu Crne Gore 1860-1910*, Podgorica 1998.
- Đorđije Đoko Pejović, *Iselfavanje Crnogoraca u XIX vijeku*, Podgorica 2003.
- Constantin Popescu, *Din impresiile unui mobilizat* [Утисци једног регрута], Букурешт 1913.
- Qeveria e Përkohëshme e Vlorës dhe Veprimtaria e Saj, *Nentor 1912-Janar 1914* [Привремена влада Влоре и њене активности, новембар 1912-јануар 1914], Издавачи: Dh. Kotini, Xh. Struga, F. Veizi, M. Shuteriqi, K. Dedi, Тирана 1963.
- Ст. Радев, *Това, което видах од Балканската война* [Оно што сам видео од Балканског рата], Софија 1993.
- Mihail Sadoveanu, *44 de zile in Bulgaria* [44 дана у Бугарској], Букурешт 1916.
- Leon Sciaku, *Опроштај од Солуна, града на раскршћу*, Филадельфија: Paul Dry Books, 2003.
- Selim bey lieutenant, *Carnet de campagne d'un Officier Turc* (октобар-децембар 1912) *De Sul-Oglou à Tchataldja*, Париз-Нанси 1913.
- Omer Seyfeddin, *Ashab-Kehfimiz – Bir Ermeni Gencinin Hatralar* [Наших седам спавача. Сећања једног младог Јерменина] 1918.
- Jovan Skerlić, *Feljtoni, skice i govori*, Beograd 1965.
- S. Skoko, *Drugi balkanski rat 1913*, Beograd 1968.
- *Slovenac* 122, 31. мај 1913.
- Holm Sundhaussen, *Historische Statistik Serbiens 1834-1914 Mit europäischen Vergleichsdaten*, Munich, R.Oldenbourg Verlag, 1989.
- L. Trichas, *Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913* [Дневници и писма са фронта. Балкански ратови 1912-1913] Атина, ELIA 1993.
- Иван Вазов, *Събрани съчинения* [Сабрана дела], књига 3, Софија 1943.
- Ev. C. Vlachos, *Асимилација Грка у Сједињеним Америчким Државама*, Атина 1968.
- *Universul* XXXI, 176, 29. јун/12. јул 1913; 213, 5/18 август 1913.
- *Vojska na Balkanu* [Рат на Балкану] издали Антон Шушник и Винко Шарабон, краљевски професори у Katoliška bukvarna v Ljubljani, Љубљана 1914.

ОЦЕНИТЕ ОВУ КЊИГУ!

Ваше мишљење као читаоца ове књиге веома нам је важно, и као оцена нашег рада и за планирање наших будућих подухвата. Центар за демократију и помирење у југоисточној Европи (CDRSEE) је заједно са бројним колегама и сарадницима уложио огроман труд, време и драгоцене документе у пројекат „Настава модерне историје југоисточне Европе“, а резултат је књига коју држите у рукама. Да бисмо проверили успешност нашег метода, корисност овог подухвата и вредност наше инвестиције, волели бисмо да дате своју оцену пројекта.

Молимо за ваше искрено мишљење за шта ће вам бити потребно извесно време и труд. После читања ове књиге, или чак њеног коришћења у разреду, молимо вас да одете на наш веб сајт, нађете History Workbooks section и попуните образац за оцењивање. Формулар за евалуацију можете наћи одавде: www.cdrsee.org/jhp/evaluate_eng.html

Ако хоћете да нам се директно обратите пишите нам на: info@cdrsee.org и ваш е-mail ће бити директно упућен некоме од координатора ЈНП.

Уколико желите пишите нам на:

Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)
Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497)"1912/1913"(035.057.874)
94(4-12)"187/191"(035.057.874)

ИСТОРИЈСКА читанка. 3, Балкански ратови /
уредници Валериј Колев и Кристина Кулури ;
[превод са енглеског Хелена Козул]. - 3.
изд. - Београд : Дан Граф ; Солун : Центар
за демократију и помирење у југоисточној
Европи = Thessaloniki : Center for Democracy
and Reconciliation in Southeast Europe, 2012
(Београд : Цицero). - 135 стр. : илустр. ;
27 ст. - (Настава модерне историје
југоисточне Европе : додатни наставни
материјали / уредница издања на српском језику
Дубравка Стојановић)

Превод дела: The Balkan Wars. - Тираж
1.000. - Увод: стр. 13-16. - Напомене уз
текст. - Библиографија: стр. 131-134.

ISBN 978-86-83517-66-4 (ДГ)
ISBN 978-86-83517-63-3 (за издавачку целину)
1. Колев, Валериј [уредник] 2. Кулури,
Кристина [уредник]
а) Балкански ратови 1912-1913 - Приручници
б) Југоисточна Европа - Историја -
Приручници
COBISS.SR-ID 189317388

